

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОГАТИРЧУК ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.985:343.37:[332.2+502]

ДИСЕРТАЦІЯ

**РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ
ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР**

081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О.М. Богатирчук**

Науковий керівник

Антощук Андрій Олександрович кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Богатирчук О.М. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню методичних та теоретико-прикладних проблем, пов'язаних з розслідуванням кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр.

Здійснений аналіз стану наукових досліджень проблем розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля спонукав до висновку про доцільність аналізу окремих кримінально караних діянь, кваліфікованих за ст. ст. 239-240¹, 254 КК України, в рамках окремої методики, об'єднаної сферою землевикористання та охорони надр.

Обґрунтовано позицію, що на сьогодні в українській криміналістиці залишаються недостатньо вивченими питання організаційно-тактичного та процесуального характеру, які стосуються організації початкового та подальшого етапу розслідування, взаємодії відомств, слідчих та оперативних підрозділів в ході виявлення, документування та розслідування означених деліктів, проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, використання спеціальних знань та ін.

Розкрито зміст криміналістичної характеристики зазначених кримінальних правопорушень, основними елементами якої є відомості про предмет посягання, обстановку, спосіб, слідову картину кримінального правопорушення та особу злочинця. Зазначено, що типові елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення (місце, час його підготовки, вчинення та приховання, географічні та погодні умови, недоліки в діяльності правоохоронних та природоохоронних органів), поряд із вибором способу вчинення кримінального правопорушення, визначають хід, інтенсивність і результати злочинної діяльності у цій сфері. Дані про особу потерпілого

є факультативним елементом обстановки, що дозволяє висунути та перевірити версію про особу злочинця, мотиви та вибір способу вчинення кримінального правопорушення.

Особливу увагу приділено комплексному аналізу слідової картини аналізованих кримінальних правопорушень, яку складають: знаряддя, пристосування для вчинення кримінального правопорушення та сліди рук, взуття, шин транспортних засобів, залишені ними; засоби пересування, завантаження корисних копалин та їх сліди, які містяться у службових документах, на цифрових носіях; особисті речі, нотатки; сліди біологічного походження (кров, піт, слина або потожирові відображення); мікрооб'єкти; сліди хімічного походження (залишки вапна, ґрунту, піску тощо); запахові сліди; ідеальні сліди (показання свідків-очевидців, підозрюваних, потерпілих) тощо.

Встановлено, що предмет досліджуваних протиправних діянь складають піддані негативному антропогенному впливу надра і корисні копалини загальнодержавного значення, рослинний і тваринний світ, земельні ділянки, в т. ч. водного фонду. Спосіб вчинення кримінальних правопорушень у зазначеній сфері охоплює комплекс дій з підготовки, вчинення і приховування протиправного діяння, а вибір способу обумовлюється сферою діяльності суб'єкта, обстановкою, навичками, наявністю досвіду. Приховуванню окремих з протиправних діянь характерний збут незаконно добытих природних ресурсів.

На основі розгорнутої криміналістичної характеристики, наведені особливості особистості злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр: особа чоловічої статі, у віці від 35 до 50 років, проживає в місцевості вчинення протиправного діяння, безробітний, або його робота пов'язана з господарською діяльністю у сфері експлуатації надр, має корисливу спрямованість, низьку екологічну культуру. Організаторів характеризує достатньо вищий освітній рівень, лідерські якості, володіння знаннями у галузі екологічного законодавства, обізнаність про методи роботи контролюючих природоохоронних та правоохоронних органів, часто зв'язки з ними.

У роботі сформульовані положення та рекомендації щодо організаційних,

процесуальних і тактичних дій слідчого на початковому та наступному етапі розслідування. У якості основних критеріїв для типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування взято суб'єкт виявлення (орган досудового розслідування; оперативний підрозділ; контролюючі, природоохоронні органи); інформаційну визначеність про особу злочинця та про спосіб учинення (встановлено виключно факт учинення протиправного діяння; відома особа, яка ймовірно, вчинила кримінальне правопорушення; відома подія кримінального правопорушення та особа, яка його вчинила). Слідчі ситуації наступного етапу розслідування обумовлюються здебільшого результативністю попереднього етапу, позицією підозрюваного, інформацією про груповий характер кримінального правопорушення, тактичними рішеннями слідчого тощо.

Виділено такі типові версії початкового етапу розслідування: мало місце вчинення конкретного кримінального правопорушення; мала місце незлочинна подія; мало місце не протиправне діяння у сфері землевикористання та охорони надр, а інше кримінальне правопорушення. Надалі, з урахуванням обставин, що підлягають встановленню, а також слідчої ситуації, висувуються окремі версії про: особу злочинця; груповий характер вчиненого; причетність до протиправного діяння посадових осіб; мотив кримінального правопорушення; повторюваність злочинної діяльності; місцезнаходження джерела забруднення, незаконно видобутих корисних копалин. Зазначається, що під час планування розслідування та перевірки версій перевага повинна віддаватись діям і заходам, зволікання з проведенням яких може спричинити знищення доказової інформації.

Визначено, що основними суб'єктами з якими слідчі Національної поліції вступають у взаємодію під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, є працівники Спеціалізованої екологічної прокуратури, оперативні підрозділи, зокрема й Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань та Бюро економічної безпеки, органи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища. Виокремлено найбільш ефективні процесуальні (доручення проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, повідомлення про наслідки оперативно-

розшукових дій; розшук підозрюваного) та непроцесуальні (сприяння слідчому у проведенні слідчих (розшукових) дій, діяльність у складі слідчо-оперативної групи, взаємний обмін інформацією, узгоджене планування заходів, спрямованих на перевірку версій) форми взаємодії.

Обстоюється позиція щодо налагодження міжвідомчої взаємодії підрозділів, яким доручено застосування законодавства про охорону довкілля за координуючої ролі Спеціалізованої екологічної прокуратури, взаємодії між правоохоронними та природоохоронними контролюючими органами, підтримання зв'язків з громадськістю (співпраця з екологічними активістами, конфіденційне співробітництво та ін.) та засобів масової інформації (моніторинг преси, результати журналістських розслідувань тощо). Наведено аргументи щодо доповнення Інструкції, затвердженої наказом МВС № 575, розділом XV «Особливості взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля», в якому слід свідобразити повноваження слідчих та оперативних підрозділів, склад слідчо-оперативної групи, права та обов'язки спеціалістів, залучених до проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів тощо.

Досліджено процесуальні і тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр: огляду місця події, допиту свідків, підозрюваних та потерпілих, призначення судових експертиз, обшуку, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання. Сформульовано рекомендації щодо застосування організаційно-тактичних прийомів під час їх проведення, зокрема: забезпечення безпеки учасників огляду; використання сучасних засобів фото- та відеофіксації; активного залучення оперативних співробітників та відповідних спеціалістів (екологів, геологів, маркшейдерів та ін.) та залежно від виду протиправного діяння.

Виокремлено типові експертизи, які призначаються під час розслідування означених протиправних діянь: судово-екологічна, геологічна, агротехнічна, дактилоскопічна, трасологічна, техніко-криміналістичного дослідження документів. Наведено аргументи щодо необхідності удосконалення науково-методичного забезпечення судово-екологічної експертної діяльності: розробки стандартних судово-

експертних операційних процедур дослідження об'єктів довкілля; розширення переліку видів та експертних спеціальностей у сфері судово-екологічної експертизи.

Наведено аргументи щодо доцільності проведення окремих негласних слідчих (розшккових) дій під час розслідування злочинів у зазначеній сфері: зняття інформації з електронних комунікаційних мереж; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; спостереження за особою, річчю або місцем. Наголошено на дієвості під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна.

Ключові слова: довкілля, землевикористання, охорона надр, криміналістична характеристика, розслідування, типові слідчі ситуації, слідчі версії, взаємодія, слідчі (розшукові) дії.

SUMMARY

Bogatyrchuk O. Investigation of criminal offenses in the field of land use and subsoil protection. – Qualifying scientific work.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of methodological and theoretical-applied problems related to the investigation of criminal offenses in the field of land use, subsoil protection, atmospheric air.

The analysis of the state of scientific research on the problems of investigating criminal offenses against the environment led to the conclusion about the feasibility of analyzing individual criminal acts qualified under Art. Art. 239, 240¹, 254 of the Criminal Code of Ukraine, within the framework of a separate methodology united by the field of land use, subsoil protection, atmospheric air.

The position is substantiated that today in Ukrainian criminology, issues of an organizational, tactical and procedural nature, which relate to the organization of the initial and subsequent stages of the investigation, the interaction of departments, investigative and operational units in the course of detecting, documenting and investigating specified crimes, conducting investigations (investigative) actions, covert investigative (research) actions, application of measures to ensure criminal proceedings, use of special knowledge, etc.

The content of the forensic characteristics of the specified criminal offenses is revealed, the main elements of which are information about the object of the offense, the situation, the method, the trace pattern of the criminal offense and the identity of the criminal. It is noted that the typical elements of the situation of the commission of a criminal offense (place, time of its preparation, commission and concealment, geographical and weather conditions, shortcomings in the activities of law enforcement and environmental protection authorities), along with the choice of the method of committing a criminal offense, determine the course, intensity and results of criminal activity in this field. Data on the identity of the victim is an optional element of the situation, which allows you to put forward and verify the version about the identity of the criminal, motives and choice of method of committing a criminal offense.

Special attention is paid to the comprehensive analysis of the trace pattern of the analyzed criminal offenses, which consists of: tools, devices for committing a criminal offense and traces of hands, shoes, vehicle tires left by them; means of transportation, loading of minerals and their traces, which are contained in official documents, on digital media; personal things, notes; traces of biological origin (blood, sweat, saliva or body fat); micro objects; traces of chemical origin (remains of lime, soil, sand, etc.); odor traces; perfect traces (testimony of eyewitnesses, suspects, victims), etc.

It has been established that the subject of the investigated illegal acts are the subsoil and minerals of national importance, plant and animal life, atmospheric air, land plots, including the water fund, subjected to negative anthropogenic influence. The method of committing criminal offenses in the specified field includes a complex of actions for the preparation, execution and concealment of an illegal act, and the choice of method is determined by the subject's field of activity, the environment, skills, and the availability of experience. The sale of illegally extracted natural resources is characteristic of the concealment of certain illegal acts.

On the basis of detailed forensic characteristics, the characteristics of the criminal who commits criminal offenses in the field of land use, subsoil protection, atmospheric air are given: a male person, aged 35 to 50, lives in the area where the crime was committed, unemployed, or his job associated with economic activity in the field of subsoil exploitation, has a self-interested orientation, low environmental culture. The organizers are characterized by a sufficiently higher level of education, leadership qualities, knowledge in the field of environmental legislation, awareness of the methods of work of controlling environmental protection and law enforcement agencies, and often connections with them.

The work formulates provisions and recommendations regarding organizational, procedural and tactical actions of the investigator at the initial and subsequent stages of the investigation. As the main criteria for the typification of investigative situations of the initial stage of the investigation, the subject of detection (a pre-trial investigation body; operational unit; controlling, environmental protection bodies); information certainty about the identity of the criminal and the method of commission (only the fact of commission of an illegal act is established; a known person who probably committed a criminal offense; a known event of a

criminal offense and the person who committed it). Investigative situations of the next stage of the investigation are determined mostly by the effectiveness of the previous stage, the position of the suspect, information about the group nature of the criminal offense, tactical decisions of the investigator, etc.

The following typical versions of the initial stage of the investigation are highlighted: a specific criminal offense was committed; a non-criminal event took place; it was not an illegal act in the field of land use, subsoil protection, atmospheric air, but another criminal offense. In the future, taking into account the circumstances to be established, as well as the investigative situation, separate versions are put forward about: the identity of the criminal; group nature of the committed; involvement in the illegal act of officials; the motive of the criminal offense; repetition of criminal activity; the location of the source of pollution, illegally extracted minerals. It is noted that during the planning of the investigation and verification of versions, priority should be given to actions and measures, delaying the implementation of which may cause the destruction of evidentiary information.

It was determined that the main subjects with whom the investigators of the National Police interact during the investigation of criminal offenses in the field of land use, subsoil protection, atmospheric air are the employees of the Specialized Environmental Prosecutor's Office, operative units, including the Security Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation and the Bureau economic security, bodies of state supervision (control) in the field of environmental protection. The most effective procedural (instructing the conduct of investigative (search) and covert investigative (search) actions, notification of the consequences of operative-search actions; searching for a suspect) and non-procedural (assistance to the investigator in conducting investigative (search) actions, activities as part of an investigative-operational group) are singled out, mutual exchange of information, coordinated planning of activities aimed at checking versions) of the form of interaction.

The position on the establishment of interdepartmental interaction of units entrusted with the application of environmental protection legislation under the coordinating role of the Specialized Environmental Prosecutor's Office, interaction between law enforcement and environmental control bodies, maintaining relations with the public (cooperation with environmental activists, confidential cooperation, etc.) and means is being argued. mass

information (press monitoring, results of journalistic investigations, etc.). Arguments are presented regarding the addition of the Instruction approved by the Order of the Ministry of Internal Affairs No. 575, Chapter XV «Peculiarities of interaction during the pre-trial investigation of criminal offenses against the environment», which should specify the powers of investigative and operational units, the rights and duties of the specialists involved to conduct investigative (search) actions, operative search measures, etc.

The procedural and tactical features of conducting individual investigative (search) actions during the investigation of criminal offenses in the field of land use, subsoil protection, atmospheric air were studied: inspection of the scene of the incident, questioning of witnesses, suspects and victims, appointment of forensic examinations, search, investigative experiment, presentation for recognition. Recommendations on the use of organizational tactical techniques during their implementation have been formulated, in particular: ensuring the safety of review participants; use of modern means of photo and video fixation; the active involvement of operational employees and relevant specialists (ecologists, geologists, surveyors, etc.) and depending on the type of illegal act.

The typical examinations that are appointed during the investigation of the specified illegal acts are highlighted: forensic ecological, geological, agrotechnical, dactyloscopic, traceological, technical and forensic examination of documents. Arguments are presented regarding the need to improve the scientific and methodological support of forensic environmental expert activity: development of standard forensic operational procedures for the study of environmental objects; expansion of the list of types and expert specialties in the field of forensic environmental examination.

Arguments are given regarding the expediency of carrying out separate secret investigative (detective) actions during the investigation of crimes in the specified area: removing information from electronic communication networks; control over the commission of a crime; performance of a special task to uncover the criminal activity of an organized group or criminal organization; observation of a person, thing or place. Emphasis is placed on the effectiveness of the use of measures to ensure criminal proceedings, such as temporary access to things and documents, temporary seizure of property, seizure of property during the investigation of the specified criminal offenses.

Keywords: environment, land use, subsurface protection, forensic characteristics, investigation, typical investigative situations, investigative versions, interaction, investigative (search) actions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Богатирчук О.М., Марко С.І. Особливості документування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 68, 2023. С. 173–182. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.17>.

2. Bogatyrchuk O. Forensic examinations during the investigation of criminal offenses in the field of land use, subsoil protection, and atmospheric air. *European socio-legal and humanitarian studies*. No. 1, 2024. P. 21–31. DOI: <https://doi.org/10.61345/2734-8873.2024.1.3>

3. Богатирчук О.М., Марко С.І. Використання можливостей кримінального аналізу у протидії організованій екологічній злочинності. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. № 1(9), 2024. С. 8–12. DOI <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-1-9-3>

4. Богатирчук О.М. Можливості кримінального аналізу у протидії організованій екологічній злочинності. *Європейський правничий часопис*. № 3, 2024. С. 32–40. DOI [36919/3041-1149\(Print\).3.2024.96-101](https://doi.org/10.36919/3041-1149(Print).3.2024.96-101)

5. Богатирчук О.М. Окремі проблеми початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 5(5). С. 467-476. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5\(5\)-467-476](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5(5)-467-476)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Богатирчук О.М. Організація початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря, вчинених в умовах війни в Україні. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22-23 лютог. 2024 р.)*. Львів, 2024. С. 117–119.

7. Богатирчук О.М. Використання безпілотних літальних апаратів під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні*

питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу. (Київ, 28 берез. 2024 р.); редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський та ін. Київ, 2024. С. 195–197.

8. Богатирчук О.М., Марко С.І. Деякі аспекти техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.). Харків, 2023. С. 241–243.

9. Богатирчук О.М. Особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 31 травн. 2023 р.) Одеса, 2023. С. 42–44.

10. Богатирчук О.М. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря. *Правовий дискурс*: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. (Черкаси, 12 жовт. 2023 р.) Черкаси, 2023. С. 206–208.

11. Богатирчук О.М., Антощук А.О. Перспективи використання безпілотних літальних апаратів у фіксації кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах воєнного стану. *Захист та безпека життєдіяльності підрозділів єдиної державної системи цивільного захисту в умовах загрози техногенних аварій на атомних електростанціях України*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 22 вересн. 2023 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 25-29.

12. Богатирчук О.М. Використання безпілотних літальних апаратів під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи*: матер. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2023 р.); редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський та ін. Київ, 2023. С. 181–185.

13. Богатирчук О. М. Слідова картина кримінальних правопорушень у

сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря. *Цифрове наукове суспільство: соціально-економічні, правові та міжнародні аспекти*: зб. наук. пр. з матеріалами V Міжнар. наук. конф., м. Одеса, 1 серп. 2025 р. / Міжнар. центр наук. дослідж. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2025. С. 102–106.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ І КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР.....	29
1.1 Стан наукової розробки питань розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр.....	29
1.2 Криміналістична характеристика розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр.....	44
1.2.1 Предмет злочинного посягання.....	47
1.2.2 Обстановка вчинення кримінальних правопорушень.....	52
1.2.3 Спосіб учинення кримінального правопорушення.....	59
1.2.4 Слідова картина кримінального правопорушення.....	69
1.2.4 Особа злочинця.....	73
Висновки до розділу 1	82
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ТА НАСТУПНИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР.....	86
2.1 Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування.....	86
2.2 Побудова слідчих версій та планування розслідування.....	102
2.3 Особливості взаємодії слідчих з іншими суб'єктами.....	111
Висновки до розділу 2	138

РОЗДІЛ 3. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР.....	142
3.1 Огляд місця події.....	142
3.2 Допит свідків та підозрюваних.....	158
3.3 Судова експертиза.....	175
3.4 Інші слідчі (розшукові) дії.....	199
Висновки до розділу 3	232
ВИСНОВКИ.....	236
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	244
ДОДАТКИ.....	277

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БЕБ – Бюро економічної безпеки

ГІС – Геоінформаційні системи

гл. – глава

Держгеокадастр – Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру

ДМС – Державна міграційна служба

ДПС – Державна прикордонна служба

ЄРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЗМІ – Засоби масової інформації

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

ОРЗ – оперативно-розшукові заходи

п. – пункт

р. – рік

СБУ – Служба безпеки України

СЕП – Спеціалізована екологічна прокуратура

СОГ – Слідчо-оперативна група

ст. – стаття

ТЕС – Теплоелектростанція

ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблема збереження природи перетворилася на одну з глобальних загальнолюдських проблем, від якої залежать життя та здоров'я нинішнього та майбутнього поколінь людей, а питання раціонального, грамотного використання природних ресурсів перебувають у числі безумовних загальнонаціональних пріоритетів.

Основним законом нашої держави – Конституцією України – на кожного громадянина, проживаючого в Україні покладено обов'язок не заподіювати шкоду природі (ст. 58 Конституції України). Водночас, держава має забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на території України, ...збереження генофонду Українського народу є (ст. 16 Конституції України).

В даний час все більшу небезпеку становлять кримінальні правопорушення, які завдають шкоди довкіллю, дестабілізуючи екологічну ситуацію. Серед них значну питому вагу складають протиправні діяння у сфері землевикористання та охорони надр (ст. ст. 239, 239¹, 239², 240, 240¹ і 254 КК України). Їх кількість навіть без урахування високої латентності в останні роки зростає. При цьому зменшується кількість виявлених кримінальних правопорушень цієї категорії, що свідчить про труднощі у протидії зазначеним суспільно небезпечним діянням.

З огляду на незначну питому вагу кримінальних правопорушень проти довкілля у загальній структурі злочинності, та ще меншу частку тих з них, що вчиняються у сфері землевикористання та охорони надр, а також на те, що за даними статистики останніми роками спостерігається зменшення кількості протиправних діянь, які перебувають у провадженні слідчих та за якими судами ухвалено обвинувальні вироки, може скластись хибне враження про успіхи суспільства у протидії вказаним кримінально караним діянням. Між тим, процес виявлення та розслідування виокремлених нами кримінально караних діянь, характеризується низкою проблем: увага насамперед звертається на резонансні випадки учинення кримінальних правопорушень, які завдають значну шкоду суспільству та довкіллю; у переважній більшості деліктів відсутні потерпілі; спостерігається дефіцит спецізованої техніки та обладнання,

фахівців з окремих знань в екологічній та суміжних сферах, що відображається на якості розслідування; існують проблеми організаційно-тактичного характеру в забезпеченні взаємодії різних підрозділів та відомств, залучених до процесу виявлення, документування та збирання доказів протиправної діяльності.

Усі перераховані проблеми супроводжуються фоновими явищами – зосередженням суспільства на глобальних проблемах захисту довкілля, пов'язаних з нікчемними методами війни РФ на території України, зниженням якості роботи контролюючих органів в частині протидії екологічним правопорушенням.

Практика боротьби зі злочинністю показує, що її ефективність перебуває у прямій залежності від використовуваних засобів та методів. Зазначені обставини визначають актуальність теми дослідження, зокрема таких аспектів, як особливості внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), типізація слідчих ситуацій, специфіка виявлення та збору криміналістично значущої інформації на місці події, тактика проведення інших слідчих (розшукових) дій та негласних (розшукових) дій (далі – НСРД), використання сил та засобів оперативно-розшукової діяльності Національної поліції, застосування спеціальних знань при призначенні та проведенні судово-біологічних та судово-екологічних експертиз.

Зважаючи на перераховані вище проблеми та законодавчі зміни, окремі тактичні та процесуальні «інструменти» розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр мають бути належним чином розкриті з позицій криміналістичної науки. Зокрема, особливої актуальності набуває проблема організації початкового та наступного етапу розслідування, взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, проведення окремих процесуальних дій, зокрема слідчих (розшукових) дій, НСРД, заходів забезпечення кримінального провадження, використання під час розслідування спеціальних знань та ін.

Проблеми методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень на фундаментальному рівні були об'єктом досліджень Ю.П. Аленіна, Л.І. Аркуші, В.Д. Берназа, В.В. Бірюкова, В.І. Боярова, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, І.В. Гори, А.В. Іщенко, О.Н. Колесниченка, В.С. Кузьмічова,

О.П. Кучинської, В.В. Лисенка, Є.Д. Лук'янчикова, Г.А. Матусовського, О.І. Мотляха, М.А. Погорецького, М.В. Салтевського, О.В. Таран, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, П.В. Цимбала, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила, О.О. Юхна та ін.

Розробками проблем розкриття та розслідування окремих протиправних діянь, розміщених у розділі VIII КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля» за час чинності чинного КПК України на рівні монографічних досліджень займались: С.О. Книженко («Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів»), О.В. Одерій («Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля»), Л.Ю. Крігер («Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень проти довкілля»), Н.В. Ігнатченко («Розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин»), О.К. Галицька («Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням водних об'єктів»), Р.Р. Романенко («Виявлення та розслідування підрозділами Національної поліції України розкрадання лісодеревини»), А.В. Пастух («Розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки»), Л.В. Кондратюк («Методика розслідування злочинів у сфері земельних відносин»).

Проведене дисертантом дослідження показало, що єдину базову методику розслідування всіх видів екологічних злочинів створити не є можливим через істотні відмінності таких злочинів між собою.

Відзначаючи велику теоретичну цінність і практичну значущість вказаних досліджень для вдосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, слід звернути увагу на те, що з того часу змінилася як суспільно-політична ситуація в Україні, так і законодавство у зазначеній сфері, зокрема кримінальне та кримінальне процесуальне. Також з часом удосконалюються способи вчинення окремих протиправних діянь цієї категорії, урізноманітнюються та «модифікуються» способи протидії розслідуванню.

Викладене підкреслює важливість дослідження з урахуванням можливостей сучасної криміналістичної науки та чинного кримінального процесуального законодавства сутності кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та

охорони надр, вказує на необхідність оптимізації їх розслідування, що в умовах сьогодення є одним із першочергових завдань у боротьбі зі злочинністю загалом та протиправними діями проти довкілля зокрема. Зазначені обставини й зумовлюють вибір теми дослідження, його спрямованість і зміст, викликають необхідність перегляду, уточнення та вироблення нових адекватних заходів протидії органами прокуратури, слідчими та оперативними підрозділами Національної поліції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до: Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021). Тематика роботи відповідає тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ Міністерства внутрішніх справ (МВС) України від 11 червня 2020 року № 454), а також Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції на період до 2026 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 року № 1155-р., основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021-2024 роки, затверджених рішенням Вченої ради від 21 грудня 2020 року, протокол № 23.

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол № 20 від 26 вересня 2023 року), зареєстрована Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 1175, 2023 рік).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розроблення та обґрунтування положень теоретичного і практичного характеру, а також методико-криміналістичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення організації і тактики виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр.

Для досягнення поставленої мети було поставлено такі *завдання*:

- з'ясувати сучасний стан наукових досліджень розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр;
- систематизувати елементи криміналістичної характеристики означених протиправних діянь, виявити кореляційні зв'язки і залежності між її елементами;
- розкрити типові слідчі ситуації початкового та наступного етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр та запропонувати алгоритми дій слідчого для таких ситуацій;
- окреслити виділити типові слідчі версії у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії, виокремити особливості планування розслідування;
- розробити рекомендації щодо підвищення якості взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час досудового розслідування;
- визначити особливості проведення огляду при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр;
- конкретизувати завдання й особливості тактики допиту свідків та підозрюваних у вчиненні аналізованих кримінально караних діянь;
- обґрунтувати можливості проведення судової експертизи при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр;
- розкрити тактичні та процесуальні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають у зв'язку з розслідуванням кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр.

Предмет дослідження – розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації склав діалектико-матеріалістичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ, загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема, *історико-правовий* – під час дослідження стану наукових досліджень проблем розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр (підрозділ 1.1); *формально-логічний* – при

з'ясуванні структурних елементів криміналістичної характеристики цих протиправних діянь (підрозділ 1.2); *догматичний* – для тлумачення юридичних категорій, поглиблення й уточнення понятійного апарату (підрозділ 1.2); *типологічний* – під час дослідження особи злочинця та способів учинення кримінального правопорушення (підрозділ 1.2); *функціональний та системний* – з метою виділення типових слідчих ситуацій та типових слідчих версій на початковому етапі розслідування (підрозділ 2.2); *методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції* – при розробці структури криміналістичної характеристики (підрозділ 1.2), формулюванні висновків з питань, які висвітлюються в дисертації; *статистичний* – під час аналізу та узагальнення емпіричної бази (вивчених кримінальних проваджень, результатів анкетування) (розділи 1–3); *соціологічний та прогностичний* – для підтвердження наукових висновків результатами опитування прокурорів, слідчих та оперативних працівників Національної поліції України (розділи 1–3). Системне використання зазначених методів уможливило здійснення комплексного та ґрунтовного наукового дослідження розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр та отримання переконливих і достовірних наукових результатів.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять систематизовані матеріали офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора за період 2019–2024 рр.; результати вивчення матеріалів 109 кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр, розглянуті судами в 2015–2024 рр. у різних регіонах України; узагальнені дані анкетувань 303 респондентів (слідчих – 129; співробітників оперативних підрозділів – 106, прокурорів – 68) з м. Києва, Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Львівської, Рівненської, Харківської областей; огляди судово-слідчої практики, офіційні дані Державної служби статистики України, довідкові видання, статистичні матеріали. При дослідженні матеріалів кримінальних проваджень, опрацюванні джерел та визначенні ключових аспектів обраної проблематики використовувався власний досвід роботи в слідчих підрозділах НПУ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній криміналістичній науці спеціальним комплексним дослідженням розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр. Сформульовано й обґрунтовано низку висновків і рекомендацій теоретичного та прикладного характеру, зокрема:

вперше:

– розроблено елементний склад криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, що слугуватиме успішному вирішенню завдань розслідування: предмет злочинного посягання; обстановку вчинення кримінального правопорушення; спосіб учинення кримінального правопорушення; слідову картину кримінального правопорушення; особу злочинця;

– сформовано наукову позицію, щодо віднесення потерпілого, поряд з відомостями про час, місце його підготовки, вчинення та приховання, характеру кримінальної ситуації, до структури обстановки кримінального правопорушення як факультативного складника, не властивого для окремих протиправних діянь цієї категорії, виокремлено його типові характеристики;

– обґрунтовано необхідність налагодження системної, на постійній основі, міжвідомчої взаємодії підрозділів Національної поліції, природоохоронними контролюючими органами, Спеціалізованої екологічної прокуратури, за координуючої ролі останньої, з огляду на зазвичай організований, тривалий характер аналізованих кримінальних правопорушень;

– аргументовано доцільність активного застосування в ході збирання та перевірки доказів у кримінальних провадженнях цієї категорії НСРД, а також заходів забезпечення кримінального провадження – арешту майна, тимчасового доступу до речей і документів, тимчасового вилучення майна;

удосконалено:

– перелік криміналістично значущих особистісних характеристик особи злочинця та організатора кримінального промислу, що сприятиме виявленню джерел інформації про кримінальне правопорушення у сфері землевикористання

та охорони надр, вплине на обрання тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій;

– положення, які характеризують стан наукових досліджень з обраної проблематики, визначено актуальні питання для першочергового опрацювання;

– типові слідчі ситуації початкового та наступного етапу розслідування аналізованих кримінальних правопорушень, які обумовлюються результативністю попереднього етапу, наявністю підозрюваного, його позицією та позицією учасників кримінального провадження, тактичними рішеннями слідчого; визначення специфічних завдань та алгоритмів процесуальних дій та ОРЗ;

– наукові ідеї щодо можливості висування та перевірки типових версій у досліджуваних кримінальних провадженнях про: спосіб учинення кримінального правопорушення, особу злочинця; особу організатора; причетність до вчиненого працівників правоохоронних, природоохоронних, інших державних органів; місцезнаходження незаконно видобутих корисних копалин; учинення інших протиправних діянь та ін.;

– організаційні й тактичні особливості проведення допиту свідків, підозрюваного, потерпілого, залежно від слідчої ситуації, що складається на початковому та наступному етапі розслідування;

– криміналістичні рекомендації щодо використання тактичних прийомів та застосування заходів безпеки при проведенні слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб;

– наукові ідеї щодо активного використання можливостей окремих видів експертиз при розслідуванні кримінальних правопорушень цієї категорії, які згруповано за критерієм: екологічної спрямованості (судово екологічна, геологічна, гідрометеорологічна санітарно-гігієнічна та ін.); технічні (судово-технологічна, будівельно-технічна, агротехнічна); криміналістичні (дактилоскопічна, трасологічна, техніко-криміналістичного дослідження документів, почеркознавча);

дістало подальший розвиток:

– теоретичні і практичні рекомендації щодо налагодження в аналізованих кримінальних провадженнях зв'язків з громадськістю (конфіденційне співробітництво,

співпраця з екологічними активістами, волонтерами тощо) та ЗМІ (моніторинг преси, результати журналістських розслідувань та ін.) зі співробітниками;

- положення щодо високої інформативності у вказаних кримінальних провадженнях вилученого з місця огляду, обшуку волосся, зразків рослинного походження, запахових слідів, цифрових носіїв інформації;

- рекомендації щодо підвищення ефективності огляду завдяки: залученню до його проведення оперативних працівників та фахівців у відповідній галузі залежно від слідчої ситуації; використанню БпЛА для фіксації матеріальної обстановки; виявленій та вилученій інформації, що міститься в службовій документації та на цифрових носіях тощо;

- аргументація доцільності доповнення Інструкції, затвердженої наказом МВС № 575, окремим розділом, який визначатиме повноваження слідчих та оперативних підрозділів, склад СОГ за територіальним, тематичним принципом, права та обов'язки спеціалістів, ОРЗ тощо взаємодії в ході розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля;

- рекомендації з розробки стандартних судово-експертних операційних процедур дослідження об'єктів довкілля, розширення переліку видів та експертних спеціальностей у сфері судово-екологічної експертизи, що сприятиме підвищенню ефективності проведення судових експертиз, удосконаленню науково-методичного забезпечення судово-екологічної експертної діяльності;

- криміналістичні рекомендації з організації спільних занять на базі територіальних підрозділів спеціалізованої екологічної прокуратури з акцентом на особливостях виявлення, документування та розслідування означених кримінальних правопорушень.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції впроваджено й використовуються у:

- *правозастосовній діяльності* – як рекомендації та пропозиції, що спрямовані на підвищення ефективності діяльності з розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії (акт Державного бюро розслідувань від 27 червня

2025 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», «Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень»; під час підготовки навчально-методичних праць та дидактичних матеріалів (акт Національної академії внутрішніх справ № 198-оп від 06 грудня 2024 року);

– *науково-дослідній діяльності* – для підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову (акт Національної академії внутрішніх справ № 197-нд від 05 грудня 2024 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано самостійно, а всі сформульовані положення та висновки є результатом особистої наукової роботи автора. Окремі положення дисертації викладено в наукових статтях «Особливості документування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля», «Використання можливостей кримінального аналізу у протидії організованій екологічній злочинності», тезах доповіді «Деякі аспекти техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля» у співавторстві з С.І. Марком. Особистий внесок автора в цих працях становить 60 відсотків. Зокрема, співавтор здійснив кримінально-правову оцінку досліджуваних кримінальних правопорушень, у той час як дисертант розкрив криміналістичні аспекти аналізованих проблем. Крім того, деякі положення дисертаційного дослідження містяться в тезах доповіді «Перспективи використання безпілотних літальних апаратів у фіксації кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах воєнного стану», у співавторстві з А.О. Антощуком. Особистий внесок автора в цих працях становить 50 відсотків. Ідеї та напрацювання, що належать співавторам дисертанта, у роботі не застосовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено у виступах автора на науково-практичних конференціях, зокрема: «Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах» (м. Одеса, 31 травня 2023 р.); «Захист та безпека життєдіяльності підрозділів єдиної державної системи цивільного захисту в умовах загрози техногенних аварій на атомних електростанціях України» (м. Івано-Франківськ, 22 вересня 2023 р.); «Правовий дискурс» (м. Черкаси, 12 жовтня 2023 р.); «Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану» (м. Кам'янець-Подільський, 24 листопада 2023 р.); «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 30 листопада 2023 р.); «Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки» (м. Львів, 23-24 лютого 2024 р.); «Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції» (м. Київ, 28 березня 2024 р.); «Цифрове наукове суспільство: соціально-економічні, правові та міжнародні аспекти» (м. Одеса, 1 серпня 2025 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (342 найменування на 33 сторінках) та 5 додатків на 39 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 315 сторінок, з яких основний текст – 243 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ І
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ
НАДР

1.1. Стан наукової розробки питань розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр

Ефективність протидії злочинності прямо залежить від ступеня наукового забезпечення й аналітичного супроводження на всіх рівнях та інтенсивності взаємодії вчених і практиків різних дотичних галузей науки у справі формування узгодженого інтегрованого цілісного наукового продукту. Негативні процеси і тенденції, які відбуваються в Україні, вимагають постійного наукового відстеження, глибокого і детального дослідження криміногенної обстановки, внесення відповідних коректив у стратегію й тактику протидії злочинності [15, с. 6].

Не є виключенням в даному випадку й кримінальні правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр – суспільно небезпечні діяння, які визнані законодавцем злочинними і зосереджені у Розділі VIII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Кримінальні правопорушення проти довкілля». Вказаний розділ містить вичерпний перелік кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь, що завдають шкоду довкіллю, а також людині – її здоров'ю та життю [325, с. 19]. За окремими даними в загальній структурі екологічної злочинності в Україні кримінальні правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр складають 23,4 % (злочини у сфері охорони земель – 4,8 %; злочини у сфері охорони надр – 18,6 %) [277, с. 3].

Перед з'ясуванням стану наукової розробки питань розслідування кримінальних правопорушень у зазначеній сфері, певну увагу приділимо науковим поглядам на

типізацію протиправних діянь проти довкілля з метою обґрунтування обраного нами предмету дослідження.

Варто підкреслити, що в науковій літературі існують різноманітні підходи щодо віднесення окремих кримінальних правопорушень проти довкілля до тих чи інших класифікаційних груп за різними критеріями [132, с. 272]. Зокрема, залежно від об'єкта, протиправні діяння проти довкілля А.М. Шульгою умовно поділено на групи: злочини у сфері забезпечення екологічної безпеки (ст. ст. 236; 237; 238; 253 КК України); злочинні посягання на живу природу (ст. ст. 245; 246; 247; 248; 249 КК України); злочинні посягання на об'єкти неживої природи (ст. ст. 239; 239¹; 239²; 254; 240; 241; 242; 243; 252 КК України); злочини, що порушують правові норми у сфері екології (ст. ст. 244; 250; 251 КК України) [325, с. 23].

Більш диференційований підхід до класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля пропонує В.К. Матвійчук, виокремлюючи в їх структурі й ті, що посягають на суспільні відносини: які забезпечують умови раціонального використання, охорони, відтворення та оздоровлення землі (ст. ст. 239, 254 КК України); що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення надр (ст. 240 КК України); які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря (ст. 241 КК України) [157, с. 92-93]. Н.С. Шевченко залежно від типу природного об'єкта, на який здійснюється посягання, до кримінальних правопорушень у сфері охорони і використання земель, надр, атмосферного повітря і водних ресурсів відносить, зокрема ті, що кваліфікуються за ст. ст. 239, 240, 241 КК України та ін. [315, с. 37-38].

Варто зазначити, що вітчизняне кримінальне законодавство не оперує такими категоріями, як «земельні злочини» або «злочини у сфері земельних відносин», «злочини у сфері охорони надр». Також у КК України відсутній окремий розділ, який містив би перелік кримінально караних діянь у зазначених сферах. Це пояснюється тим, що окремі з них цілком логічно містяться в різних розділах КК України, оскільки мають інший родовий об'єкт.

В означеному питанні відсутня єдність і серед вітчизняних фахівців у галузях криміналістики, кримінології, кримінального та екологічного права. Зокрема,

І.С. Тальянчук стверджує, що КК України передбачає відповідальність за низку злочинів, які прямо чи опосередковано посягають на земельні відносини. До найбільш поширених в практиці розслідування автор відносить: привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), незаконну приватизацію державного, комунального майна (ст. 233 КК України), порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239¹ КК України), незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239² КК України), порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України), безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України), а також пов'язані з вищезазначеними злочинами – ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України), самоуправство (ст. 256 КК України) та окремі злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної з виконанням функцій держави [266, с. 660].

Аналізуючи поняття і структурну характеристику кримінального ринку земель України, автори колективної монографії «Організаційно-правові засади розвитку аграрного і земельного ринків в Україні» до окремої групи відносять земельні злочини екологічного характеру [190, с. 222-227]. Я.О. Дякін, до злочинів у сфері земельних відносин, окрім віднесених до протиправних діянь екологічної спрямованості (забруднення або псування земель (ст. 239 КК України)) та пов'язаних із господарюванням (безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України)), відносить діяння, де земля та земельні відносини є безпосереднім об'єктом злочину (шахрайство; самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво; зловживання владою або службовим становищем; перевищення влади або службових повноважень; службове підроблення) [67, с. 151].

Автори навчального посібника «Протидія злочинам у сфері земельних відносин» до системи злочинів у сфері земельних правовідносин відносять також незаконну

приватизацію державного, комунального майна (ст. 233 КК України); умисне знищення та пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України); самоуправство (ст. 356 КК України); одержання хабаря (ст. 368 КК України); пропозиція або давання хабаря (ст. 369 КК України) [238, с. 38].

На переконання О.О. Пенязькової, до сфери охорони земель належать самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 197¹ КК України), забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239¹ КК України), незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239² КК України) та без господарське використання земель (ст. 254 КК України)» [198, с. 135-136]. А.А. Матвієць до злочинів, пов'язаних із земельно-правовими відносинами, відносить, зокрема, діяння, передбачені ст. 254 КК України (безгосподарське використання земель), ст. 239 КК України (забруднення або псування земель), ст. 197¹ (самовільне зайняття земельної ділянки) тощо [156, с. 140].

В системі кримінальних правопорушень проти довкілля Р.О. Мовчан також виділяє ті, що вчинюються у сфері земельних відносини: земельні злочини «власницької» (ст. 197¹ КК України) та земельні злочини «екологічної» спрямованості (ст. ст. 239, 239¹, 239² та 254 КК України) [167, с. 4]. А.М. Ізовіта серед протиправних діянь у земельній сфері виокремлює незаконне використання земель для будівництва або видобування корисних копалин [85, с. 623-624]. Н.В. Бондарчук та С.М. Козел до злочинів у сфері земельних правовідносин відносять дві групи протиправних посягань: злочини, об'єктом яких є земля як природний об'єкт (ст. ст. 239, 254 КК України) та злочини, об'єктом яких є права на землю (ст. ст. 239¹, 239² КК України) [26, с. 164].

Звертаючись до більш сучасних наукових досліджень Ю.А. Турлова усі кримінальні правопорушення проти довкілля за ознаками безпосереднього об'єкта посягання поділила на дві великі групи: кримінальні правопорушення, що посягають на екологічну безпеку взагалі (ст. ст. 236-238, 252, 253 КК України), та екологічні кримінальні правопорушення, що посягають на встановлений порядок охорони компонентів довкілля, які, своєю чергою, залежно від конкретного предмета кримінального правопорушення поділяються містять таку підгрупу протиправних

діянь, як: а) екологічні кримінальні правопорушення, що посягають на встановлений порядок охорони землі, надр, ґрунтів (ст. ст. 239, 239¹, 239², 240, 254 КК України) [277, с. 68]. Презентовану класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля вважаємо найбільш оптимальною.

Керуючись вказаним підходом до поділу протиправних діянь у сфері довкілля на відповідні класифікаційні групи, зосередимо увагу на виробленні методики розслідування суспільно небезпечних діянь, що порушують встановлений порядок раціонального використання, захисту і відтворення земельних ресурсів, як компонент навколишнього природного середовища, тобто кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр (ст. ст. 239, 239¹, 239², ст. 240, ст. 240¹, 254 КК України).

Слід підкреслити, що у вітчизняній юридичній літературі проблематика розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, не була предметом окремого наукового дослідження. Наразі існує потреба в комплексному висвітленні зазначеної проблематики в контексті сучасних правових реалій та особливостей учинення аналізованих деліктів, а формування методики їх розслідування, надання відповідних криміналістичних рекомендацій, є практично затребуваним.

Одним з дієвих і традиційних напрямів удосконалення протидії кримінальним правопорушенням, є покращення їх теоретичного забезпечення, що досягається за допомогою приділення належної уваги з боку науковців, певні здобутки яких знайшли своє відображення у розробці техніко-криміналістичних засобів, методів, прийомів, численних публікаціях. Особливе місце серед джерел інформації про результати наукових праць займають дисертаційні дослідження, у яких систематизовано викладено інформацію про саму постановку проблеми, її актуальність для теорії та практики, напрямок та засоби вирішення, обґрунтованість та новизну отриманих результатів, інші важливі особливості, які фактично є критеріями оцінки роботи науковця [79, с. 28; 195, с. 107].

Питання методики розслідування окремих протиправних діянь, що складають предмет обраного нами дослідження, частково розглядалися в комплексних працях, що

стосуються кримінальних правопорушень проти довкілля. Серед науковців, які займалися вивченням зазначеної проблематики, слід назвати С.О. Книженко, Ю.М. Туровця, О.В. Одерія. Зокрема, у 2003 р. С. О. Книженко оприлюднила результати дисертаційного дослідження на тему «Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів», визначила криміналістичні закономірності екологічних злочинів, запропонувала їх криміналістичну класифікацію та характеристику, розглянула типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування, визначила специфіку слідів та слідоутворення при вчиненні вказаних протиправних діянь, окреслила проблеми проведення окремих слідчих (розшукових) дій, охарактеризувала взаємодію слідчого з державними органами охорони навколишнього природного середовища [100, с. 5-7].

Зауважимо, що окремі положення та рекомендації з питань розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, сформульовані попередниками, зокрема в період становлення української державності, з огляду на зміни в нормативно-правовому регулюванні економічної безпеки, мають дискусійний характер, а деякі є застарілими й не придатними для використання. Тому логічно буде зосередити увагу на сучасніших наукових працях, що складають теоретико-методологічну основу дослідження.

Ю. М. Туровець у своїй роботі «Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля» (2012) зосередив увагу на початковому етапі розслідування вказаних злочинів проти довкілля, визначенні типових слідчих ситуацій, висуненні версій, плануванні розслідування, а також на характеристиці окремих слідчих (розшукових) дій, визначив особливості використання спеціальних знань у процесі розслідування тощо [278].

У монографічному дослідженні за редакцією С.В. Андрусенко, О.М. Бандурки, М.С. Рябченко та ін. «Протидія злочинам у сфері земельних відносин» (2013) розкрито низку питань, що стосуються теоретичних і правових засад протидії злочинам у сфері земельних відносин. Окремий блок питань у роботі присвячено оперативно-розшуковій характеристиці досліджуваних протиправних діянь, до елементів якої віднесено систему даних, які характеризують: об'єкт і предмет злочинного посягання; особу, яка

готує, вчиняє чи вчинила вказані злочини, способи і засоби вчинення злочину; завдані матеріальні збитки та інші дані, що мають значення для виявлення, попередження і розслідування злочинів [238].

Пізніше О.В. Одерій у монографічному дослідженні «Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля» (2015) детально розглянув поняття злочинів проти довкілля та їхню криміналістичну класифікацію за відповідними криміналістично значущими ознаками, подав їх криміналістичну характеристику, розкрив особливості початку кримінального провадження, а також обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування, навів типові слідчі ситуації та версії, вказав на особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та ін. Теоретичне та практичне значення для даного дисертаційного дослідження має внесена науковцем пропозиція щодо класифікації злочинів проти довкілля: за безпосереднім предметом посягання, за специфікою об'єктів, на яких учинено екологічні злочини; за суб'єктом; за ступенем соціальної небезпеки тощо. Науковий інтерес представляє групування джерел інформації про злочини проти довкілля, свідків злочину, рекомендації щодо роботи з різними групами документів тощо [183].

У дисертації Л.Ю. Крігер «Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень проти довкілля» (2019) комплексно досліджено сутність та охарактеризовано специфіку здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень проти довкілля, сформульовано рекомендації щодо діяльності прокурора на початку досудового розслідування, при проведенні слідчих (розшукових) дій, повідомленні особі про підозру та на етапі закінчення досудового розслідування [136].

Окремі теоретичні положення, викладені у дослідженні Я.О. Деміна «Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею» (2019) [62], а також у дисертації О.О. Черемиса «Земельне правопорушення у сфері містобудування як підстава юридичної відповідальності» (2021) [309], становлять науковий інтерес передусім з точки зору з'ясування особливостей криміналістичної характеристики окремих суспільно небезпечних діянь у сфері землевикористання та охорони надр.

У дисертації Н.В. Ігнатченко «Розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин» (2021) розроблено наукові та прикладні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у зазначеній сфері, комплексно досліджено заявлену проблематику на основі критичного опрацювання доктринальних положень теорії криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), аналізу земельного законодавства й правозастосовної практики різних правоохоронних інституцій [83].

З означеною проблемою тісно пов'язані комплексні дослідження, які хоча й спрямовані на вирішення інших теоретико-прикладних криміналістичних питань протидії кримінальним правопорушенням у сфері довкілля, проте містять окремі положення, судження та висновки, які використано нами у дисертації. Це, насамперед, дисертації О.К. Галицької «Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням водних об'єктів (за матеріалами Чорноморського регіону)» (2021) [55], Р.Р. Романенко «Виявлення та розслідування підрозділами Національної поліції України розкрадання лісодеревини» (2021) [248], А.В. Пастух «Розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки» (2023) [197].

У дисертаційному дослідженні Л.В. Кондратюк «Методика розслідування злочинів у сфері земельних відносин» (2023) комплексно проаналізовано проблематику криміналістичної класифікації злочинів у сфері земельних відносин, надано їх криміналістичну характеристику, охарактеризовано систему обставин, які підлягають встановленню, виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, визначено завдання та алгоритми розв'язання для кожної з них [112].

Позитивно оцінюючи описані вище концептуальні роботи, слід відзначити їх важливе теоретичне значення, однак як показує проведений аналіз дисертаційних досліджень, науковці здебільшого зосередили увагу на розробці криміналістичного забезпечення розслідування окремих деліктів у сфері землевикористання та охорони надр.

Вагоме значення для подальших наукових досліджень проблем розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр в Україні, зокрема, з'ясування обсягу та змісту таких базових понять, як «початковий етап

розслідування» та «типові слідчі ситуації та версії», «взаємодія слідчих та оперативних підрозділів» мають методичні рекомендації з розслідування окремих протиправних діянь проти довкілля: «Методичні рекомендації щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил охорони надр (ст. 240 КК України)» (2004) [163]; «Методичні рекомендації з питань організації аналітичної роботи в органах прокуратури України» (2013) [162]; «Особливості досудового розслідування за фактами незаконного видобування бурштину-сирцю» (2015) [194]; «Алгоритм дій працівників поліції при виявленні фактів незаконного використання земельних ділянок (самовільне зайняття)» (2017) [259].

Окрему групу джерельної бази дослідження складають наукові статті фахівців у галузі криміналістики, кримінального процесу та ОРД, які стосуються проблематики обраного напрямку дослідження. Так, протягом останніх років опубліковано низку наукових статей вітчизняних вчених, присвячених окремим аспектам вказаної проблеми. Це насамперед статті за редакцією С.І. Заїки, О.В. Нарожної, О.В. Одерія, Д.О. Алексєвої-Процюк, Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, М.П. Климчука, І.І. Кравчука, Г.В. Мудрецької, Н.В. Бондарчук, Ю.М. Туровця, Ю.А. Чаплинської [153, с. 273-286; 152, с. 88-92; 185, с. 504-511; 184, с. 144-155; 241, с. 130-133; 5, с. 337-339; 26, с. 164-166; 137, с. 87-99; 173, с. 85-91; 78, с. 201-205; 99, с. 64-66; 169, с. 203-208; 97, с. 255-263; 306, с. 548-555].

Зокрема, Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, аналізуючи питання класифікації злочинів проти довкілля, типізує їх за територіальною ознакою вчинення [92, с. 35]; П.М. Маланчук та Е.Є. Рубець здійснили аналіз елементів криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля, таких як предмет посягання, способи вчинення та приховування злочину, наслідки та слідова картина [149, с. 93]; І.І. Кравчук дослідив окремі організаційно-тактичні аспекти використання спеціальних знань при проведенні слідчих (розшукових) і НСРД [120, с. 325]; Ю.М. Туровець пропонує доповнити перелік підстав, за яких слідчий або прокурор мають залучати експерта для проведення експертизи, зокрема підставою, що передбачає встановлення обставин, пов'язаних із порушеннями природоохоронного законодавства [278, с. 19].

Предмет наукового аналізу окремих криміналістичних аспектів кримінальних

правопорушень проти довкілля склали праці сучасних зарубіжних науковців [336; 340; 341; 342; 338; 335]. Віддаючи належне їх науковим розробкам, зауважимо, що важливі теоретико-методологічні питання протидії кримінальним правопорушенням у сфері землевикористання та охорони надр мають враховувати насамперед національні особливості в умовах українського законодавства.

У контексті цього дослідження необхідно звернути увагу на науковий доробок учених з суміжних галузей юридичної науки, оскільки тенденції розвитку наукового знання свідчать про поступову інтеграцію наукових досліджень та використання в багатьох із них міждисциплінарних підходів [89, с. 20]. Насамперед, теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр свідчить про наявність тісних зв'язків між криміналістикою та кримінальним правом, положення якого є фундаментом для формування, класифікації та подальшого застосування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень [112, с. 28].

В умовах інтенсивного розвитку та трансформації суспільства, зміни ідеологічних засад і ціннісних орієнтацій особистості, удосконалення технологій, а також накопичення значного обсягу знань у науках кримінального циклу постає потреба в оновленні концептуальних і теоретичних засад криміналістики та впровадженні інтеграційного підходу до аналізу й узагальнення отриманих даних. З огляду на це, окремі напрацювання в межах інших наукових спеціальностей, видаються такими, що заслуговують уваги у формулюванні та аргументації окремих висновків цієї роботи. Тож здійснимо огляд монографічних досліджень, які виконані у межах кримінального права та кримінології та можуть частково слугувати філософським і загальнотеоретичним підґрунтям для нашого наукового пошуку.

Зокрема, першими концептуальними вітчизняними дослідженнями, присвяченими кримінально-правовим та кримінологічним проблемам протидії екологічним кримінальним правопорушенням, написаним в Україні, є роботи С.Б. Гавриша «Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища (проблеми теорії та розвитку кримінального законодавства України) (1994) [54], С.В. Клименка «Теоретичні, кримінально-правові і кримінологічні

проблеми боротьби з посяганнями на навколишнє природне середовище (досвід системного аналізу» (1996) [95], В.Є. Коновалової, Г.А. Матусовського «Екологічні злочини: кваліфікація і методика розслідування» (1994) [329]. Водночас варто підкреслити, що системний аналіз протидії екологічним злочинам, зокрема й тим, що складають предмет цього дослідження, було здійснено в тих історичних та суспільно-політичних умовах, в яких проводились дослідження.

Кримінологічній характеристиці та питанням запобігання кримінальних правопорушень проти довкілля присвячена дисертація Г.С. Поліщука «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України)» (2006), у якій серед іншого автором запропоновано класифікацію злочинів проти довкілля залежно від безпосереднього об'єкта злочинного посягання. Зокрема, до злочинів, що посягають на окремі елементи чи об'єкти довкілля, науковець відніс та здійснив науковий аналіз злочинів у сфері охорони земель (ст. ст.239, 254 КК) та надр (ст. 240 КК) [201]. У комплексній роботі А.М. Шульги «Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації» (2012), де надано докладну кримінально-правову характеристику злочинів у сфері забезпечення екологічної безпеки [325]. З огляду на високий теоретичний рівень зазначеної наукової праці та її важливе прикладне значення, ми звертатимемося до положень, розроблених автором, під час проведення власних наукових розвідок. Окремі висновки, зроблені за результатами вказаних робіт, потребують перегляду у зв'язку з суттєвим оновленням кримінального та кримінального процесуального законодавства і практики його застосування у зазначеній сфері з урахуванням внутрішньодержавних та геополітичних умов.

Наведені у дисертації А.М. Ізовіти «Вивчення та попередження злочинності в сфері земельного ринку в Україні» (2014) [84] наукові результати сприятимуть кращому розумінню сутності кримінально протиправної діяльності у сфері землевикористання та охорони надр у криміналістичному вимірі та формуванню її комплексної характеристики.

Науковий інтерес становлять також більш пізні наукові дослідження. Зокрема, М.Г. Максименцев у комплексній праці на тему «Кримінологічні засади протидії

злочинності у сфері надрокористування» (2019) здійснив кримінологічну характеристику злочинності у сфері надрокористування у загальносвітовому вимірі. З'ясовано особливості об'єкта як ідентифікуючої ознаки вказаних кримінальних правопорушень, що використовуватиметься нами як підґрунтя для формування окремих положень криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр [148, с. 5].

У докторській дисертації Ю.А. Турлової на тему «Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії» (2018), вирішено наукову проблему щодо розробки цілісного доктринального підходу до формування концепції протидії екологічній злочинності. Вартісним у контексті нашого дослідження є розроблені авторкою положення щодо особи злочинця, та способів учинення окремих кримінальних правопорушень, що використані нами під час розроблення криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр. Крім того, у дисертації уточнено понятійно-категоріальний апарат ключових понять, що становлять предмет дослідження та використовуються нами у роботі [277].

Комплекс теоретичних і практичних питань, пов'язаних з кримінально-правовою охороною земельних відносин, досліджено у докторській дисертації Р.О. Мовчана на тему «Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин» (2020). Розроблені автором теоретичні положення щодо об'єктивної та суб'єктивної сторони означених кримінальних правопорушень є теоретичним підґрунтям для виокремлення системи обставин, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр [166, с. 4-6].

Також у контексті предмету дослідження вартим уваги є дисертаційне дослідження Б.М. Семенишиної-Фіголь «Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин» (2021) [255], окремі теоретичні висновки щодо опису характерних ознак цих протиправних діянь використано нами в ході наукового аналізу криміналістичної характеристики правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр. У монографічній праці А.О. Вірт «Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним

використанням корисних копалин» (2021) визначено особливості доктринального аналізу процесу криміналізації та систематизації кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним поводженням з корисними копалинами (ст. ст. 240, 240¹ КК України), охарактеризовано кримінальні правопорушення у вигляді незаконного поводження з корисними копалинами, визначено економіко-правові та методологічні засади протидії цим деліктам [50]. Характеристика вказаними науковцями географічних та інших просторово-територіальних показників досліджуваної злочинності дозволить екстраполювати окремі положення на аналіз обстановки та способу вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр.

Дисертаційне дослідження Т.С. Садової «Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом» (2023) присвячено розгляду концепції міжнародних злочинів, їх розмежуванню із серйозними порушеннями норм *jus cogens*, відповідальність за які може понести держава, та транснаціональними злочинами, а також класифікації міжнародних злочинів. Окрему увагу приділено міжнародним воєнним злочинам проти довкілля, їх характеристиці та класифікації [250].

Наукові здобутки окремих фахівців з інших галузей наук мають тісний зв'язок із проблематикою цього дослідження, а тому потребують докладнішого аналізу. Зокрема, інформативними є результати дисертаційного дослідження М.І. Сингаєвської на тему «Земельні відносини в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони» (2021), у якому зокрема встановлено кореляційні залежності між об'єктом злочинного посягання та суб'єктом злочину. Вони використані нами для конкретизації окремих положень щодо криміналістичної характеристики протиправних діянь у сфері землевикористання та охорони надр та для аналізу обставин, що складають предмет доказування [256]. Загальні питання правового регулювання в екологічній сфері є предметом дисертаційних досліджень Ю.А. Краснової «Право екологічної безпеки в Україні» (2018) [121, с. 20] та С.В. Мурихіна «Покарання за екологічні злочини в Україні» (2020) [170]. Результати зазначених досліджень становлять цінність і для нашої роботи, про що свідчить використання окремих зроблених у них висновків в обґрунтування власних умовиводів.

З огляду на використаний у дисертації понятійно-категоріальний апарат, вартими уваги є підручники з екологічного права України за загальною редакцією А.П. Гетьмана та М.В. Шульги (2005) [70], за загальною редакцією Ю.С. Шемшученка (2008) [71], навчальний посібник з екологічного права представників харківської наукової школи (2014) [72], монографія В.П. Комарницького «Право спеціального природокористування» (2011) [110], а також навчальний посібник «Протидія кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин», (2022) [239].

Отже, можна констатувати, що науковою спільнотою опрацьовано багато актуальних проблем з питань захисту, запобігання та розслідування екологічних кримінальних правопорушень засобами наук кримінального циклу. Однак загальне погіршення екологічної ситуації в Україні, яка певною мірою посилюється кримінальними правопорушеннями проти довкілля, спонукало до прийняття у 2019 р. Закону України «Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року», в якому до стратегічних цілей віднесено «забезпечення практичної реалізації результатів сучасних та фундаментальних екологічних досліджень та безперервної взаємодії між науковцями та державними органами, а також врахування рекомендацій наукових установ при прийнятті управлінських рішень та підготовці проектів нормативно-правових актів» [231]. Залучення юридичної науки до процесу протидії екологічній злочинності – запорука успішного проведення реформ в зазначеній сфері, а подальші наукові розробки проблематики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля загалом, та кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр зокрема, мають враховувати міждисциплінарний підхід, що, на наше переконання, підвищить якість розслідування та рівень розкриття протиправних діянь цієї категорії.

Повертаючись до організаційних та процесуальних аспектів предмету дослідження, зазначимо, що на жаль, в умовах запровадженого в Україні режиму воєнного стану, не завжди є можливість з'ясувати достатність обґрунтування та наявність аргументації відповідних рішень судів у кримінальному судочинстві, як, власне, й виявити помилки, прорахунки, недоліки, порушення уповноважених осіб та інших учасників кримінального провадження, виявлені судом та покладені в основу

судового рішення. Так, відповідно до вимог ст. 376, п. 15 ст. 615 КПК України, суд проголошує вступну та резолютивну частини вироку, оскільки в умовах дії воєнного стану після складання та підписання повного тексту вироку суд має право обмежитися проголошенням його резолютивної частини з обов'язковим врученням учасникам судового провадження повного тексту вироку в день його проголошення.

Зокрема, з матеріалів, що містяться у відкритому доступі на сайті Єдиного державного реєстру судових рішень вбачається, що в одному з кримінальних проваджень Чортківським районним судом Тернопільської області було постановлено виправдувальний вирок щодо гр-на А., обвинуваченого в кримінальних правопорушеннях, передбачених ч. 2 ст. 197¹, ст. 246, ч. 4 ст. 197¹, ч. 3 ст. 240 та ч. 1 ст. 252 КК України [295]. Жодним чином не піддаємо сумніву компетентність судів, що приймають відповідні рішення в умовах особливого правового режиму. Проте, усе ж вважаємо, що за таких обставин, використання саме емпіричного матеріалу, зокрема вивчення кримінальних проваджень та даних опитування, дасть змогу повною мірою окреслити відповідні проблеми слідчої, експертної, прокурорської та судової практики у протидії кримінальним правопорушенням, предмет посягання яких складають правовідносини у сфері земле- та надрокористування, та, використовуючи теоретичні надбання попередників і сучасних науковців, виробити дієві рекомендації теоретико-прикладного характеру.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що наразі, теоретична основа для формування комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері землекористування та охорони надр сформована фрагментарно, а окремі її аспекти сформульовані в межах окремих наукових праць (монографічних та дисертаційних досліджень, навчальних посібників, методичних рекомендацій, статей, тез).

Загалом, виходячи із комплексного аналізу напрацювань науки криміналістики, кримінального процесуального права та суміжних галузей, положень чинного законодавства та практики його застосування, вважаємо, що процес виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень розслідування кримінальних правопорушень у сфері землекористування та охорони надр містить

низку проблем теоретико-прикладного характеру, які мають бути вирішені й на доктринальному (науковому) рівні у силу їх актуальності, теоретичної та практичної значущості [276, с. 463], що сприятиме виробленню єдиних підходів до методики розслідування означених суспільно небезпечних діянь, забезпечить виконання завдань кримінального судочинства, зокрема з урахуванням специфіки роботи правоохоронних органів та органів юстиції в умовах воєнного стану.

1.2. Криміналістична характеристика розслідування злочинів у сфері землевикористання та охорони надр

Наука криміналістика має головне завдання – сприяти ефективній протидії злочинності, застосовуючи властиві їй методи та засоби, зокрема й тій її частині, що вчинена у сфері землевикористання та охорони надр.

За даними статистики у 2020-2024 рр. до суду направлено понад 4,5 тис. кримінальних проваджень, за вчинення протиправних діянь, кваліфікованих за ст. ст. 239, 239¹, 239², 240, 240¹ і 254 КК України. При цьому, кількість зареєстрованих кримінальних проваджень по даній категорії осіб за вказаний період складає 5,7 тис. [216]. Особливе занепокоєння викликає вчинення тяжких злочинів, кваліфікованих за ч. 4 ст. 240, ч. 3 ст. 240¹ та ч. 4 ст. 254 КК України. Також виявлено тенденцію до збільшення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 239¹ КК України, у загальному масиві протиправних діянь проти довкілля. Такий стан речей вимагає від органів розслідування вжиття заходів, направлених на швидке, повне та неупереджене розслідування вказаних деліктів. Крім того, потреби слідчої та судової практики обумовлюють необхідність комплексного оновлення криміналістичної методики, зокрема її складового елемента – криміналістичної характеристики.

Етимологічно термін «характеристика» походить від грецької «той, що служить відмітною ознакою». Тлумачний словник визначає «характеристику» як опис, аналіз, оцінювання певних явищ, відмінних особливостей когось або чогось; опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого-, чого-небудь [32, с. 729]. Отже,

характеристика – це інформація щодо найбільш загальних якостей, притаманних досліджуваному явищу. Зважаючи на те, що криміналістика досліджує злочинність, криміналістична характеристика містить узагальнену інформацію щодо особливостей певного виду злочинності [9, с. 431–432].

Криміналістична характеристика є основою методики. Лише на підставі даних криміналістичної характеристики існує можливість розробки типових версій, слідчих ситуацій початкового та наступного етапів розслідування, а також визначення особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій [78, с. 201]. Значення криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона є необхідною інформаційною базою, моделлю механізму вчинення кримінального правопорушення, зокрема у сфері землекористання та охорони надр.

Не претендуючи на оригінальність, зазначимо що під криміналістичною характеристикою кримінальних правопорушень у сфері землекористання та охорони надр є система узагальнених фактичних даних і заснованих на них наукових висновків та рекомендацій про найбільш типові криміналістично значущі ознаки кримінальних правопорушень, знання яких необхідне слідчому для організації та здійснення всебічного, повного, неупередженого та швидкого розкриття і розслідування. Відповідні відомості мають самостійне практичне значення для систематизації й аналізу вихідної інформації про факт учинення протиправного діяння, висунування й перевірки слідчих версій, вирішення інших завдань розслідування в умовах конкретної слідчої ситуації.

При розробці окремих елементів методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері землекористання та охорони надр, виникає ряд теоретичних проблем, без вирішення яких неможливо розробити науково обґрунтовані рекомендації з конкретних питань організації та проведення зазначеної діяльності. Увага насамперед повинна бути зосереджена на елементах криміналістичної характеристики, які мають найбільше значення з точки зору виявлення ознак [79, с. 57], розкриття та розслідування досліджуваних протиправних діянь.

Більшість криміналістів вважають, що елементами (компонентами) типової криміналістичної характеристики є: предмет злочинного посягання та обстановка

вчинення злочину; спосіб вчинення злочину; слідова картина злочину (механізм слідоутворення); особа злочинця; особа потерпілого [35, с. 112-114; 76, с. 202-213; 313, с. 35; 9, с. 431-432; 80, с. 86-89; 203, с. 32].

Певні розбіжності щодо компонентів криміналістичної характеристики вбачаються у позиціях науковців, що досліджували проблематику розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Зокрема, О.В. Одерій до структури криміналістичної характеристики таких протиправних діянь включив: предмет посягання; механізм (спосіб) вчинення злочину; обстановку вчинення злочину (час, місце); характеристику особи злочинця; типову слідову картину (у її широкій інтерпретації); характеристику потерпілого (як факультативний елемент); суспільно небезпечні наслідки [181, с. 55]. Інші вчені в основу криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля пропонують такі елементи, як спосіб вчинення, предмет посягання, суб'єктний склад, обстановка злочинної події, слідова картина та негативні наслідки [64, с. 28; 269, с. 182-187; 100, с. 10].

На нашу думку, відповідний перелік елементів криміналістичної характеристики залежить від окремих кримінальних правопорушень, їх категорії. Однак сумнівним вважаємо віднесення наслідків кримінального правопорушення до криміналістичної характеристики. Незважаючи на те, що кримінально-правові ознаки певного кримінального правопорушення безпосередньо впливають на зміст його криміналістичної характеристики, вони, насамперед, є підставою для визначення діяння як кримінально караного, і отже, входять до структури кримінально-правової характеристики означених протиправних діянь.

Здійснимо аналіз тих елементів, які є ключовими для побудови методики розслідування у сфері землевикористання та охорони надр, тобто мають криміналістичне значення, а саме: предмет злочинного посягання; обстановку вчинення злочину; спосіб учинення кримінального правопорушення; слідову картину кримінального правопорушення; особу злочинця. Без наявності та аналізу кожного з перерахованих елементів не можна в комплексі, продуктивно, раціонально оцінити вчинене протиправне діяння та підібрати найбільш ефективні методи та засоби для його розслідування.

1.2.1 Предмет злочинного посягання

Доцільність включення предмета посягання до елементного складу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр є закономірним: саме він дозволяє із загальної групи протиправних діянь проти довкілля виокремити конкретні види, визначити обстановку та спосіб учинення кримінального правопорушення, віднести протиправну поведінку особи до кримінально караній.

У наукових працях, а саме під час формування характеристик кримінальних правопорушень, здебільшого використовують поняття «предмет злочину» («предмет кримінального правопорушення» в сучасній інтерпретації), під яким розуміють речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу кримінального правопорушення [131, с.100]. До того ж, у ст. 1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-ХІІ від 25.06.1991 р. визначає, що завданням законодавства про охорону природного середовища є регулювання відносин у сфері охорони, використання й відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи й інших природних комплексів (ст. 1) [235].

Вчені-криміналісти дещо по іншому інтерпретують зазначений елемент кримінального правопорушення, розуміючи під ним різноманітні фізичні об'єкти, які характеризуються ознаками їх агрегатного стану, споживчим призначенням, фізико-хімічними властивостями [253, с. 268], речі матеріального світу, впливаючи на які особа посягає на ті або інші суспільні відносини [123, с. 55]. Прикметні ознаки за фактами вчинення окремих з аналізованих екологічних кримінальних правопорушень корисливої спрямованості відіграють ключове значення значення для організації розшуку корисних копалин та встановлення злочинця.

З аналізу положень закону про кримінальну відповідальність, а також практики

розслідування аналізованих кримінальних правопорушень, вбачається можливість конкретизувати об'єкти правової охорони довкілля як предмети злочинного посягання: державне й колективне майно, зокрема, лісові масиви, посіви й насадження сільськогосподарських культур; плодово-ягідні насадження тощо; природні об'єкти, які перебувають під охороною держави (заповідники, ділянки долин і узбережь, водойми тощо), природні об'єкти штучного походження (алеї, парки, ставки тощо) [241, с. 131].

Зазначимо, що науковцями неодноразово наголошувалось на доцільності розуміння предмета кримінального правопорушення не тільки як виключно матеріальної субстанції, а і як різних видів інформації (зокрема комп'ютерної), майнових прав, об'єктів інтелектуальної власності, електронних слідів, енергетичних ресурсів у будь-якому стані й вигляді, які мають економічну властивість вартості, безготівкових грошових коштів тощо [196, с. 43-44; 186, с. 116; 334, с. 349; 334, с. 349].

Отже, предмет злочинного посягання у сфері землевикористання та охорони надр як екологічний об'єкт в його широкому розумінні визначається переліком матеріальних об'єктів правової сукупності природних і природо-соціальних умов і процесів, природних ресурсів (земля, її надра, атмосферне повітря, рослинність, тваринний світ, ландшафти та інші природні комплекси). Серед зазначених об'єктів виділяються території, об'єкти природно-заповідного фонду, які перебувають під особливою державною охороною від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки, здоров'я й життя людей [182, с. 16].

У кримінальних провадженнях про протиправні діяння у сфері земельних відносин екологічної спрямованості при визначенні предмета злочинного посягання слід з'ясувати, який саме об'єкт був підданий негативному антропогенному впливу – яку саме ділянку забруднено, з якої ділянки (частини ділянки) знято родючий шар ґрунту і в якому обсязі, чи мав місце факт забруднення або псування ділянки речовинами, відходами, іншими матеріалами тощо.

Зокрема, при злочинному забрудненні або псуванні земель (ст. 239 КК України) предметом є земля безвідносно до форми власності, характеру користування нею, її цільового призначення або виведення з обігу з будь-яких причин [177, с. 540], тобто поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами,

що органічно поєднані та функціонують разом з нею. При незаконному заволодінні ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239¹ КК України) – ґрунтовий покрив земель (поверхневий шар ґрунту, який сформований на поверхні земної кори в результаті природних процесів і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя завдяки найважливішій властивості – здатності постачати рослинам необхідні для їх роту поживні речовини, воду, повітря).

Під час незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239² КК України) предметом злочинного посягання є землі водного фонду. Відповідно до ст. 58 Земельного кодексу України № 2768-III від 25.10.2001 р. основною складовою частиною земель водного фонду є землі, вкриті водою. Фактично всі водні об'єкти займають земельні ділянки, на яких вони знаходяться, за винятком підземних вод і джерел, що знаходяться в надрах землі. До водопокритих земель відносять тільки земельні площі, стійко покриті водою протягом року [82]. До цієї категорії земель також належать землі, зайняті болотами та островами, прибережними захисними смугами уздовж моря чи річки, гідротехнічними та іншими водогосподарськими спорудами і каналами. Тому, характерними ознаками цього предмета є: належність до земель зі спеціальним цільовим призначенням – земель водного фонду як складової літосфери; державно-правове регулювання з притаманним йому імперативним методом; поверхневість; родючість; невіддільність землі з водним фондом; особливо великий розмір; водоохоронне та водообслуговуюче значення [140, с. 133].

Як зазначається в спеціальній літературі, земельна ділянка, яка позбавлена родючого ґрунтового поверхневого шару, може функціонувати лише як територіальний базис, а ґрунт, відділений від землі перетворюється на речовину, і вже не є засобом виробництва [118, с. 16]. Відповідно, відносини з приводу його використання регулюються вже положеннями цивільного законодавства. Тому предметом незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239¹ КК України) та безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України) визнають ґрунтовий покрив земель сільськогосподарського призначення. Саме для цієї категорії земель родючість ґрунтового покриву виступає визначальною ознакою [326, с. 144]. Відокремлений від земельної ділянки внаслідок господарської діяльності людини

родючий шар ґрунту не охоплюється поняттям «ґрунтовий покрив», а має назву «ґрунтова маса» [83, с. 86].

Земля є поверхнею суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею [116, с. 104–105]. В даному випадку йдеться про поверхневий шар ґрунту, який характеризується родючістю. Саме в ґрунті накопичується і зберігається органічна складова частина ґрунту – гумус [234], від змісту якого залежать водний, повітряний та тепловий режими ґрунту, його структура, механічний склад і біологічна активність. Ґрунтовий покрив дуже чутливий до тривалого впливу багатьох антропогенних факторів, і саме від діяльності людини значною мірою залежить рівень його родючості [302, с. 169].

У зв'язку з цим, відповідно до ст. 168 Земельного кодексу України, ст. ст. 48, 52 Закону України «Про охорону земель» при здійсненні діяльності, пов'язаної з порушенням поверхневого шару ґрунту, власники земельних ділянок та землекористувачі повинні здійснювати зняття, складування, зберігання поверхневого шару ґрунту та нанесення його на ділянку, з якої він був знятий (рекультивация), або на іншу земельну ділянку для підвищення її продуктивності та інших якостей [82; 234]. Зняття і перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок повинно здійснюватися на підставі затвердженого проекту землеустрою та спеціальних дозволів, отриманих на підставі «Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок, затвердженого наказом Державного комітету України по земельних ресурсах» № 1 від 04.01.2005 р. [206].

У системі заборон, покликаних забезпечувати кримінально-правову охорону відносин, пов'язаних із використанням надр і видобуванням корисних копалин (крім бурштину), провідне місце посідає ст. 240 КК України, яка, як це засвідчує аналіз статистичних даних і матеріалів судової практики, з усіх статей розділу VIII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти довкілля» застосовується чи не найчастіше [66, с. 58].

Слід зазначити, регулятивне законодавство (зокрема, ч. 2 ст. 5 Кодексу України

про надра) передбачає, що надра є, хоч і основним, проте не єдиним місцем знаходження (залягання, нагромадження) корисних копалин. Вони можуть також нагромаджуватись на поверхні землі, на дні водоймищ, у джерелах вод і газів. Науковцями з цього приводу зазначається, що корисні копалини – це природні мінеральні утворення органічного та неорганічного походження, основним місцем залягання яких є надра, хоч законодавство України базується на більш широкому визначенні їх можливого місцезнаходження [176, с. 25–26]. Існують й антропогенні місця нагромадження корисних копалин.

Щодо предмета посягання кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240¹ КК України, то він відрізняється різноманітністю, охоплюючи фактично всі види рослинного й тваринного світу, земельні, лісові ділянки, надра і корисні копалини загальнодержавного значення, зокрема бурштин, тощо. За результатами руйнівного впливу, що заподіяв шкоду конкретним об'єктам, визначається ступінь порушення екологічної безпеки, матеріального збитку й моральної шкоди [241, с. 132].

Доцільно вказати, що при розслідуванні протиправних посягань у сфері надрокористування характеристика предмета злочинного посягання – корисних копалин, включаючи бурштин-сирець, важлива для встановлення злочинця через: особливі властивості предмета злочинного посягання; можливості його використання; обмежене коло осіб, що має доступ до нього [322, с. 343]. Предмет злочинного посягання у таких протиправних діяннях часто виступає «провокуючим» чинником, що зумовлює формування у особи мотиву та умислу на вчинення кримінального правопорушення, а також вибір способу його реалізації. Водночас знання слідчим чи оперативним працівником особливостей предмета посягання дає змогу встановити певні риси злочинця, його наміри, ймовірні канали збуту тощо.

Таким чином, предмет в системі криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр займає ключове місце, оскільки дані про нього вказують на суспільно небезпечний характер діяння, містять якісні та кількісні ознаки, що дозволяють виділити стійкі зв'язки з особою злочинця, способом учинення протиправного діяння та іншими структурними елементами криміналістичної характеристики. З урахуванням того, що при вивченні досліджуваних

кримінальних правопорушень предмет, є здебільшого вихідним (оскільки початковими є відомості про подію кримінального правопорушення), то саме з аналізу його сутнісних характеристик можна одержати інформацію, на підставі якої в подальшому будуть побудовані слідчі версії для організації розшуку та затримання злочинців, установлення всіх обставин кримінального правопорушення.

1.2.2 Обстановка вчинення кримінального правопорушення

Під обстановкою вчинення кримінального правопорушення розуміють систему взаємозалежних і взаємодіючих об'єктів, процесів і явищ, які характеризують умови місця і часу, речові, метеорологічні, фізико-хімічні та інші фактори, особливості поведінки учасників події та інші обставини об'єктивної дійсності, що впливають на спосіб і механізм вчинення злочинного діяння» [8, с. 43].

Криміналісти у структуру обстановки злочину пропонують включити такі елементи: часову характеристику розвитку події злочину; просторову характеристику на всіх її етапах; матеріальну обстановку місця підготовки, вчинення і приховування злочину (якщо вони не збігалися, не відбувалися в одному і тому ж місці); чинники регулятивного характеру, які визначають порядок діяльності особи, суб'єкта господарювання; погодні й інші природно-кліматичні умови; фізико-хімічні та інші фактори; поведінку учасників події; соціально-побутові і психологічні відносини між учасниками події; умови загального характеру, на фоні яких протікала злочинна подія (суспільні заходи, святкова подія та ін.); обставини, що сприяють чи перешкоджають підготовці, вчиненню і приховуванню злочину [273, с. 69-70; 127, с. 57; 128, с. 371]. Як підкреслює В.В. Тищенко, знання обстановки злочину дозволяє слідчому будувати версії щодо злочинця, механізму злочину, цілей і мотивів злочину [273, с. 70].

Отже, під обстановкою вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр слід розуміти сукупність умов і обставин, що у просторі й часі охоплюють матеріальну обстановку місця події, об'єкт посягання, суб'єкта злочину та інші елементи, пов'язані з підготовкою, здійсненням і приховуванням кримінально караного діяння. Аналіз слідчої практики щодо

протиправних діянь цієї категорії та криміналістичної теорії свідчить, що до типових складових обстановки вчинення кримінального правопорушення відносяться відомості про місце, час його учинення, а також характер кримінальної ситуації.

Як і в багатьох інших кримінальних правопорушеннях, у механізмі вчинення аналізованих деліктів важливу роль відіграє особа потерпілого. Хоча, слід підкреслити, що вона не є ключовою через специфіку переважної більшості кримінальних правопорушень цього виду, адже шкода, заподіяна природі, природним об'єктам як основі життєдіяльності людини, найчастіше не має персоніфікованого потерпілого, є непрямою. Лише у 26 % кримінальних проваджень за фактом вчинення аналізованих кримінальних правопорушень проти довкілля, бути присутні потерпілі у процесуальному розумінні. Здебільшого це протиправні діяння, кваліфіковані за ст. ст. 239¹, 239², 240, 240¹ КК України.

З огляду на це, вважаємо, що відомості про особу потерпілого кримінально караних діянь у досліджуваній сфері мають факультативний характер, і можуть бути розглянуті нами в межах з'ясування питань, які характеризують обстановку вчинення кримінального правопорушення.

В ході дослідження нами з'ясовано, що однією з характерних рис потерпілих у вчиненні означених протиправних діянь є їх інертність, інфантилізм, невіра в ефективність діяльності правоохоронних органів щодо розкриття кримінального правопорушення і забезпечення відшкодування шкоди; побоювання наслідків повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (звільнення порушником-керівником; ймовірність незаконного впливу, погроз тощо).

Встановлення даних про типові ознаки осіб потерпілих (зазвичай, у випадках коли вони звернулись до правоохоронних органів про факт вчинення щодо них протиправних дій) дозволить висунути та перевірити версію про особу злочинця, мотиви та вибір способу вчинення кримінального правопорушення.

У криміналістичній літературі значна увага приділяється дослідженню системи «злочинець – жертва». Однією з особливостей досліджуваних деліктів є те, що лише у 42 % випадків окремі із досліджуваних кримінальних правопорушень учинялись, коли злочинець був знайомий із потерпілим, та у 58% випадків вони між собою не знайомі.

Тому, характеризуючи особу потерпілого у таких протиправних діяннях, можна здійснити їх умовний поділ на дві групи, що дасть можливість визначити відповідний алгоритм дій у межах конкретного кримінального провадження:

- потерпілий був знайомий зі злочинцем. Найімовірнішим мотивом учинення відповідного кримінального правопорушення є корисливий. У такому випадку насамперед слід перевірити коло його зв'язків, а також осіб, які були присутні під час подій або можуть мати будь-яку інформацію про них;
- потерпілий не знав особу злочинця. Зазвичай йдеться про кримінальні правопорушення, унаслідок яких шкода заподіюється інтересам окремих підприємств, установ чи організацій. За таких обставин першочерговими слідчими (розшуковими) діями є встановлення деталей скоєного та визнання потерпілим представника відповідної юридичної особи.

Обстановка вчинення цих протиправних діянь має не лише вагоме теоретичне, а й практичне значення, оскільки дає змогу слідчому висувати версії щодо особи злочинця, механізму правопорушення, його цілей і мотивів. Найбільш значущими відомості про обстановку вчинення розглядуваних деліктів є на початковій стадії розслідування в умовах неочевидності, коли необхідно виявити характерні сліди, визначити спосіб скоєння кримінального правопорушення та встановити особу чи осіб, причетних до його вчинення.

Умови обстановки вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля детально розглянуті в працях вчених-кримінологів. Умовами кримінальних ситуацій досліджуваних протиправних діянь можуть бути: кризові явища соціально-економічного характеру (наприклад, низький рівень матеріального становища населення окремих регіонів Рівненської та Житомирської областей сприяє його залученню до незаконного видобування бурштину-сирцю з корисливих мотивів); більша кількість природних ресурсів тощо.

Обстановка вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр формується під впливом матеріальних (певна матеріальна обстановка) та інтелектуально-вольових факторів (обстановку, пов'язану з обов'язками та можливостями людини, з посадовими зобов'язаннями виконання технічних,

технологічних, спеціальних природоохоронних приписів). Зокрема, однією з обставин вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240 КК України, є специфіка та тривалість процедури оформлення відповідних дозволів на законну діяльність, що сприяє формуванню поглядів і установок злочинця. Незаконне добування питної води комунальними підприємствами службові особи пояснюють відсутністю коштів на оформлення дозволу водопостачання [78, с. 203-204].

Поряд з відомостями, що характеризують кримінальну ситуацію, обстановка вчинення кримінального правопорушення має також просторові і тимчасові характеристики. Її основними елементами у сфері землевикористання та охорони надр є місце, час, погодні та атмосферні умови. Саме вони, поряд із вибором способу вчинення зазначених протиправних діянь, мають вирішальний вплив на хід, інтенсивність і результати злочинної діяльності у цій сфері [18, с. 44].

Місце події є зосередженням матеріальних слідів, в зв'язку з чим характеризує обстановку вчинення кримінального правопорушення. Глумачний словник української мови визначає місце як простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь; простір, пункт, де що-небудь розміщене, відбувається тощо [32, с. 679], а місцевість – яке-небудь місце, простір земної поверхні [32, с. 679].

Місце вчинення кримінального правопорушення може мати не лише географічні, а й інші просторові, а також статусні характеристики. Тому місцем вчинення кримінального правопорушення є конкретизована частина простору, з вчиненням (не вчиненням) у якій суспільно небезпечного діяння кримінальний закон пов'язує наявність певного складу злочину [28, с. 272]. Знання типових місць необхідне для припинення протиправного діяння, відшукування типових слідів та знарядь його вчинення, висунення та перевірки слідчих версій, правильної кваліфікації кримінального правопорушення, з'ясування кількості осіб, які брали участь у події та ін. Також місце злочину дає інформацію про особистість особи, яка вчинила злочин, її психічний стан, наявність наркотичного чи алкогольного сп'яніння, можливість вчинити певні дії [174, с. 234–235; 169, с. 206].

Місце події має важливе значення в криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, оскільки –

це місце підготовки, вчинення та приховання злочинних діянь особи й залишених нею в результаті кримінального правопорушення матеріальних слідів. Таким місцем може бути будь-який територіально виділений об'єкт матеріального світу – ділянка місцевості, публічне місце та ін. [79, с. 68]. Наприклад, вибір місця та моменту вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240¹ КК України, залежать від чисельності злочинної групи, обстановки на місці вчинення протиправних дій, на маршруті вивезення бурштину-сирцю тощо.

Стосовно досліджуваних кримінальних правопорушень поняття «місце події» носить дещо своєрідний характер, який пояснюється певною неординарністю слідової картини. Так, при вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 240¹ КК України – це окремі місця незаконного видобування, збуту, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину; місце події складно визначається протяжністю тієї території, де зосереджені сліди події; огляд місця події у всіх випадках вимагає залучення фахівців, спрямованість кваліфікації яких обирається слідчим відповідно до характеру події, що відбулася.

Обираючи місце вчинення окремих аналізованих кримінальних правопорушень, злочинці можуть зважати на такі фактори: розташування ділянки у місцях, куди складно добратися контролюючим органам (ліси, посадки, болотяні місцевості); залягання бурштину на незначній глибині; перевага надається ділянкам, розвіданим геологами [153, с. 278]. Здебільшого незаконне видобування піску, вугілля, нарізку пиляного вапняку вчиняють на окраїнах міста, в населених пунктах сільської місцевості або за їх межами.

Подекуди місце вчинення кримінального правопорушення обирається з огляду на доступність предмету злочинного посягання. Так, за обставинами кримінального провадження, розпочатого за фактом учинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, гр-н А., діючи умисно, достовірно знаючи про відсутність у нього необхідних для користування надрами та видобування корисних копалин спеціального дозволу – гірничого відводу, робочого проекту на розробку русла регульованих та руслоочисних робіт, з метою використання у власних потребах за допомогою пристосованої лопати незаконно здійснив видобуток піщано-гравійної

суміші (гравію) з берега річки та після цього незаконно перевозив дану суміш на власному транспортному засобі марки «ЗІЛ-131» [45].

В окремих випадках вибір місця вчинення кримінального правопорушення може залежати від того, в який саме спосіб його вчинення планується. Зокрема, гідравлічний та гідромеханічний способи видобування корисних копалин передбачають наявність порівняно недалеко від ділянки значних запасів води (ставок, річка, дренажний чи меліораційний канал тощо). Час вчинення окремих кримінальних правопорушень цієї категорії (насамперед, передбачених ст. ст. 240, 240¹ КК України) залежить від низки факторів: безпосередньо від процесу незаконного видобування і від діяльності контролюючих органів.

У результаті встановлення відомостей про час і місце вчинення групових кримінальних правопорушень у цій сфері (насамперед, кваліфіковані за ст. 240¹ КК України), слідчий має можливість: встановити очевидців протиправного діяння, показання яких дозволять з'ясувати шляхи підходу і відходу злочинців; визначити ступінь їх підготовки (транспортні засоби, які використовуються злочинцями, ознаки зовнішності осіб, які здійснили незаконне видобування корисних копалин, бурштину-сирцю, який одяг був на них, які засоби та техніку використовували, скласти словесні портрети з метою орієнтування особового складу органів поліції на їх пошук; встановлення місця незаконного видобування бурштину дасть можливість визначитись з межами огляду місця події, у межах яких можуть знаходитись речові докази (залишені знаряддя злочину, особисті речі злочинців тощо). Володіння цією інформацією допоможе слідчому з мінімальними витратами часу і сил ідентифікувати злочинців за ознаками зовнішності або за залишеними речами; встановити технічні засоби, які використовувались для вчинення незаконних дій; з'ясувати інформацію про тривалість протиправної діяльності та ін.

З'ясування часу вчинення кримінального правопорушення необхідне для точної реконструкції злочинної події, встановлення можливості знаходження свідків у певний період часу на місці події та ін., і в результаті – правильної кваліфікації вчиненого та встановлення злочинця [165, с. 70]. Під час розслідування складних, багатоепізодних кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, слід

з'ясувати тривалість злочинної діяльності, а також часові інтервали між її окремими епізодами, їхню послідовність. Варто мати на увазі, що кримінальні правопорушення, пов'язані із забрудненням або псуванням земель (ст. 239 КК України) мають триваючий характер. Схожі характеристики можуть мати й інші аналізовані протиправні діяння. У таких випадках слід встановлювати момент, з якого була розпочата протиправна діяльність.

Таким чином, встановлення точного часу і місця вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр з попереднім аналізом усієї отриманої інформації про подію, дозволяє слідчому правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення, визначити найбільш оптимальний на його думку напрям розслідування. Також, розслідування вказаних протиправних діянь істотно полегшується зі встановленням місця і часу їх вчинення та навпаки – ускладнюється через відсутність таких відомостей, що в результаті негативно впливає на хід розслідування.

На нашу думку, для криміналістичної характеристики означених кримінальних правопорушень з'ясування лише змісту матеріальної (речової) обстановки місця та часу вчинення кримінальних правопорушень недостатньо (Додаток А). Вважаємо, що тлумачення змісту обстановки вчинення кримінального правопорушення в широкому значенні, яку включає кліматичну, територіальну, демографічну та іншу специфіку регіону, в якому вчинено протиправне діяння, а також обставини, що характеризують безпосереднє місце, час, умови та інші особливості, є більш застосовним до кримінологічних досліджень.

Суттєве значення для осіб, які здійснюють організацію, підготовчу діяльність, та безпосередньо вчиняють окремі кримінально карані діяння у сфері землевикористання та охорони надр, має сезон та час доби. Зазвичай, незаконне видобування корисних копалин вчиняється у теплу пору року, вдень. Натомість, їх збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, можуть бути вчинені в нічний час. Щодо інших правопорушень цієї категорії, зокрема, передбачених ст. ст. 239, 254 КК України, то вони можуть мати триваючий, продовжуваний характер. Відповідно, час доби і сезон не впливають на вибір злочинцем моменту і способу їх вчинення.

Таким чином, характерною ознакою обстановки вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, є те, що вона формується під впливом матеріальних та інтелектуально-вольових факторів, часто залежить від способу обраних злочинцем протиправних дій, визначається специфікою оформлення спеціальних дозволів на користування надрами, недоліками в діяльності контролюючих органів, погодними умовами, а також часом і місцем учинення відповідного кримінально протиправного діяння.

З аналізу досліджуваних кримінальних проваджень вбачається тісний взаємозв'язок обстановки кримінального правопорушення (місця, часу, характеру кримінальної ситуації та ін.) зі способом його вчинення, який потенційно застосовний саме в умовах конкретної обстановки. Таке співвідношення між цими характеристиками підтверджує наявність чітко визначених кореляційних зв'язків між зазначеними елементами криміналістичної характеристики протиправних діянь у сфері землевикористання та охорони надр: способом вчинення кримінального правопорушення і обстановкою, в умовах якої особа готується, вчиняє і протидіє розслідуванню.

1.2.3 Спосіб учинення кримінального правопорушення

Спосіб вчинення кримінального правопорушення є одним з ключових елементів криміналістичної характеристики, який становить чи не найбільший інтерес для одержання інформації про криміналістично значущі ознаки суспільно небезпечного діяння. Зазначений елемент криміналістичної характеристики є комплексом динамічних актів рухів, що залишають у навколишньому середовищі зміни – сліди кримінального правопорушення, які є джерелом інформації для його виявлення, розслідування і викриття винних [253, с. 424], це зміст дій злочинця, що виражається в певній, взаємозалежній системі операцій і прийомів підготовки, вчинення і приховування кримінального правопорушення [106, с. 22; 37], комплекс дій, прийомів і методів, які виконуються злочинцем у певному порядку і спрямовані на досягнення злочинної мети [127, с. 65–66; 18, с. 49]. При цьому спосіб кримінального

правопорушення не завжди має повну структуру, адже існують ті кримінально карані діяння, які можуть вчинятися без попередньої підготовки або не мають на меті наступне приховання події чи слідів [174, с. 18, 215].

Дослідники вказують, що обставини об'єктивного і суб'єктивного характеру в їх діалектичній єдності, що детермінують той чи інший спосіб вчинення злочину, можуть перебувати в різних відносинах і зв'язках [105; 299, с. 315; 151, с. 132-133]. Одні з них можуть переважати над іншими або перебувати у протидії (суперечності) між собою або ж бути в єдності і поєднанні. Але їх взаємодія здійснює визначальний вплив на особливості того чи іншого способу вчинення кримінального правопорушення, який внаслідок цього набуває специфічних, притаманних йому «індивідуальних» рис і властивостей, що відрізняють його від інших способів.

В.В. Пясковський зазначає, що спосіб вчинення злочину та інформація про нього є основою для: розробки криміналістичних характеристик окремих видів злочинів; виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики; побудови і висунення версій; планування розслідування; розробки особливостей тактики провадження слідчих (розшукових) дій; прогнозування механізму вчинення конкретного виду злочинів; розробки профілактики попередження злочинів [126, с. 39].

Способи вчинення кримінальних правопорушень виокремленої нами категорії є різноманітними і здебільшого виходять за межі розуміння його з позицій кримінального права, адже часто передбачають підготовчі заходи, дії з приховування протиправного діяння. Звісно ж, що знання слідчим криміналістично значущих способів учинення виокремлених нами деліктів зможе підвищити ефективність їх розслідування.

Специфіка способу вчинення кримінального правопорушення може вказувати на професійні навички особи злочинця, його соціальний і психологічний портрет, мотиви вчинення протиправного діяння. Так, здійснення таких видів користування надрами, які не вказані в спеціальному дозволі видобутку корисних копалин понад установлений спеціальним дозволом обсяг, можуть свідчити як про ймовірну особу злочинця, якому надане відповідне право, так і про корисливий мотив вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240 КК України.

Також спосіб учинення окремих аналізованих кримінальних правопорушень

може сприяти встановленню особи потерпілого (йдеться насамперед про характер попередніх відносин потерпілого і злочинця) [253, с. 181]. Так, за результатами кримінального провадження за обвинуваченням А. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 254, ч. 2 ст. 240 КК України, вбачається, що шкоду було завдану одній з сільських рад, на території якої знаходилась земельна ділянка сільськогосподарського призначення, надана А. для ведення особистого селянського господарства [43].

За спостереженням Л.В. Кондратюк, кримінальні правопорушення екологічної спрямованості у сфері земельних відносин (ст. ст. 239-239², 254 КК України) найчастіше вчиняються шляхом: 1) недодержання правил екологічної безпеки, ухилення від здійснення або неналежного здійснення заходів, спрямованих на збереження та відтворення земельних ресурсів; 2) вчинення дій, направлених на фізичне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель; 3) вчинення будь-яких активних дій, спрямованих на знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду [112, с. 78].

Якщо говорити про кримінально карані порушення правил охорони або використання надр (ст. ст. 240, 240¹ КК України), то за способом вони можуть бути вчинені як шляхом активних дій, так і бездіяльності. Проте, незаконне видобування корисних копалин вчиняється тільки шляхом активних дій. Так, вироком Іршавського районного суду Закарпатської області А. визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України. За обставинами кримінального обвинувачений А. умисно, в порушення вимог ст. 19 Кодексу України про надра, ст. ст. 86, 87 Водного кодексу України, п. п. 12, 13 постанови Кабінету Міністрів України № 486 від 08.05.1996 р. «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них», за відсутності в нього дозвільних документів на проведення видобування корисних копалин загальнодержавного значення, використовуючи трактор екскаватор, здійснив незаконне видобування піщано-гравійної суміші, яка належить до корисних копалин загальнодержавного значення [45].

Залежно від виду природокористування, слід розрізняти: способи порушення

встановлених правил охорони надр, способи порушення правил використання надр, а також способи незаконного видобування корисних копалин, бурштину (ст. 240, 240¹ КК України). З огляду на те, що способи вчинення зазначених кримінально караних діянь детально описані у спеціальній літературі, обмежимося їх перерахуванням. Натомість, більшу увагу приділимо дослідженню загальних особливостей способів учинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр (ст. ст. 239-240¹, 254 КК України).

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики свідчить, що усі способи незаконного видобування корисних копалин поділяються на дві великі групи: 1) відкритим способом (вилучення їх з верхніх пластів залягання з кар'єрів, з копальні (типовий спосіб видобування бурштину-сирцю) (44 % випадків); 2) підземним способом (вилучення їх з родовищ, крім з поверхні землі, шляхом викачування, побудови шахт, копалень) (56 % випадків) (Додаток В). За оснащеністю способів учинення незаконного добування бурштину може бути простим (за допомогою найпростіших знарядь праці: кирки, лопати, лебідки тощо) і складним (вилучення з родовищ за допомогою складних механізмів, зокрема технологічних установок (бурове устаткування, спеціально змонтований компресор, водяні помпи, електричні насоси тощо), спеціальної техніки (екскаваторів, бульдозерів тощо)) [153, с. 276-277; 194, с. 11-12; 99, с. 65]. Також розрізняють механічний; гідравлічний та гідромеханічний. способи видобування [153, с. 278].

Типові способи вчинення незаконного видобування вугілля (ст. 240 КК України) класифіковано за такими підставами: залежно від способу виймання пластів вугілля з надр – відкрита (поверхнева) та підземна (шахтна) розробка пластів вугілля); за ступенем розробки пластів вугілля – поновлені розробки закритих або законсервованих шахт та раніше не розроблювальні родовища; за оснащеністю вчинення незаконного видобування вугілля – простий спосіб (ручна розробка) та складний спосіб (технічна розробка) [99, с. 66].

У спеціальній літературі також зазначається, що в деяких випадках способи незаконного видобування корисних копалин та способи законного їх видобування співпадають. Відрізняються вони лише в оформленні дозволів. Незаконне видобування

корисних копалин відбувається без належним чином оформленого дозволу акта про надання гірничого відводу або з відхиленням від умов, зазначених у цьому документі [194, с. 13; 99, с. 65].

Здійснення протиправного вилучення з будь-якою метою у власника або законного користувача всупереч їхній волі, а так само власником чи законним користувачем з порушенням встановленого порядку зняття та перенесення родючого поверхневого шару ґрунту земельних ділянок або ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) (ст. 239¹ КК України) сьогодні стає все більш поширеним. Предметами злочинного посягання стають, насамперед, вилучені з метою подальшого продажу будівельний пісок та чорнозем, які містять ґрунти сільськогосподарських полів.

Власникам земельних ділянок та землекористувачам заборонено без спеціального дозволу органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок. Проте злочинці, користуючись тим, що велика кількість орендарів не обробляє свої поля через банкрутство, приїжджають на поле, для зручності накидання до вантажівок «буртують» землю, а згодом її вивозять [83, с. 61]. Зазвичай, вчинення таких кримінальних правопорушень потребує використання спеціальної техніки (навантажувача, екскаватора тощо), за допомогою якої і видаляють та вивозять ґрунтовий покрив без спеціального дозволу (58 %); використання механічного засобу типу земснаряд, видобування землі водного фонду (пісок) (46 %); зняття з русла річки і земельних ділянок в межах прибережних захисних смуг поверхневого (ґрунтового) шару землі (27 %) тощо [83, с. 61-62].

Так, за обставинами одного з кримінальних проваджень 30.03.2019 р., А., не маючи дозволу на зняття, збереження, перенесення та використання ґрунтового покриву, на земельній ділянці, призначеній для ведення селянського господарства, за допомогою екскаватора-навантажувача та бульдозера, які були найняті ним за усною домовленістю з громадянами, яких запевнив у своїй законній діяльності, незаконно зняв поверхневий шар ґрунту на площі 0,76 га з метою подальшої реалізації, чим створив реальну небезпеку для довкілля, оскільки порушив ландшафтну цілісність території, пошкодив родючий шар ґрунту, що потребує відновлення і унеможлиблює

використання земельної ділянки за цільовим призначенням. Зазначені дії А. було кваліфіковано за ч. 1 ст. 239¹ КК України [42].

Особливо небезпечним способом є вчинення таких кримінальних правопорушень шляхом підпалу (свідоме застосування вогню до об'єктів рослинного і тваринного світу, розташованих на земельній ділянці), або вибуху (процес вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі за короткий проміжок часу). Інший загально небезпечний спосіб має місце в тому випадку, коли незаконне заволодіння ґрунтовим покривом супроводжується застосуванням великої кількості механізмів, які завдають шкоду на інших земельних ділянках, використанням речовин, небезпечних для життя і здоров'я людей, тваринного чи рослинного світу [177, с. 544].

Сутність способів вчинення незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239² КК України) полягає в умисному протиправному вилученні земель водного фонду або використання їх для задоволення власних потреб шляхом: наміву ґрунту для створення штучної земельної ділянки; підняття рівня ґрунту з метою перешкодити сезонному затопленню земельної ділянки; влаштування дамб, причалів та проведення інших робіт.

Так, А. було інкриміновано вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 239² КК України у зв'язку із тим, що він, перебуваючи на прибережній захисній смузі вздовж однієї з річок Чернівецької області, яка відповідно до положень п. «б» ч. 1 ст. 58 та п. «а» ч. 2 ст. 60 Земельного Кодексу України, віднесена до поверхневого шару земель водного фонду, незаконно, без отримання від спеціально уповноваженого органу влади дозволу на видобуток важкого суглинку сіро-коричневого кольору, всупереч Постанови Кабінету Міністрів України за № 557 від 12.07.2005 р. «Про затвердження порядку видачі дозволів на проведення робіт на землях водного фонду» [224], шляхом знімання поверхневого (ґрунтового) шару земель водного фонду за допомогою екскаватора видобував та загрузив до кузова автомобіля 11 м³ куб. важкого суглинку, тим самим незаконно заволодів поверхневим шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах. В подальшому А. відвозив вказану суміш за місцем свого проживання, де використовував для будівництва [47].

Дещо відрізняються за своїм змістовним наповненням типові способи

безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України). Їх характеризує невиконання або неналежне виконання вимог законодавства особами, на яких покладено правовий обов'язок з охорони земель від шкідливого антропогенного впливу. Зокрема, відповідно до вимог п. п. «а», «б» та «г» ч. 1 ст. 96 Земельного кодексу України, землекористувач зобов'язаний забезпечувати використання землі за цільовим призначенням та за свій рахунок приводити її у попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу, за винятком випадків незаконної зміни рельєфу не власником такої земельної ділянки, додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля та підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі [82], дотримуватись вимог ст. 164 Земельного кодексу України [82], ст. 35 Закон України «Про охорону земель» [234], ст. ст. 20², 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [235].

Так, за умовами одного з кримінальних проваджень, між А., власником земельної ділянки сільськогосподарського призначення (для ведення особистого селянського господарства) площею 3,12 га, що розташована на території однієї з громад за межами населеного пункту, та орендарем Б. укладено договір оренди землі. Використання Б. земельної ділянки не за цільовим призначенням упродовж періоду часу з 2019-2021 рр., а саме розміщення на ній піролізних печей для виготовлення деревного вугілля без відповідних дозвільних документів на проведення робіт, призвело до виведення земельної ділянки з сільськогосподарського обороту. Вказані дії А. було кваліфіковано за ч. 1 ст. 254 КК України [41].

Зазначимо, що спосіб вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр з криміналістичної точки зору здебільшого є повноструктурним, адже у 79 % вивчених кримінальних проваджень (Додаток В) він охоплює комплекс взаємообумовлених дій (сукупність прийомів і методів) з підготовки, вчинення і приховування кримінального правопорушення, котрі об'єднані єдиним злочинним задумом. До таких слід віднести, насамперед, протиправні діяння, передбачені ст. ст. 239¹-240¹ КК України.

До підготовки таких незаконних дій слід віднести активні дії, спрямовані на забезпечення можливості реалізації злочинного задуму, зокрема: визначення предмета

посягання; підбір місця та оптимального часу вчинення кримінального правопорушення; добір співучасників та розподіл між ними ролей; підшукування та підготовка знарядь учинення протиправного діяння та перевірка їх технічної готовності; налагодження зв'язків та підкуп представників органів місцевої влади, працівників, що здійснюють державний контроль та нагляд за використанням і охороною надр; підшукування місця реалізації незаконно видобутих корисних копалин [241, с. 132], реалізація незаконно вилучених природних ресурсів через мережу «Інтернет».

Значна частина аналізованих кримінальних правопорушень (73 %), вчинюється з попередньою підготовкою. Тобто, злочинець (злочинці) продумує зміст і послідовність дій з реалізації свого злочинного наміру і приховання слідів кримінального правопорушення, визначає час його вчинення (46 %), розробляє план (20 %); підбирає, виготовляє засоби і знаряддя (21 %); підшукує співучасників, розподіляючи між ними ролі (35 %); збирає інформацію про місця протиправних дій (31 %); здійснює попередню розвідку (29 %), підшукує транспорт та іншу техніку (28 %); визначає можливі шляхи збуту, реалізації (19 %) (Додаток В).

Про підготовку до незаконного надкористування може свідчити й таке: предмети, що самі по собі не містять пошукових ознак, але їх знаходження у певному місці (або у певної особи) може свідчити про підготовку до кримінального правопорушення (наприклад, наявність у сторонньої особи, яка знаходиться в місцях видобутку великої суми грошей, мотопомпи або приладдя до неї; ультразвукове обладнання, за допомогою якого здійснюється відшукання під заляганням шару ґрунту місць, де залягають корисні копалини; зразки гірських порід і руд, дублікатів проб корисних копалин, які можуть бути використані при подальшому вивченні надр, розвідці та розробці родовищ корисних копалин [317, с. 168].

Змова про вчинення кримінального правопорушення може відбутися задовго до вчинення протиправного діяння чи прямо перед його вчиненням, але до замаху на нього. Значним може бути і часовий проміжок від початку підготовки і до моменту вчинення кримінального правопорушення [18, с. 50]. Наприклад, підшукування техніки для навантажування корисних копалин може відбуватись взимку, а їх експлуатація на

місці події може відбуватись навесні чи влітку.

З аналізу окремих кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, зокрема, кваліфікованих за ст. ст. 240-240¹ КК України, у 68 % на етапі підготовки злочинцями проводяться різні заходи розвідувального характеру, налагоджуються корупційні зв'язки, тим створюється підґрунтя для безперешкодного здійснення злочинної діяльності (Додаток В). Так, на території одного з районів Житомирської області правопорушникам, з метою прикриття своєї злочинної діяльності, користуючись корупційними зв'язками в органах державної влади, було передано у власність та користування ділянки, на яких попередньо виявлялись факти незаконного видобування бурштину. В подальшому районною державною адміністрацією було затверджено робочий проект щодо землеування даних ділянок, шляхом зняття з них же родючого шару ґрунту, що фактично узаконює та завуальовує незаконні земляні роботи пов'язані з видобуванням бурштину [194, с. 10-13].

Особливим елементом криміналістичної характеристики зазначених кримінальних правопорушень, враховуючи його специфічну інформаційну цінність, є спосіб приховування, під яким в криміналістиці прийнято розуміти заснований на реалізації системи об'єктивних і суб'єктивних факторів дійсності комплекс дій чи бездіяльність особи (переміщення, утаювання, знищення, маскуванню інформації, її носіїв, неправдиве алібі, симуляція тощо), що приховує злочин до, в момент або після його вчинення злочину [61, с. 10-11; 268, с. 143].

Приховування кримінального правопорушення слід розглядати як форму протидії розслідуванню. На вибір того чи іншого способу приховування аналізованих кримінальних правопорушень впливають певні обставини: сфера діяльності суб'єкта (наприклад, користування особою, підозрюваною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 239 КК України, спеціальними дозволами, у яких визначено обсяги відходів відповідно до встановлених лімітів та умови зберігання); об'єктивна обстановка вчинення кримінального правопорушення (наприклад, місця, на яких здійснюються днопоглиблювальні роботи, видобування піску і гравію, під час вчинення протиправного діяння, передбаченого ст. 239² КК України); навички, уміння, наявність досвіду, зокрема й злочинного (наприклад, експлуатація гірничодобувних

підприємств особами, що підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240 КК України) та інше.

З аналізу результатів слідчо-судової практики вбачається, що у кримінальних провадженнях у сфері землевикористання та охорони надр мало місце приховування у вигляді приховання знарядь (засобів) – 51 %, знищення доказової інформації або її носіїв (матеріальних відображень, приведення у відповідність документації, очисних елементів, швидка реалізація добутих корисних копалин) – 42 %; маскуванню з метою змінити уявлення про спосіб вчинення кримінального правопорушення, особисту злочинця (36 %); фальсифікація інформації (19 %). Лише у 8 % випадків приховування не було виявлено (насамперед йдеться про випадки безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України)) (Додаток В).

Для приховування протиправних діянь у сфері надрокористування типовим є спосіб збуту незаконно видобутих природних ресурсів шляхом їх продажу або оплатної передачі «випадковим» покупцям, за попереднім оптовим замовленням чи господарюючим суб'єктам. Такий збут може здійснюватися як одноразово у великих обсягах, так і невеликими партіями протягом тривалого часу.

З прикладної точки зору важливою обов'язковою ознакою способу вчинення будь-якого протиправного діяння є його повторюваність. Повторюваність характеризується тим, що вона притаманна способам дій під час скоєння однорідних протиправних діянь або кримінальних правопорушень одними і тими ж особами. Ці особливості повторюваності способів вчинення кримінальних правопорушень мають суттєве значення для виконання завдань розслідування, оскільки сприяють розробці практичних рекомендацій щодо встановлення механізму виникнення слідів і їх використання для ідентифікації злочинців. Знання упноваженими особами способів вчинення відповідних протиправних дій дозволяє підвищити ефективність пошукових заходів щодо виявлення слідів і вилучених корисних копалин, а також формувати версії про якісні та кількісні характеристики осіб, причетних до цих діянь.

З повторно вчинених кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр нами виявлено лише чотири випадки вчинення різних кримінальних правопорушень, віднесених нами до цієї категорії. У решті випадків рецидивної

злочинності простежується чітка закономірність у вчиненні кримінальних правопорушень – злочинці в переважній більшості повторно вчинюють ті кримінально карані діяння, які вже вчиняли в минулому, оскільки знайомі з певними особливостями реалізації злочинного задуму. Повторюваність учинення таких кримінальних правопорушень полягає в стійкій спрямованості використання злочинцями однорідних, властивих саме їм, прийомів, засобів і методів учинення, при цьому удосконалюються способи вчинення означених діянь.

Підкреслимо, що повторюваність і сталість способу скоєння кримінального правопорушення не може бути абсолютною, адже кожен випадок протиправного діяння є індивідуальним – він учиняється в іншій обстановці, змінюється слідова картина, по-різному поводять себе співучасники, очевидці, інші свідки. Проте емпірична повторюваність способів учинення кримінальних правопорушень цієї категорії повинна використовувались при розробці криміналістичних рекомендацій щодо методики розслідування окремих видів протиправних діянь, застосування криміналістичної техніки та тактичних прийомів розслідування. Використання інформації про способи вчинення зазначених кримінальних правопорушень для пошуку злочинців має ґрунтуватися на повторюваності типових методів здійснення відповідних деліктів.

1.2.4 Слідова картина злочину

Криміналістичне значення типових слідів протиправної діяльності у сфері землевикористання та охорони надр визначається існуванням причинного зв'язку з подією кримінального правопорушення. За слідовою інформацією можна ідентифікувати об'єкт, встановити групову належність об'єктів, механізм слідоутворення, з'ясувати окремі обставини злочинної події [174, с. 28]. Тому не дивно, що саме сліди як різноманітні наслідки, результати дій і бездіяльності злочинця нерідко є тією єдиною інформаційною основою, використання якої дозволяє встановити обставини кримінального правопорушення.

Більшість науковців під типовою «слідовою картиною» кримінального

правопорушення в її широкій інтерпретації розуміють сукупність джерел матеріальних та ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого кримінального правопорушення, тобто зміни в речовій обстановці; сліди-відображення (сліди рук, ніг, транспорту, інструментів тощо); предмети-речові докази; ідеальні сліди (сліди пам'яті людини); запахові сліди і сліди мікрочастинки [139, с. 253; 174, с. 194].

Знання особливостей механізму утворення слідів і можливих місць їхнього знаходження має важливе значення для розуміння процесів підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень у сфері землекористування та охорони надр. Сліди надають слідчому доказову інформацію, а також дані, що вказують на джерела її отримання. Їх виявлення дає змогу точніше визначити доцільність використання певних тактичних прийомів, залучення фахівців, застосування технічних засобів, проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) (далі – НСРД), заходів забезпечення кримінального провадження, визначення їх черговості тощо.

Сліди не тільки закономірно виникають у результаті вчинення певного кримінального правопорушення, але і є типовими для злочинів певного виду, залишаються на певних об'єктах, у визначених місцях, полягають у певних змінах матеріальної обстановки, містяться у пам'яті певного контингенту людей [18, с. 50; 212, с. 141-148; 271, с. 131]. Зокрема, типовими для незаконного видобування бурштину, на відміну від протиправних діянь екологічного характеру у сфері землевикористання, є виявлені на місці події водяні помпи, спеціальна техніка, інші знаряддя та пристосування для вилучення вказаних корисних копалин з родовищ.

Доцільно зазначити, що слідова картина кримінальних правопорушень досліджуваної категорії більш різноманітна, ніж у більшості протиправних діянь, визначених законом про кримінальну відповідальність. Слідову картину можуть складати: ділянки відкритої і закритої місцевості, де безпосередньо вчинені кримінальні правопорушення, агрегати, пульти і щити управління, піднімальні механізми, верстати, вибухонебезпечні предмети, вимірювальні прилади, трубопроводи, сировина, інструменти, транспортні засоби, сліди, вибуху, руйнування, обвалу, сліди рук, ніг, транспортних засобів, механізмів, сліди-речовини, сліди-предмети, тілесні

ушкодження, що утворюються в результаті вчинення кримінального правопорушення; трупи людей, тварин їх частини, документи, зокрема й в електронному вигляді, в яких зазначаються розпорядження про певну роботу, доручення на виконання робіт з обслуговування механізмів, що дає можливість перевірити законність проведених дій.

Особливу увагу під час розслідування окремих аналізованих протиправних діянь варто звернути на одорологічні сліди, які можуть бути залишені на предметах, речах, які перебували у тривалому контакті з особою злочинця (наприклад, одяг, взуття, особисті речі тощо) або у тимчасовому (техніка, сеча, кров, частинки волосся та інші виділення). За допомогою їх аналізу можна встановити: насамперед виконавців учинення кримінальних правопорушень, рідше – пособників та організаторів, які далеко не завжди присутні на місці вчинення протиправного діяння; тотожність запаху, приналежність особі відібраних з різних місць кримінального правопорушення, предметів, виявлених на місці події та в інших місцях; походження запаху від конкретних осіб при комплексному дослідженні речових доказів (предметів одягу, взуття, крові та ін.).

За даними вивчення кримінальних проваджень, злочинці залишали безпосередньо на місці вчинення аналізованих кримінальних правопорушень, на маршруті їх до місця протиправного діяння, зберігали в інших місцях характерні матеріальні сліди: сліди біологічного (кров, піт, слина або потожирові відображення) (8 %); сліди рук (19 %); сліди взуття (10 %); сліди шин транспортних засобів (12 %); сліди хімічного походження (залишки ґрунту, вапна, піску тощо) (8 %); знаряддя, пристосування для вчинення кримінального правопорушення та сліди, залишені ними (27 %); засоби пересування, завантаження корисних копалин та їх перевезення (16 %); сліди, які містяться у службових документах (15 %), на цифрових носіях (12 %); особисті речі, нотатки, залишки їжі (14 %) тощо (Додаток В).

Найбільш характерними для більшості кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, є матеріально-фіксовані відображення слідів. Так, зокрема, за слідами взуття можна встановити особливості особи, яка їх залишила: про наявність плоскостопості можна судити за посиленням зносом внутрішньої сторони підошви; довжина кроку жінки на 5-10 см коротша від кроку чоловіка [7, с. 574].

Типову слідову картину незаконного видобутку корисних копалин складають: сліди в документах; сліди в технологічному процесі, на механізмах і устаткуванні; сліди людини (рук, ніг); сліди предметів одягу, взуття; сліди інструментів, засобів обробки, переробки, транспортування; сліди на тілі людини, у її організмі як наслідок негативного впливу екологічних порушень; сліди на об'єктах рослинного й тваринного світу, природних об'єктах, водоймах, ґрунті [241, с. 133].

Під час злочинної події засоби вчинення кримінального правопорушення взаємодіють з елементами матеріальної обстановки, в результаті чого утворюються сліди-відображення [252, с. 26]. Засоби, які використовують злочинці, залежить від виду кримінального правопорушення та способу його вчинення. Зокрема, при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240¹ КК України, це: легкові та вантажні автомобілі, гужовий транспорт, мотоцикли (часто в триколісний мотоцикл замість коляски-люльки монтують мотопомпу, складену з двигуна від автомобілів Volkswagen чи Mercedes та пожежних рукавів), освітлювальні засоби, прилади нічного бачення, біноклі, засоби зв'язку, інші технічні засоби [153, с. 279-280].

Знаряддями вчинення незаконного видобування бурштину можуть бути і підручні господарські засоби: лом, лопата, кирка, пила, молот, а також спеціальні пристрої: електричні насоси, перекачувальні насосні станції, з метою підключення яких до електричного струму використовують портативні дизельні або бензинові генератори; водяні мотопомпи заводського чи кустарного виробництва, призначені для подачі води під тиском, та обладнання до них [153, с. 279].

Особливої уваги потребує вивчення цифрових носіїв інформації (збереженої документації, електронної переписки фігуранта тощо), дослідження яких відповідними фахівцями дасть змогу висунути / спростувати версії щодо події кримінального правопорушення та особи злочинця, отримати інші докази, які мають важливе значення для розслідування.

Використання комп'ютерних технологій відкриває нові можливості під час документування протиправної діяльності, в ході розслідування кримінальних правопорушень. Наприклад, з електронної пошти можна отримати інформацію про коло знайомств і виявити потенційних спільників бурштинового бізнесу. Збирання

таких доказів може здійснюватись одночасно з пошуком «традиційних» слідів.

Цифровий слід має певну систему ознак у вигляді окремих інформаційних елементів, які можуть бути записані як на одному, так і на декількох носіях інформації. Носії таких слідів можуть бути одночасно підключені до декількох цифрових пристроїв, об'єднаних, наприклад, у телекомунікаційну мережу [2, с. 91].

Цифрові сліди (наприклад, інформація, що міститься в системі електронного документообігу підприємства, матеріали відеозапису, які засвідчують вчинення дій, направлених на фізичне заволодіння ґрунтовим покривом земель тощо), можуть утворюватися: на фізичних носіях комп'ютерної інформації (жорсткі диски, компакт-диски, флешкарти, накопичувачі інформації та ін.), якими користувався злочинець; в оперативному запам'ятовуючому пристрої злочинця; в його електронній поштовій скриньці (наприклад, сліди переписки злочинця, що підтверджують факт проведення видобування корисних копалин без дозвільних документів, переписка злочинця зі спілниками щодо подальшої їх реалізації); як профіль у соціальних мережах злочинця («Facebook», «Instagram» та ін.); внаслідок проведення певних банківських платежів (рахунок в електронних платіжних системах (PayPal, «Qіwі-гаманець» та ін.). До цифрових носіїв інформації слід також віднести камери спостереження, а також засоби фіксації, які застосовуються у визначеному законом порядку працівниками правоохоронних органів під час документування протиправних дій, проведення слідчих (розшукових) дій, ОРЗ.

1.2.5 Особа злочинця

Особа злочинця є ключовим елементом криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, її сполучною ланкою, оскільки предмет злочинного посягання, спосіб кримінального правопорушення, його слідова картина зазвичай тісно пов'язані з особистісними ознаками особи злочинця та закономірностями його поведінки [147, с. 33].

Дослідження особи злочинця оптимізує процес висунення слідчих версій і забезпечує обрання найбільш оптимальних тактичних прийомів проведення окремих

слідчих (розшукових) дій, НСРД та заходів забезпечення кримінального провадження при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр. За допомогою аналізу поведінки та психології злочинця можна встановити дійсні причини й умови вчиненого кримінального правопорушення, оцінити суспільну небезпеку злочинця, здійснити правильну кримінально-правову кваліфікацію вчиненого і, як наслідок, призначити справедливе покарання [117, с. 77].

Як зазначає Г.М. Гетьман, побудова типової моделі особи підозрюваного являє собою процес відбору необхідної, ситуаційно зумовленої інформації, об'єднання такої інформації в ціле, її аналіз та виведення нового знання, що сприятиме встановленню особи невідомого злочинця [57, с. 7]. До типових елементів характеристики особи злочинця відносять: соціально-демографічні – соціальне становище, сімейний стан, освіта, професія, судимість, національність тощо; психологічні – світогляд, навички, звички, переконання, темперамент, емоційність тощо; фізіологічні – анатомічні та функціональні ознаки, біохімічні властивості крові, слини тощо.

Соціально-демографічні характеристики осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері землекористування та охорони надр, тісно пов'язані з їхніми психологічними особливостями. Психологічні властивості, що формують характер людини, є індивідуальними і більш сталими, тому вони проявляються у діях, вчинках (зокрема злочинних) та поведінці під час розслідування. Натомість соціально-демографічні ознаки включають соціальний статус, освіту, вік, стать, місце проживання, спеціальність, рід занять, професію, а також інформацію про вчинені протиправні діяння тощо.

З отриманих емпіричних даних вбачається такий розподіл за віковими показниками: неповнолітні – 2 %; особи у віці 18–24 років – 11 %, 25–34 років – 24 %, 35–50 років – 48 %, 50–64 років – 14 %, 65 років і старше – 1 %. Переважання у структурі засуджених за вчинення аналізованих кримінальних правопорушень, що належать до найбільш соціально активних осіб зрілого віку (25–50 років) – 72 %, свідчить про соціальну зрілість таких осіб та достатню сформованість їхніх потреб і способів їх задоволення.

Аналіз вікової характеристики злочинців дозволяє зробити висновок про

криміногенну активність населення середнього віку (35-45 років), яке є найбільш соціально активним. Зокрема, такі особи часто залучаються до вчинення протиправних дій у вигляді кримінального промислу у сфері надкористування (ст ст. 240, 240¹ КК України). Незначна кількість неповнолітніх серед осіб, які вчинили зазначені кримінальні правопорушення пояснюється, насамперед тим, що вчинення протиправних дій потребує сукупності таких якостей, як хороший фізичний стан, наявність певного досвіду, навичок та умінь.

В науковій літературі зазначається, що характеристика освітнього рівня злочинця має важливе значення, адже відповідний рівень тісно пов'язаний із загальною культурою особи, її інтелектуальним розвитком і соціальним статусом, правосвідомістю та правовою культурою, колом контактів, життєвими планами й можливостями їх реалізації [211, с. 75].

З аналізу емпіричних даних вбачається тенденція до збільшення загальної кількості злочинців у досліджуваній сфері з вищою освітою (від 30 % у 2018 р. до 46% у 2024 р.); загальна кількість осіб з професійно-технічною освітою дещо зменшилась (25 % та 21 % відповідно); відносно сталими залишаються показники освітнього рівня осіб з повною загальною середньою освітою (27 % та 26 % відповідно).

Відмінність освітніх характеристик окремих категорій осіб обумовлюється видом протиправного діяння, адже передбачає наявність у них певного професійно-посадового статусу, вимог до осіб, які можуть обіймати відповідні посади та займатись діяльністю в названих сферах [159, с. 170]. Загальний освітній рівень вказаних екологічних злочинців такий: професійно-технічна освіта – 35 %; вища освіта – 61 %; повна загальна середня, базова загальна середня, початкова загальна освіта – 4 %.

Закономірно, що особи з вищою освітою краще усвідомлюють правові наслідки вчинення своїх протиправних дій, а їх інтелектуальний рівень створює певні труднощі у доведенні слідчим їхньої причетності до вчиненого. Високий інтелектуальний рівень таких осіб, насамперед організаторів, та знання ними особливостей функціонування ринку корисних копалин, сприяє реалізації різноманітних злочинних схем, які дають можливість контролювати відповідну протиправну діяльність.

Більшість осіб, які вчинюють кримінальні правопорушення у сфері

землевикористання та охорони надр, є працездатними. Водночас, для значної їх частини зайняття злочинним промислом є основним джерелом доходів. Здебільшого це офіційно безробітні, які повністю зосереджені на обраній протиправній діяльності (ст. ст. 240, 240¹, 254 КК України). Низька трудова зайнятість осіб, які займаються протиправною діяльністю (насамперед, нелегальним бурштиновим бізнесом) у складі організованих груп, вказує на активну трансформацію такої діяльності в одну з форм професійної злочинності.

У осіб, які вчинюють аналізовані кримінальні правопорушення, не використовуючи своє службове становище (насамперед, передбачені ст. ст. 239-239², 254 КК України), типовою є відсутність певної професії; джерела доходів або відсутні взагалі, або мають непостійний характер. Серед них 34 % – офіційно працевлаштовані особи, 14% – особи, які навчаються в технікумах, професійно-технічних училищах, закладах вищої освіти, 52 % – безробітні (Додаток В). Аналогічно особи, які є виконавцями вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240, 240¹ КК України, характеризуються зазвичай невисоким соціальним становищем, освітою, часто відсутністю певної професії, певного роду занять.

Зазначимо, що незайнятість працездатної особи роботою та (або) навчанням має криміногенне значення, оскільки позбавляє її можливості здобувати кошти для існування чесним шляхом, надає багато вільного часу, який може бути використано всупереч інтересам суспільства, виводить зі сфери необхідного рівня соціального контролю і позитивних зв'язків у ньому [18, с. 73].

До чинників, що вказують на соціальну орієнтацію особи відноситься судимість. За даними судової статистики, на момент вчинення кримінального правопорушення судимість мали 16 % осіб; з них 81 % – одну, 19 % – дві та більше. На момент притягнення до кримінальної відповідальності 13 % осіб мали не зняті та непогашені судимості. При цьому частка засуджених за корисливі кримінальні правопорушення в загальній масі кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр збільшилась на 34 %. Виходячи з аналізу якісної структури рецидиву, можна зробити висновок, що кожна шоста особа на момент вчинення протиправного діяння мала кримінальний досвід, накопичений під час вчинення головним чином

кримінальних правопорушень майнового характеру.

Згідно зі статистичними даними, 54 % злочинців перебували у зареєстрованому шлюбі, 31 % були неодружені, інші (15 %) проживали спільно. Варто підкреслити, що досить високий рівень соціалізації властивий насамперед особам, які вчинили аналізовані кримінально карані діяння у зв'язку з реалізацією владних, управлінських повноважень (ст. 239, ч. 3 ст. 240, ч. 3 ст. 240¹ КК України).

Характерною рисою аналізованих кримінальних правопорушень є те, що їх переважна більшість (84 %) вчинюються місцевими мешканцями; 13 % засуджених склали приїжджі. Цей факт, насамперед, свідчить про існування певних традицій в окремих регіонах щодо споживчого використання природних ресурсів.

За даними статистики, 13 % офіційно зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля вчинено в групі, з них 8 % – групою осіб за попередньою змовою та близько 5 % – організованою групою. Більшість з них (95 %) склали кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконною експлуатацією корисних копалин, бурштину (ст. ст. 240, 240¹ КК України). На нашу думку, наведені дані щодо частки кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, вчинених у групі, не відображають реального стану справ і не можуть всебічно характеризувати особу злочинця, оскільки у багатьох випадках довести причетність до вчиненого усіх осіб не вдалось через недостатність доказів.

Науковці зазначають, що особи, основним джерелом існування яких була злочинна діяльність, відрізняються винахідливістю у приховуванні протиправних діянь, типовими з яких є: вчинення злочину біля населених пунктів, у яких вони не проживають або у віддаленому місці; негайний збут бурштину, здобутого злочинним шляхом, знищення продуктів його переробки, або їх надійне приховання; знищення або приховання знарядь злочину; відмова від дачі показань або дача завідомо неправдивих показань; активний вплив з цією метою на очевидців, свідків, потерпілих; складання несправедливого алібі [5, с. 337-339].

Специфіка кримінальних правопорушень, пов'язаних з експлуатацією надр, передбачає співучасть, оскільки вчинити відповідне діяння особі самостійно вкрай складно (наприклад, здійснювати завантаження гірської породи без сторонньої

допомоги, переносити мотопомпи до місць безпосереднього видобування бурштину тощо), потребує наявності декількох виконавців, крім того, для реалізації потрібні відпрацьовані канали збуту незаконно видобутих корисних копалин.

А.С. Книженко виділяє такі рольові функції в злочинних групах, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері надровидобування: організатори (особи, які створили злочинну групу, керують її діяльністю), виконавці (вчиняють злочинне вилучення корисних копалин, а саме: дії, безпосередньо направлені на виокремлення корисних копалин від навколишнього природного середовища), переробники (вчиняють дії, що покращують якості незаконно видобутих природних ресурсів тощо), збувальники (спеціалізуються на оптовому чи роздрібному збуті об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин) [99, с. 64-65].

Інші науковці осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 240, 240¹ КК України, умовно поділяють на дві групи. До першої групи належать так звані ситуативні злочинці-аматори (зазвичай особи з неповною середньою освітою, які не мають постійного місця роботи або були раніше засуджені за аналогічні злочини; ведуть паразитичний спосіб життя, зловживають спиртними напоями). Основна діяльність аналізованої групи осіб обмежується переважно збиранням бурштину, який залишається на поверхні ґрунту після «професійних копачів» або берегах річки, видобуванням його з використанням примітивних знарядь. Надалі здійснюється їх продаж особам, які скуповують бурштин [153, с. 281-282].

До другої, найбільш небезпечної групи належать особи, цільова спрямованість яких – видобування бурштину в промислових масштабах. У таких групах переважають чоловіки у віці від 20 до 40 років, непрацюючі, з неповною середньою і середньою освітою; такі формування характеризуються незначною чисельністю, вузькою спеціалізацією і локально-об'єктною зоною вчинення протиправних діянь [153, с. 281-282]. Злочинці-професіонали відрізняються винахідливістю у приховуванні кримінального правопорушення. Типовими з них є: вчинення злочину біля населених пунктів, у яких вони не проживають або у віддаленому місці; негайний збут бурштину, здобутого злочинним шляхом, знищення продуктів його переробки, або їх надійне приховання; знищення або приховання знарядь злочину; відмова від дачі показань або

дача завідомо неправдивих показань; активний вплив з цією метою на очевидців, свідків, потерпілих; складання неправдивого алібі [194, с. 15-16].

Під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 240, 240¹ КК України, важливим є не стільки встановлення безпосереднього виконавця, як усіх членів злочинного угруповання. Водночас, часто поза полем зору правоохоронних органів залишаються організатори і пособники, які в матеріалах оперативно-розшукових справ та кримінальних проваджень визначаються як «не встановлені під час розслідування особи», або ж оголошені в розшук [254, с. 64]. Складність виявлення та розслідування зазначених кримінальних правопорушень значною мірою зумовлює високий рівень їх латентності, що передусім пов'язаний із прагненням злочинців зберегти організовану групу для її подальшого функціонування. У результаті цього їхня протиправна діяльність відзначається високим рівнем конспіративності та підготовленості.

Досить часто «прихованими» суб'єктами кримінальних правопорушень проти довкілля є корумповані посадові особи, представники бізнесу (державні службовці, посадові особи правоохоронних органів, очільники органів місцевого самоврядування, керівники державних підприємств, установ і відомств, та ін.). З метою реалізації свого злочинного умислу, такі особи використовують управлінські та владні повноваження у власних інтересах чи інтересах інших осіб. Зокрема, забруднення або псування земель внаслідок зберігання та видалення речовин та відходів, за яке передбачена відповідальність визначена ст. 239 КК України, може бути наслідком незаконно виданого посадовою особою органу місцевого самоврядування спеціального дозволу, у якому визначено обсяги відходів відповідно до встановлених лімітів та умови їх зберігання [51, с. 415].

З аналізу вивчених кримінальних проваджень вбачається, що особи, які вчинили кримінальні правопорушення, у зв'язку з халатним ставленням до своїх службових обов'язків (ст. ст. 239², 254 КК України), мали здебільшого високий соціальний статус (65 %), вищу освіту (84 %), посаду (керівники промислових підприємств, інженери, провідні спеціалісти (66 %) та інші особи, до повноважень яких входило дотримання певних вимог і правил (34 %)) (Додаток В). Високий рівень освіти таких осіб та

наявність певних морально-психологічних спотворень їх особистості формує своєрідну правосвідомість, а наявність юридичних знань і навичок призводить до її спотворення, самовпевненості, можливості зловживання правом тощо [100, с. 10].

Моральні властивості та психологічні особливості проявляються в моральних рисах і якостях людини: поглядах, переконаннях, оцінках, життєвих прагненнях, ціннісних орієнтаціях [171]. Такі відомості відображають процес соціалізації особистості злочинця, характер негативних впливів, а також формування криміногенної спрямованості та мотивації вчинення протиправного діяння.

Такі відомості відображають процес соціалізації особистості злочинця, характер негативних впливів, а також формування криміногенної спрямованості та мотивації вчинення протиправного діяння.

Велике значення під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, мають відомості про мотиви і цілі його вчинення. Мотив (від лат. *moveo, movere* – рухати, приводити в рух, штовхати) – це підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина [32, с. 541]. Саме мотив дозволяє визначити внутрішні сили, почуття, прагнення, потяги, щодо злочинної поведінки. Мотив учинення кримінального правопорушення пов'язаний з його метою, яка має бути обов'язково встановлена у кримінальному провадженні та передбачена ст. 91 КПК України, як окремий елемент предмета доказування. Мета кримінального правопорушення характеризує безпосередній злочинний результат, настання якого бажав винний вчинюючи протиправне діяння. Метою кримінального правопорушення вважають бажання особи, яка вчинює суспільно небезпечне діяння, досягти певних шкідливих наслідків [34, с. 464].

Мотив та мета вчинення кримінального правопорушення як складова криміналістичної характеристики особи злочинця допомагає досліднику скласти уявлення про спрямованість його поведінки та внутрішні спонукання до вчинення злочину [79, с. 74]. Інформація щодо мотиву та мети кримінального правопорушення, окрім їх взаємозалежності, має тісний зв'язок з іншими складовими криміналістичної характеристики – особою правопорушника, наявними слідами та способом учинення протиправного діяння.

Характеризуючи мотиви осіб, які вчинили аналізовані кримінальні правопорушення, слід зазначити, що відмінною їх рисою є нерозуміння важливості охорони довкілля, деградація моральних устоїв. Наслідки таких діянь для довкілля вони сприймають як незначні, а проблема збереження природи, раціонального використання її ресурсів їх не турбує. Пріоритетним для них є прагнення покращення свого матеріального становища, особисте збагачення, рідше – налагодити організаційні зв'язки зі злочинними елементами та групами, розширити сферу кримінального бізнесу. Як свідчать матеріали вивчених кримінальних проваджень, на формування корисливого мотиву в осіб впливали такі обставини: тяжке матеріальне становище особи (56 %); прагнення до особистого збагачення (35 %); низька заробітна плата, пенсія (9 %) (Додаток В).

Вважаємо, що при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр має бути встановлено як мотиви кожного конкретного діяння, так і мотиви організації відповідного злочинного формування.

Таким чином, ґрунтовне вивчення криміналістичної характеристики особи злочинця дало підстави зробити висновок про значущість таких відомостей, як: вік, стать, громадянство, рівень освіти, вид діяльності та професія. Водночас зазначимо, що типовий портрет особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр, сформувавши надзвичайно важко у зв'язку з різним характером зазначених суспільно небезпечних діянь. При дослідженні особи злочинців як складової криміналістичної характеристики виокремлених нами протиправних діянь, можна виділити загальні риси в їх поведінці: низька екологічна та технологічна культура, бажання досягти матеріальної вигоди, незважаючи на можливість настання негативних наслідків для довкілля. Наявність таких установок, мотивації певним чином ускладнює збирання доказів у аналізованих кримінальних провадженнях, вироблення адекватних заходів протидії таким протиправним діянням.

Узагальнення наукових поглядів та аналіз кримінальних проваджень цієї категорії дали змогу виокремити систему характеристик, притаманних організатору протиправної діяльності у сфері землекористування та охорони надр (переважно кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240, 240¹ КК України): чоловіча стать,

вік від 35 до 50 років; відсутність постійного місця роботи або зайнятість, пов'язана з господарською діяльністю у сфері використання надр; переважно громадяни України; корислива мотивація; виражені лідерські якості (високий рівень інтелекту, цілеспрямованість, наполегливість, швидкість і варіативність у прийнятті рішень тощо); наявність знань у галузі екологічного законодавства; обізнаність із методами діяльності контролюючих природоохоронних та правоохоронних органів, а також посадових осіб, що видають дозволи на видобувну діяльність; обізнаність у психології людей, що дає змогу підбирати співучасників, та налагоджувати корумповані зв'язки з посадовцями, причетними до надровидобувної і суміжної діяльності.

Висновки до розділу 1

Дослідження стану наукової розробленості питань розслідування кримінальних правопорушень проти докільця спонукало до висновку, що протиправні діяння, кваліфіковані за ст. ст. 239-240¹, 254 КК України, спрямовані на охорону правовідносин у сфері землевикористання та охорони надр, як такі, що мають спільні риси, предмет регулювання, потребують вироблення криміналістичної методики розслідування. Необхідність комплексного дослідження проблематики зазначених суспільно небезпечних діянь обумовлена: фрагментарністю та розрізненістю наукових розвідок у аналізованій сфері; наявністю проблем організаційного характеру; складністю розслідування окремих кримінальних правопорушень, зазвичай пов'язаною з особливістю слідової картини, груповим характером їх учинення, високою латентністю. А це вимагає особливого підходу до організації початкового та наступного етапів розслідування, налагодження взаємодії різних відомств (насамперед, органів Національної поліції, прокуратури, контролюючих природоохоронних органів), слідчих та оперативних підрозділів, використання знань обізнаних осіб, застосування сучасних науково-технічних засобів тощо.

Елементами криміналістичної характеристики, які є ключовими для побудови методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та

охорони надр, є дані про: предмет злочинного посягання; обстановку вчинення кримінального правопорушення; спосіб учинення кримінального правопорушення; слідову картину кримінального правопорушення; особу злочинця.

Інформація про предмет злочинного посягання (піддані негативному антропогенному впливу надра і корисні копалини загальнодержавного значення, рослинний і тваринний світ, земельні ділянки, в т. ч. водного фонду) вказує на суспільно небезпечний характер діяння, містить якісні та кількісні ознаки, що дозволяють виділити стійкі зв'язки з особою злочинця, способом учинення протиправного діяння та іншими структурними елементами криміналістичної характеристики.

Типовими елементами обстановки вчинення означених кримінальних правопорушень є відомості про час, місце його підготовки, вчинення та приховання, а також характер кримінальної ситуації (доступність предмету злочинного посягання, географічні та погодні умови), які поряд із вибором способу вчинення зазначених протиправних діянь, мають вирішальний вплив на характер злочинної діяльності.

Характерною ознакою обстановки вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, є те, що вона формується під впливом матеріальних та інтелектуально-вольових факторів, часто залежить від способу обраних злочинцем протиправних дій, визначається специфікою оформлення спеціальних дозволів на користування надрами, недоліками в діяльності контролюючих органів, погодними умовами, а також часом і місцем учинення відповідного кримінально протиправного діяння.

З огляду на фактичну відсутність у більшості кримінальних проваджень цієї категорії особи в процесуальному статусі потерпілого, дані про особу потерпілого віднесено до факультативних елементів обстановки кримінального правопорушення. Здійснено умовний поділ потерпілих на тих, хто знайомий зі злочинцем, і не знайомий з ним. Характерними рисами таких потерпілих часто є певна інертність, інфантилізм через невіру в ефективність розкриття кримінального правопорушення і відшкодування шкоди, побоювання незаконного впливу, звільнення з роботи порушником-керівником тощо. Встановлення інформації особу потерпілого дозволяє висунути та перевірити версії про особу злочинця, мотиви та вибір способу вчинення кримінального

правопорушення.

Спосіб вчинення аналізованих кримінальних правопорушень охоплює дії з підготовки, вчинення і приховування кримінального правопорушення, котрі об'єднані єдиним злочинним задумом (найбільш типовим є порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України), незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину (ст. 240¹ КК України)).

Підготовчі дії характеризуються проведенням розвідувальних заходів, рекогносцировкою місцевості, ретельним плануванням систематичної злочинної діяльності, налагодженням корупційних зв'язків, пошуком зв'язку та навігації, засобів для незаконного видобутку, перевезення корисних копалин тощо. Вибір способу приховання може бути обумовлений сферою діяльності суб'єкта (користування особою спеціальними дозволами, у яких визначено обсяги відходів відповідно до встановлених лімітів та умови зберігання (ст. 239 КК України)); обстановкою (місця, на яких здійснюються роботи з видобування піску і гравію (ст. 239² КК України); навичками та наявністю досвіду (експлуатація гірничодобувних підприємств (ст. 240 КК України) та інше. До типових способів приховання віднесено знищення доказової інформації або її носіїв, маскуванню обстановки, приховання знарядь, фальсифікацію інформації, збут незаконно добутих природних ресурсів тощо.

Поряд з типовими для кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, матеріально-фіксованими відображеннями слідів взуття, рук, шин транспортних засобів, знарядь вчинення кримінального правопорушення, слідами біологічного (кров, слина, піт або потожирові відображення) та хімічного (залишки ґрунту, піску, вапна) походження, виокремлено: одорологічні сліди, які можуть бути залишені на предметах, одязі, взутті, особистих речах, знаряддях вчинення кримінального правопорушення тощо; сліди, які містяться у службових документах, на цифрових носіях (збережена особиста інформація; електронна переписка; система електронного документообігу; рахунки в електронних платіжних системах; камери спостереження та ін.).

Зроблено висновок, що типовий портрет особи, яка вчиняє кримінальні

правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр, сформувані надзвичайно важко у зв'язку з різним характером суспільно небезпечних діянь, віднесених до цієї категорії. Здебільшого це особа чоловічої статі, яка проживає в місцевості вчинення протиправного діяння, у віці від 35 до 50 років, безробітна, або її діяльність пов'язана з господарською діяльністю. Загальними рисами в поведінці злочинця є: низька екологічна та технологічна культура, переважання корисливого мотиву; у групових кримінальних правопорушеннях простежується прагнення налагодити організаційні зв'язки зі злочинними елементами та групами, розширити сферу кримінального бізнесу.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ТА НАСТУПНИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР

2.1 Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування

Діяльність слідчих та оперативних підрозділів під час розслідування кримінальних правопорушень, як на початковому так і на наступному етапах розслідування, серед іншого визначається обставинами, які підлягають встановленню та доказуванню. Така діяльність являє собою варіативний алгоритм певних процесуальних дій, який залежить від обставин конкретного кримінального провадження та спрямований на досягнення завдань кримінального судочинства. Тобто йдеться про слідчу ситуацію – свого роду інформаційну модель з найбільш значущими властивостями й ознаками процесу розслідування в кримінальних провадженнях певної категорії [311, с. 405].

Слідча ситуація належить до кола понять криміналістичної тактики і в цій ролі реалізується в криміналістичній методиці. Саме слідча ситуація, характеризуючись наявністю певних доказів та інформаційного матеріалу [105, с. 18], визначає напрями, засоби і методів розслідування [274, с. 964], зумовлює тактику конкретних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій [36, с. 195].

Достатня увага у криміналістичній науці приділена й питанням класифікації слідчих ситуацій [33, с. 8-9; 318, с. 261; 322, с. 233; 139, с. 193; 173, с. 87-90]. Безсумнівно, у кожному кримінальному провадженні слідча ситуація має індивідуальний характер, проте усі вони так чи інакше підлягають типізації та розподілу за окремими криміналістично значущими ознаками та на підставі різноманітних критеріїв – обсягу вихідної інформації на початковому етапі розслідування; поведінки злочинця; інформації щодо співучасників; наявності або відсутності протидії розслідуванню; джерела відомостей про вчинення кримінального правопорушення та

ін. Погоджуємось в даному випадку з судженням В.М. Щербини, що при виділені типових слідчих ситуацій необхідно враховувати, що типізація слідчих ситуацій зазвичай можлива тільки для конкретного виду протиправних діянь, а доцільна щодо певного етапу розслідування [328, с. 84].

Тож слідчі ситуації поділяють: залежно від складності – на прості і складні; за ступенем узагальнення – типові, специфічні і конкретні; залежно від етапу розслідування – початкові, наступні та кінцеві; залежно від складності досягнення мети розслідування – сприятливі і несприятливі; залежно від критерію відносин між сторонами кримінального провадження – конфліктні й безконфліктні; залежно від повноти доказової інформації; за видами слідів забруднення, за способом вчинення, суб'єктом тощо [33; 316, с. 126-127; 243, с. 61; 173, с. 87-90].

З огляду на різноманіття представлених думок, а також ураховуючи різноплановість кримінальних правопорушень, віднесених нами до категорії протиправних діянь у сфері землевикористання та охорони надр, надати вичерпний перелік усіх можливих слідчих ситуацій початкового етапу розслідування зазначених деліктів, так само як і сформулювати усі можливі варіанти класифікацій таких ситуацій, не можливо та й навряд чи доцільно.

Водночас, формулюючи авторську позицію щодо типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування протиправних діянь, що складають предмет цього дослідження, варто брати до уваги інформацію про складники (елементи) слідчої ситуації. Зокрема, в криміналістичній літературі існують такі точки зору щодо систематизації складників змісту слідчих ситуацій: інформаційно-логічні (рівень поінформованості про обставини вчиненого, можливості виявлення доказів, правильний аналіз вихідної інформації); тактико-психологічні (здатність встановлювати психологічний контакт з учасниками кримінального провадження); процесуально-тактичні (досвід у розслідуванні кримінальних правопорушень певної категорії, уміння тактично грамотно провести конкретну процесуальну дію); організаційно-управлінські (взаємодія слідчого з іншими підрозділами, уміння організувати роботу слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) на місці події тощо). Зазначені структурні елементи в слідчих ситуаціях проявляються в різному обсязі та в

різних інтерпретаціях, тому значення їх неоднакове.

Вказані структурні елементи можуть проявлятися у слідчих ситуаціях у різному обсязі та варіантах, тому їх значення є неоднаковим. Водночас за будь-яких умов слідчий зобов'язаний враховувати весь їх комплекс, інакше можливі помилки в оцінці, що призведуть до негативних наслідків у практичній роботі.

З огляду на особливості кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, на нашу думку, характеризуючи зміст, алгоритм діяльності слідчого у кожній конкретній слідчій ситуації, важливим є з'ясування: обставин кримінального правопорушення, відомих в конкретний момент; наявності та відповідності вимогам джерел доказового значення; час, що є у розпорядженні слідчого; технічної спроможності та організаційно-тактичної озброєності органів розслідування та залучених до цього процесу сил та засобів; реалізовані чи заплановані (слідчі (розшукові) дії, ОРЗ та ін.); невикористаних можливостей процесуального та оперативного характеру; даних про поведінку учасників кримінального провадження, насамперед осіб, які мають у ньому інтерес. Хоча вказаний перелік елементів має загальний характер, оскільки складові слідчої ситуації є індивідуальними в кожному конкретному випадку та залежать безпосередньо від виду кримінального правопорушення, саме зазначену систему елементів візьмемо за основу типізації слідчих ситуацій протиправних діянь у сфері землевикористання та охорони надр.

Вивчення слідчої та судової практики дає підстави констатувати, що головними факторами, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень цієї категорії та ускладнюють процес їх розслідування, є такі: складність встановлення точного часу вчинення кримінального правопорушення; надходження до правоохоронних органів повідомлень про вчинення правопорушень через певний; самостійне документування працівниками, які обслуговують площі порушених земель, фактів протиправних дій; вчинення кримінальних правопорушень переважно за межами населених пунктів або на їх окраїнах, в полі, на території сільськогосподарських угідь, лісів, що унеможлиблює пошук свідків учиненого протиправного діяння; відсутність охорони на таких об'єктах; розміщення корисних копалин (залезів бурштину) на території приватних земельних ділянок [194, с. 19].

Як відомо, однією з умов проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні є, зокрема, своєчасний початок досудового розслідування та його індивідуалізація. Зазвичай початок розслідування більшості кримінальних правопорушень характеризується значним обсягом організаційної, технічної й тактичної роботи слідчого. Очевидно, що на момент внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, слідчому, насамперед, потрібно зорієнтуватися в наявній інформації, правильно її оцінити, прийняти рішення і реалізувати її відповідно до завдань кримінального провадження [334, с. 348].

Початковий етап кримінального провадження є найбільш важливим і складним, оскільки потребує від слідчого вжиття заходів щодо усунення наслідків кримінального правопорушення, перевірки загальних типових версій про відповідну подію, а також, що чи не найголовніше – отримання та закріплення доказів, які можуть бути безповоротно втрачені. З цією метою, залежно від типової ситуації, що виникає на початковому етапі розслідування, слідчий повинен реалізувати найбільш раціональну на його думку систему заходів [298, с. 178; 330, с. 339; 179, с. 87]. Тобто відповідна ситуація не лише визначає коло невідкладних слідчих (розшукових), інших дій, ОРЗ, а й організацію та послідовність їх проведення – програму дій, керуючись таким принципом, як доцільність та економічність процесу розслідування.

За результатами вивчення кримінальних проваджень, відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР за ознаками ст. ст. 239-240¹, 254 КК України найчастіше вносяться на підставі такої інформації: за заявами потерпілих (2 %); за повідомленнями, що надійшли від державних органів, громадських організацій юридичних осіб (18 %); за заявами свідків-очевидців (16 %); самостійне виявлення ознак кримінального правопорушення слідчими, оперативними підрозділами (36 %); за результатами перевірки контролюючими природоохоронними органами (28 %) (Додаток В).

З огляду на визначений у ст. 91 КПК України предмет доказування, до обставин, які підлягають з'ясуванню на початковому та наступному етапах розслідування кримінальних правопорушень проти довілля відносяться: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення); 2) обставини, пов'язані із суб'єктом, суб'єктивною стороною кримінального правопорушення;

3) інші обставини [182, с. 17]. Дійсно, без встановлення зазначених обставин неможливо встановити істину у кримінальному провадженні, та довести винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. Водночас, в часто наявності зазначених обставин недостатньо, адже для віднесення вказаних протиправних діянь до кримінально караних необхідне з'ясування наявності відповідних суспільно небезпечних наслідків (наприклад, для кваліфікації за ч. 2 ст. 239¹ КК України – це наявність матеріальної шкоди у великому розмірі, а за ч. 1 ст. 239² КК України – особливо великі розміри незаконного заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду).

Враховуючи інформацію про охарактеризовані нами елементи слідчої ситуації, а також вироблені практикою підходи щодо характеристики зазначених категорій при розслідуванні конкретних протиправних діянь проти довкілля, є підстави обмежитись виділенням декількох слідчих ситуацій, найхарактерніших для початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, віднесених нами до окремої категорії. В даному випадку поділяємо точку зору науковців, які відзначають неможливість проведення повної типізації слідчих ситуацій у зв'язку з тим, що їх багатокomпонентний склад в поєднанні з факторами, які впливають на їх формування, утворюють незчисленну кількість варіантів ситуацій, кожна з яких по-своєму унікальна [143, с. 4].

Отже, типовими слідчими ситуаціями, які зумовлюють характер тактичних завдань початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, що вирішуються слідчим та іншими особами, залученими до кримінального провадження, є такі:

Кримінальне провадження розпочато внаслідок безпосереднього виявлення факту кримінального правопорушення органом досудового розслідування, оперативним підрозділом.

Спочатку наведемо характерний приклад такої ситуації. Так, за обставинами одного з кримінальних проваджень правоохоронними органами Тисменицького району біля р. Бистриця – Солотвинська виявлено екскаватор марки «ЕО-2621», під керуванням А, за допомогою якого він з берегової лінії русла річки здійснював незаконне видобування піщано-гравійної суміші з подальшим завантаженням її на

невстановлений вантажний автомобіль під керуванням невідомої слідством особою. Протиправними діями було спричинено зняття шару піщано-гравійної суміші на береговій лінії ріки загальним об'ємом 469 м², чим було спричинено державі матеріальної шкоди на загальну суму 13,132 тис. грн. Вироком Тисменицького районного суду Івано-Франківської області А. було визнано у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України [48].

У такій ситуації одним із найбільш раціональних способів одержання інформації, що не потребує залучення додаткових ресурсів і засобів, є аналіз уже наявних вихідних даних та їх очевидних і ймовірних взаємозв'язків, які вказують на вчинення протиправного діяння особою чи групою осіб. Достатній обсяг відомостей про обставини події протиправного діяння проти довідки сприяє збору даних, що відображають властивості й ознаки ймовірного злочинця, а також сформуванню версії щодо кола інших можливих підозрюваних.

Зокрема, за предметами виявленими на місці вчинення кримінального правопорушення, слідами взуття ще на етапі виявлення протиправних дій можна зробити припущення про груповий характер незаконного видобування бурштину-сирцю, вжити заходів до охорони місця події та закріплення слідової інформації. Про вчинення групового кримінального правопорушення у досліджуваній сфері також можуть свідчити такі криміналістично значущі обставини: неможливість учинення діяння однією особою, не характерна для дій одного учасника кримінального правопорушення обстановка його вчинення, значний обсяг або кількість (вага) корисних копалин, виявлених на місці видобутку та ін.

Часто в такій ситуації (37 %) відсутня будь-яка достовірною інформація про особу (осіб), яка вчинила кримінальне правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр (Додаток В). Це пояснюється як способами вчинення і приховування вказаних протиправних діянь (насамперед, кваліфікованих за ст. ст. 239¹, 240¹ КК України), так і особливостями суб'єктивного сприйняття оточуючими обстановки вчинення кримінального правопорушення (насамперед, кваліфікованих ст. ст. 239, 240¹, 254 КК України). Складність таких слідчих ситуацій нерідко обумовлена не лише дефіцитом доказової інформації, а й недостатньо ефективним використанням

криміналістичних засобів і методів розслідування, на що вказали 67 % опитаних прокурорів, слідчих та працівників оперативних підрозділів (Додаток А).

Вивчення цих кримінальних проваджень показало, що у них часто відсутні свідки-очевидці, а окремі не бажають співпрацювати з правоохоронними органами, відмовляються давати показання, брати участь у пред'явленні особи для впізнання, інших оперативних заходах та процесуальних діях, побоюючись за свою безпеку. За таких умов на перший план виходить професіоналізмом слідчого, оперативних працівників, уміння визначити послідовність і спрямованість своєї діяльності, здатність правильно і грамотно застосовувати техніко-криміналістичні засоби, зокрема сучасні засоби фіксації.

У випадках безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення початковим джерелом інформації є обстановка місця події, яку складають відомості про місце, обстановку, спосіб вчинення протиправних дій, вилучені речові докази (зокрема, про індивідуальні ознаки знарядь учинення кримінального правопорушення, про кількісні та якісні характеристики породи) тощо. Окремі відомості можливо отримати за результатами огляду місця події, з відповідної документації суб'єкта господарювання. Характер такої інформації може дозволити слідчому зробити певні висновки про службові обов'язки осіб, відповідальних за дотримання екологічних норм на підприємстві. Крім того, інформація про спосіб видобування корисних копалин може свідчити про типовий почерк злочинців, які здійснюють незаконний промисел з бурштином-сирцем, про можливі канали збуту.

У малопоінформованих ситуаціях встановлення особи правопорушника, як правило, здійснюється поетапно – у процесі розв'язання проміжних завдань та перевірки висунутих версій шляхом реалізації комплексу слідчих (розшукових) заходів. До них належать: огляд місця події та обстеження території в районі вчинення кримінального правопорушення з метою виявлення слідів, знарядь злочину, особистих речей і подальший їх огляд для забезпечення збереження можливої слідчої інформації; встановлення та допит свідків-очевидців для отримання відомостей про прикмети ймовірних правопорушників і з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, а також виявлення слідів злочину та інших речових

доказів; здійснення заходів, спрямованих на переслідування та затримання підозрюваних за «гарячими слідами»; орієнтування особового складу підрозділу поліції, на території обслуговування якого було скоєно протиправне діяння (здебільшого передбачене ст. ст. 240, 240¹ КК України), інших правоохоронних і суміжних територіальних підрозділів поліції, а також громадськості щодо характеру, місця та способу вчинення кримінального правопорушення і прикмет злочинців.

Здійснення розслідування після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР за матеріалами оперативно-розшукових заходів, може відбуватись за наслідками ситуацій, коли: а) слідчий отримує матеріали, в яких зафіксовано ознаки кримінального правопорушення, для початку і здійснення досудового розслідування; б) оперативний підрозділ надає слідчому інформацію про виявлення ознак кримінально караного діяння, але ОРЗ ще тривають, а відтак, відсутні й відповідні матеріали. В обох зазначених випадках для забезпечення судової перспективи кримінального провадження потрібне завчасне підключення слідчого до аналізу отримуваних матеріалів і створення СОГ.

Виокремлюючи таку слідчу ситуацію початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, Л.В. Кондратюк наголошує на важливості оцінки слідчим оперативних матеріалів, які стали основою для початку кримінального провадження (попередня кваліфікація кримінального правопорушення з метою визначення необхідності додаткової кваліфікації; ступінь задокументованості усіх елементів механізму злочинної діяльності чи усіх епізодів одиничних злочинів; наявність інформації щодо усіх учасників злочинної діяльності); виокремлення системи фактичних даних, які незадокументовані чи не повно задокументовані, але мають пріоритетне значення для подальшого розслідування (окремих осіб, причетні до вчинення злочинів або дотичні до окремих протиправних дій, окремих складових механізму злочинної діяльності; системи та місця знаходження різних типів документів, які містять відповідну доказову інформацію [112 с. 88].

Кримінальне провадження розпочато внаслідок виявлення факту кримінального правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр під час розслідування іншого кримінального правопорушення.

Наведемо приклад такої слідчої ситуації. Так, для того, щоб почати незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України), особа спочатку здійснює самовільне зайняття земельної ділянки, а іноді – і самовільне будівництво будівель або споруд на ній (197¹ КК України). В такому разі самовільне зайняття земельної ділянки є необхідною складовою для незаконного добування корисних копалин і є його початковим етапом. Тому незаконне видобування корисних копалин може утворювати сукупність із самовільним зайняттям земельної ділянки – звичайно, за умови, що в поведінці суб'єкта мають місце всі ознаки відповідних складів злочинів [65, с. 412]. Зокрема, за ч. 3 ст. 240 та ч. 2 ст. 197¹ КК України були кваліфіковані дії А., який організував видобування пилового стінового матеріалу на самовільно зайнятій земельній ділянці [210].

Здебільшого, така ситуація початкового етапу є сприятливою для початку розслідування, оскільки дозволяє шляхом проведення відповідних слідчих (розшукових) дій та НСРД зафіксувати протиправну діяльність, отримати відповідні докази та іншу інформацію. Як свідчить здійснений аналіз кримінальних проваджень, така слідча ситуація виникає, здебільшого, під час розслідування посадових та / або корупційних кримінальних правопорушень. До процесуальних завдань, які слідчому необхідно вирішити, належить аналітичне опрацювання матеріалів наявного кримінального провадження з метою з'ясування доцільності: додаткової кваліфікації дій особи, яка вчинила кримінальне правопорушення сфері землевикористання та охорони надр, та його розслідування в межах розпочатого кримінального провадження; виділення матеріалів щодо вчинення виявленого кримінального правопорушення в окреме провадження.

Крім того, в зазначених випадках слідчий має вирішити систему завдань організаційно-тактичного характеру, зокрема: визначення необхідності повторного проведення та забезпечення проведення відповідних слідчих (розшукових) дій, наприклад, допитів із конкретизацією предмета допиту на встановленні механізму конкретної протиправної діяльності у сфері охорони надр, землевикористання; планування черговості проведення інших слідчих (розшукових) дій, НСРД та призначення необхідних видів судових експертиз та ін.

Кримінальне провадження розпочато за результатами проведення документальних перевірок контролюючими, природоохоронними органами.

Зазвичай відповідні перевірки здійснюються у межах реалізації положень Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», відповідно до положень якого основним функціональним призначенням такого контролю є, зокрема: забезпечення додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами земельного законодавства України; запобігання порушенням законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення; забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню складу рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів [213].

З аналізу кримінальних проваджень цієї категорії вбачається, що у переважній більшості випадків суб'єктами, які формують матеріали, що в подальшому стають підставою для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, є органи, які здійснюють державний екологічний контроль за станом довкілля та його зміни під впливом господарської чи іншої діяльності, здебільшого державні інспектори у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотриманням вимог законодавства України про охорону земель. Тому цілком закономірно, що ситуація внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР за матеріалами державних контролюючих органів або суб'єктів господарської діяльності за відсутності фактору раптовості передбачає залучення до СОГ і використання відповідних фахівців контролюючих органів, які здійснювали перевірку, для отримання консультацій та практичної допомоги при вивченні фінансово-господарських документів, підготовці і проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, призначенні відповідних експертиз [180, с. 56].

Характерною ознакою зазначеної слідчої ситуації є значний рівень інформаційної невизначеності – фактично, слідчий розпочинає кримінальне провадження на підставі певного документального масиву, не маючи чіткої моделі

механізму злочинної діяльності та переліку осіб, які причетні до вчинення кримінального правопорушення. В таких ситуаціях першочерговою слід вважати діяльність слідчого, спрямовану на отримання інформації про: час (період) вчинення кримінального правопорушення; коло осіб, які брали безпосередню участь у злочинній діяльності, або сприяли у вчиненні протиправних дій, роль кожного з них, обставини, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, у тому числі наявність корумпованих зв'язків у правоохоронних органах та органах державної влади. З'ясування потребують відомості та факти, що також мають важливе значення у кримінальному провадженні, зокрема: які конкретні положення нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у сфері надрокористування, екології, у земельній сфері, порушені; коло осіб, які володіють криміналістично значущою інформацією про головний факт та проміжні відомості; наявність інших кримінальних правопорушень, супутніх розслідуванню; перелік документів, які підтверджують / спростовують факт протиправної діяльності.

Варто вказати на високу ймовірність того, що після здійснення перевірки контролюючими органами, відповідні документи можуть бути знищеними з метою приховання слідів злочинної діяльності, а оригінальні документи можуть бути замінені підробленими. З цього приводу науковці доречно акцентують увагу на тому, що за таких обставин слідчому необхідно вчасно зорієнтувати працівників оперативних підрозділів у межах робочої взаємодії на необхідність забезпечення їх цілісності, зокрема й шляхом використання оперативних можливостей. Крім наведеного, стан невизначеності у даній слідчій ситуації підсилюється тим, що досить часто кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин маскуються під законні цивільно-правові угоди та господарські операції, що ускладнює виявлення доказів [112, с. 102].

У спеціальній літературі досить детально описано комплекс дій органів розслідування у такій слідчій ситуації, тому обмежимося зазначенням, що відповідний алгоритм передбачає: вивчення матеріалів перевірки контролюючих органів, які стали підставою для початку кримінального провадження (визначення конкретного переліку документів, оригінали яких необхідно отримати з метою забезпечення процесу доказування); проведення детального допиту осіб, які згідно своїх посадових обов'язків

проводили перевірку та виявили факт відповідного кримінального правопорушення; допитати у якості свідків осіб, які працюють на об'єкті, що перевірявся [112, с. 104].

Залежно від обсягу інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у сфері у сфері землевикористання та охорони надр, на початковому етапі розслідування можна виділити такі типові слідчі ситуації: 1) особу (усіх причетних осіб) затримано під час учинення (замаху на вчинення) кримінального правопорушення і він визнає свою винуватість у вчиненому (42 %); 2) особу ймовірного злочинця встановлено, він визнає себе винним у вчиненні кримінального правопорушення, при цьому заперечує причетність до вчиненого інших осіб (24 %); 3) особу ймовірного злочинця встановлено і він не визнає себе винним у вчиненні кримінального правопорушення та заперечує причетність до вчиненого інших осіб (20 %); 4) особу ймовірного злочинця встановлено, проте він переховується з метою уникнення кримінальної відповідальності та його місцезнаходження невідоме (14 %) (Додаток В).

Слідчі ситуації, які характеризуються конкретною інформацією як про характер і обставини кримінального правопорушення, так і про особу, яка його вчинила, розцінюються як більш сприятливі для розслідування, оскільки містять інформацію не тільки про обстановку, спосіб, засоби, знаряддя, предмет посягання, а й про підозрюваних. У криміналістиці вони часто йменуються очевидними слідчими ситуаціями.

Неочевидним ситуаціям, до яких можемо віднести другу і третю ситуації, характерна відсутність у слідчого достатніх відомостей про характер і структуру злочинного угруповання. В таких випадках великої ваги серед джерел інформації набувають показання свідків-очевидців події, осіб, які спостерігали дії, пов'язані з підготовкою і приховуванням злочину. До категорії відповідних свідків можливо віднести: випадкових перехожих, працівників відповідного підприємства (наприклад, у разі виявлення факту забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), осіб, які в силу виконання своєї професійної діяльності залучені до операцій з бурштином (придбання, передача, перевезення, переробка) (ст. 240¹ КК України).

З аналізу досліджуваних кримінальних проваджень вбачається, що визнання особою своєї вини у вчиненому на початковому етапі розслідування часто відбувається

не добровільно, а під «тиском» доказів. Третина опитаних прокурорів, слідчих та працівників оперативних підрозділів вказала, що причинами, які зумовлюють визнання вини, поряд з беззаперечними доказами, у таких ситуаціях виступають прагнення приховати співучасників протиправних дій (35 %), приховати свою участь у вчиненні інших аналогічних або більш тяжких злочинів (14 %) (Додаток А). В цих випадках завданням слідчого, поряд з виявленням і фіксацією доказів учиненого особою кримінального правопорушення, є встановлення її співучасників. Напрями розслідування у таких слідчих ситуаціях, насамперед, залежать від позиції, зайнятої затриманого, підозрюваного, хоча й передбачає, в окремих випадках, реалізацію комплексу заходів поза цією залежністю.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що типовий комплекс невідкладних слідчих (розшукових) дій та супутніх заходів включає: затримання особи, причетної до вчинення кримінального правопорушення; огляд місця події; проведення особистого обшуку та огляду речей затриманого; здійснення його освідчування з метою виявлення стану сп'яніння, тілесних ушкоджень або особливих прикмет; переслідування й затримання інших співучасників; встановлення та допит свідків події; допит підозрюваного; призначення необхідних судових експертиз; проведення обшуків; перевірку затриманого на причетність до інших протиправних діянь і встановлення його можливих злочинних зв'язків (наприклад, можливих місць збуту незаконно видобутих корисних копалин).

Тож приходимо до висновку, що слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінального правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр впливають на визначення завдань розслідування: встановлення події кримінального правопорушення, способу та предмета злочинного посягання; визначення характеру та розміру завданої шкоди; виявлення та викриття осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, встановлення їх корупційних зв'язків; вивчення особливостей функціонування суб'єкта господарювання, системи землевпорядної організації тощо; виявлення та процесуальне закріплення слідів кримінального правопорушення та ін.

Якщо для початкового етапу розслідування типовими є складні проблемні ситуації, які потребують дій, спрямованих на встановлення особи злочинця, то для

наступного етапу часто характерні складні конфліктні ситуації, обумовлені появою особи у статусі підозрюваного, з'ясуванням його ролі у вчиненому правопорушенні. Своєю чергою, таким слідчим ситуаціям відповідають типові компоненти слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій.

Отже, на наступних етапах розслідування можуть складатися такі слідчі ситуації:
1) особу злочинця встановлено, зібрано докази щодо його причетності до кримінального правопорушення, на підставі чого повідомлено про підозру; 2) особу, причетну до вчиненого встановлено, проте зібраних доказів не достатньо для повідомлення їй про підозру; 3) зібрано недостатньо доказів, відсутня інформація про підозрюваного; 4) зібрані докази свідчать про відсутність в діях підозрюваного (підозрюваних) складу кримінального правопорушення.

Слідчі ситуації наступного етапу розслідування зумовлюються наявністю підозрюваного, його позиції у кримінальному провадженні, а також тим, чи встановлені всі епізоди злочинної діяльності, інформації про груповий характер учиненого кримінального правопорушення. Ключовим завданнями цього етапу є встановлення: того, чи вчинено кримінальне правопорушення конкретною особою; співучасників; з'ясування, уточнення та перевірка усіх обставин вчиненого протиправного діяння.

Інформація, що міститься в матеріалах кримінального провадження, може вказувати на можливу причетність інших осіб до вчинення правопорушення, що зумовлює необхідність її всебічної та ретельної перевірки з метою встановлення достовірності або спростування. З цією метою слідчому доцільно надати відповідні доручення здійснити перевірку кола знайомих, друзів і колег підозрюваного щодо їх потенційної участі у вчиненні протиправного діяння, а також провести заходи зі встановлення свідків, які можуть володіти відомостями про обставини досліджуваної події чи пов'язані з нею факти. З цією метою можливе проведення таких слідчих (розшукових) дій і НСРД: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних систем, а також проведення відеоконтролю особи в поєднанні зі спостереженням за особою; допит як свідків осіб, які можуть повідомити будь-яку криміналістично значиму інформацію у кримінальному провадженні, зокрема осіб, які володіють відомостями про особу підозрюваного; детальний допит

підозрюваного з пред'явленням наявних доказів; одночасний допит підозрюваного з іншими особами, у показаннях яких є суттєві протиріччя. Черговість проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів визначається слідчим залежно від обстановки, яка склалася, та може видозмінюватись у ході отримання інформації, що має доказове значення.

Якщо підозрюваний повністю визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, тобто дає показання щодо всіх обставин злочинної події, що підтверджується наявними у провадженні доказами, основним напрямом розслідування у такій ситуації буде закріплення і систематизація наявних доказів та одержання нових, проведення слідчих (розшукових) дій, НСРД та інших заходів, спрямованих на розширення доказової бази. У разі, коли під час дачі показань підозрюваний вказує на місцезнаходження предметів, речей, документів, що можуть мати важливе доказове значення у кримінальному провадженні, мають бути вжиті заходи до їх виявлення та вилучення шляхом застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПК України). Коли у слідчого є достатні підстави вважати, що підозрювані можуть приховувати докази протиправної діяльності, доцільно ініціювати проведення обшуків за місцем проживання, роботи. У разі виявлення носіїв слідової інформації, необхідно ініціювати проведення відповідних експертних досліджень.

Також під час розслідування протиправних діянь, насамперед кваліфікованих за ст. ст. 240, 240¹ КК України, можливе застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом (ст. 148 КПК України), інших заходів кримінального провадження.

У ситуації, коли підозрюваний частково визнає себе у інкримінованому йому протиправному діянні, діяльність слідчого повинна бути спрямована на отримання додаткових доказів винуватості, зокрема, шляхом проведення допитів свідків, одночасних допитів двох чи більше вже допитаних осіб, слідчого експерименту, застосування найбільш ефективних тактичних прийомів при проведенні повторних допитів.

Найбільш складною як з процесуальної, так і з організаційно-тактичної точки зору, є ситуація, коли підозрюваний не визнає себе винуватим у вчиненні кримінального правопорушення. Такі випадки часто характеризуються відмовою від дачі показань, зміною показань, дачею неправдивих свідчень, погрозами та спробами підкупу свідків, потерпілих та інших учасників кримінального провадження. Зазначені ситуації потребують не лише майстерності та тактичної гнучкості слідчого, а й уміння ефективно протистояти такій протидії в ході розслідування, використовуючи увесь можливий арсенал повноважень, якими він наділений.

Способи подолання протидії розслідуванню досить широко висвітлені в науковій літературі [4; 60; 323], до основних з яких відносяться: забезпечення безпеки учасників кримінального провадження (зокрема, запобігання заявам з боку зацікавлених осіб про «незаконні» методи розслідування кримінального правопорушення (аудіо-, відеозапис ходу слідчих (розшукових) дій); запобігання обміну інформацією між співучасниками (проведення окремих НСРД); пред'явлення для впізнання осіб поза їх візуальним спостереженням).

Отже, ефективне вирішення типових слідчих ситуацій, що виникають на початковому та наступному етапах розслідування кримінальних правопорушень у сфері землекористування та охорони надр, значною мірою забезпечується належним, ретельно спланованим розслідуванням, заснованим на обґрунтовано висунутих версіях, а також правильно організованою взаємодією слідчого з оперативними підрозділами та іншими уповноваженими суб'єктами. У кожному конкретному випадку слідчий зобов'язаний здійснити оцінку наявних у кримінальному провадженні доказів, визначити необхідний комплекс слідчих (розшукових) дій, НСРД та ОРЗ, а також обрати тактичні прийоми і комбінації, здатні забезпечити встановлення особи правопорушника та його спільників, а також сприяти виявленню систематичного характеру протиправної діяльності.

2.2 Побудова слідчих версій та планування розслідування

Основним завданнями слідчого під час розслідування будь-якого протиправного діяння є встановлення злочинця і викриття його у вчиненому, а також доведення всіх елементів події кримінального правопорушення. Виходячи з певного дефіциту інформації в кожній слідчій ситуації, особливе місце в їх вирішенні, основою планування дій слідчого повинні бути типові слідчі версії – найбільш характерне, можливе пояснення окремих фактів чи події загалом, певний стандарт, що має місце в практиці розслідування кримінально караних діянь. Будучи предметом узагальнення, слідчі версії є незалежними типовими припущеннями, наявними в теоретичних рекомендаціях криміналістичної методики [113, с. 60–61; 304, с. 317].

Системи типових версій визначають головні напрями діяльності слідчого, специфіку завдань, що підлягають розв'язанню. Чим більш повно буде представлена ця система, тим більша ймовірність збігу типового з конкретним, а відтак і більша можливість побудови найпродуктивнішої робочої слідчої версії на підставі типових, що входять до запропонованої системи [257, с. 88]. На початковому етапі розслідування пізнавальна роль слідчої версії полягає в тому, що вона допомагає пояснити слідчому вже відомі обставини вчинення кримінального правопорушення і встановити нові, раніше йому невідомі. Використання типових версій вносить у діяльність слідчого елемент точності, повноти, допомагає проаналізувати відомі йому аналогічні ситуації і відібрати ті, що найбільш підходять під конкретний випадок [107, с. 10], тобто визначити напрямок розслідування при дефіциті інформації [319, с. 199, 200], озброїти слідчого орієнтирами високого рівня на початковому етапі [141, с. 9]. При цьому слід пам'ятати, що з огляду на наявність мінімальних фактичних даних, на яких базується версія, вона може дати лише загальне пояснення події та має бути конкретизована у процесі доказування в міру накопичення необхідної інформації у кримінальному провадженні.

Враховуючи теоретичні положення криміналістики щодо слідчих версій, система типових слідчих версій у кримінальних провадженнях містить два структурних рівні:

- а) загальні версії як припущення щодо події кримінального правопорушення в цілому

або окремих елементів його складу; б) окремі версії, пов'язані з припущеннями щодо інших, більш окремих (детальних, допоміжних) обставин учиненого кримінального правопорушення [244, с. 134].

На етапі внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР за ознаками ст. ст. 239, 240¹, 254 КК України, з урахуванням наявної початкової інформації щодо обставин події, слідчий зобов'язаний сформулювати та піддати перевірці такі узагальнені слідчі версії: подія має ознаки вчинення кримінального правопорушення; подія не є злочинною; подія може кваліфікуватися як інше кримінальне правопорушення.

Схожа ідея щодо визначення типових загальних версій на початковому етапі розслідування злочинів у сфері земельних відносин закладена в основу точки зору О.Я. Дякіна, який зазначає, що насамперед має бути з'ясовано факт: забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України); адміністративного правопорушення (ст. ст. 52, 53, 53-3. 54 КУпАП); належного використання земельної ділянки самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом та / або іншим злочином проти довкілля [69, с. 240-241].

Процес висунення та перевірки типових версій супроводжується комплексом відповідних слідчих (розшукових) дій, НСРД та ОРЗ. Зазначена діяльність лягає, зокрема, в основу процесуального рішення про внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. При цьому, якщо встановлюється, що діяння є кримінально караним, з'ясуванню підлягає його суть, ознаки, кваліфікація. Потому, якщо характер зібраної інформації і матеріалів дозволяє зробити висновок про вчинення конкретного кримінального правопорушення, висуваються конкретні версії щодо того, чи є вказане діяння закінченим, чи було воно навмисним, чи були очевидці та ін. Метою такої перевірки є встановлення сутності події, що дозволяє виділити в ній ознаки наявності / відсутності кримінального або адміністративного правопорушення.

Якщо відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР внесені не були, різні елементи кримінально-правової та криміналістичної характеристик якого, проте, не встановлені (наприклад, невстановлений злочинець), не визначена конкретна свідочья база тощо, ці відомості також встановлюються шляхом невідкладного відпрацювання

слідчих версій, спрямованих на виявлення ознак та обставин кримінального правопорушення [18, с. 107].

У кримінальних провадженнях, які розпочинаються за фактами вчинення одного з виокремлених нами кримінальних правопорушень проти довкілля, можливе висування та перевірка досить широкого переліку типових версій, які можна класифікувати за обсягом фактів, які слід з'ясувати: про подію в цілому; про спосіб учинення; про особу злочинця; про ставлення підозрюваного до вчиненого; про принцип формування злочинної групи та ін.

Узагальнення матеріалів слідчо-судової практики та результати проведених досліджень дозволяють підкреслити, що на початковому та наступному етапах розслідування найбільшу актуальність набувають версії, перевірка яких спрямована на конкретизацію різних аспектів розслідування, наприклад, на виявлення фактів приховування різних обставин і слідів кримінального правопорушення; уточнення способу реалізації злочинного задуму, знарядь вчинення протиправного діяння; вироблення способів подолання протидії встановленню обставин вчиненого.

На початковому етапі розслідування, у разі, коли особу злочинця затримано на місці події, є свідки та матеріальні сліди кримінального правопорушення, зазвичай версії висуваються з метою встановлення суб'єктів та можливих співучасників. У таких випадках *типовими є версії* щодо: вчинення злочину групою осіб, організованим угрупованням; причетності до злочину працівників правоохоронних, природоохоронних, інших державних органів та установ.

Надалі з урахуванням обставин, що підлягають встановленню, а також слідчої ситуації, що склалася, висуваються окремі версії, що стосуються різних обставин учиненого кримінального правопорушення. За результатами опитування нами встановлено, що під час планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, найбільш часто висувалися такі окремі версії: а) про суб'єкта(ів) злочину (57 %); б) про спосіб учинення кримінального правопорушення (15,0 %); в) про груповий характер учиненого (44 %); г) про мотив кримінального правопорушення (6 %); ґ) про місце його вчинення (2 %); про місце зберігання речових доказів, предметів протиправного посягання (28 %) (Додаток А).

Аналіз практики розслідування виокремлених нами кримінальних правопорушень проти довілля, результатів опитування, а також наукових джерел з цієї проблематики, дозволив визначити перелік типових окремих версій, висуненню та перевірці яких має бути приділена особлива увага:

- версії щодо кількості злочинців та їх співучасників: а) кримінальне правопорушення вчинено однією особою; б) кримінальне правопорушення було вчинене за безпосередньою участю декількох осіб; в) кримінальне правопорушення є частиною злочинного промислу, організатори якого здійснюють керівництво злочинним формуванням дистанційно;
- версії щодо достовірності отриманих доказів: а) зібрані докази є достовірними; б) наявні докази не відповідають дійсності внаслідок фальсифікації доказів, протидії розслідуванню, дачі підозрюванним, свідками завідомо неправдивих показань тощо; в) зібрані докази частково відображають обставини кримінального правопорушення.
- версії щодо місцезнаходження джерела забруднення: а) джерело забруднення розташоване в одному місці; б) джерела забруднення знаходяться в декількох місцях; в) джерело забруднення достойменно невідоме;
- версії щодо особи невстановленого злочинця: а) особа раніше притягувалась до кримінальної відповідальності за вчинення схожих за почерком, інших кримінальних правопорушень; б) особа вчинила протиправне діяння, використовуючи службове становище; в) особа, яка страждає алкогольною, наркотичною залежністю;
- версії щодо повторюваності злочинної діяльності: а) вчинене кримінальне правопорушення є однопізодним; б) діяння є одним із епізодів злочинної діяльності; в) вчинене протиправне діяння є повторним, перед яким злочинцем вже вчинялись кримінальні правопорушення проти довілля, інші кримінально карані діяння;
- версії щодо характеру взаємовідносин злочинця і потерпілого: а) злочинець та потерпілий були раніше знайомі; б) злочинець та потерпілий (зазвичай представник юридичної особи) не були знайомі до вчинення кримінального правопорушення; в) у кримінальному провадженні відсутній потерпілий у процесуальному розумінні;
- версії щодо місцезнаходження незаконно видобутих корисних копалин, бурштину-сирцю: а) знаходяться у розпорядженні злочинця (біля помешкання, на

території підприємства тощо); б) приховані; в) збуті; г) придбані; д) передані; е) переслані; є) перевезені; ж) знаходяться на переробці;

– версії щодо підготовки до вчинення кримінального правопорушення: а) вчинено без попередньої підготовки; б) вчинення готувалося заздалегідь.

На наше переконання, виокремлений каталог слідчих версій доцільно використовувати під час планування початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, з урахуванням обставин конкретного протиправного діяння та слідчої ситуації у ньому.

Крім зазначених, може бути висунено й інші слідчі версії щодо особи організатора протиправних дій, кримінальних ролей кожного співучасника, способів приховування кримінального правопорушення, місць ймовірного знаходження джерел доказової інформації тощо. Побудова кожної слідчої версії здійснюється на основі відомостей про вчинене протиправне діяння, з урахуванням актуальної оперативної обстановки та професійного досвіду слідчого. Перевірка висунутих версій вимагає реалізації комплексу взаємопов'язаних слідчих, організаційних та ОРЗ.

Поділяємо точку зору В.К. Попова, що на початковому етапі розслідування виконується найбільш складна робота щодо з'ясування слідчої картини події, виявлення, фіксації та вилучення доказової інформації, що вимагає від слідчого максимальної оперативності проведення слідчих та розшукових заходів. Правильна оцінка вихідної слідчої ситуації дозволить окреслити необхідний зміст та напрям слідчої діяльності, визначити комплекс невідкладних слідчих і організаційних заходів з метою вирішення першочергових завдань розслідування, а також здійснити найбільш якісний аналіз отриманих фактичних даних з метою їх ефективного використання в процесі розслідування [203, с. 112].

Особливої уваги потребує висунення та перевірка слідчої версії про організований характер протиправних дій. Йдеться, насамперед, про вчинення кримінальних правопорушень, які вчинюються шляхом злочинного промислу – порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України) та незаконного видобування, збуту, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину (ст. 240¹ КК України). Як влучно з

цього приводу зазначив Д.Б. Санакоєв, якщо у якості стратегічної мети не ставитиметься припинення і розслідування злочинної діяльності усєї організованої групи, викриття її лідерів, таке розслідування, у кращому випадку, завершиться притягненням до кримінальної відповідальності лише окремих учасників ОЗГ, а остання продовжить своє подальше функціонування [254, с. 96].

У випадку невстановлення безпосередніх виконавців кримінального правопорушення, або зникнення з їх з місця події, основні дії мають бути спрямовані на збір та аналіз орієнтуючої інформації про особу злочинця з метою відпрацювання версій щодо можливого місця її перебування (з'ясування конкретного населеного пункту; розташування відповідного помешкання тощо). Версії щодо організатора незаконного злочинного промислу є більш типовими для наступного етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним оборотом корисних копалин.

Питання планування розслідування кримінальних правопорушень неодноразово було предметом дослідження криміналістів. Усі визначення загалом зводяться до того, що планування розслідування являє собою розумовий процес слідчого, спрямована на оцінку інформації про злочин, висунення версій, визначення на їх основі обставин, що підлягають встановленню, і необхідних для цього слідчих дій, ОРЗ та термінів їх проведення [52, с. 41; 53, с. 384]. При цьому, закономірна динаміка розслідування викликає динаміку в плануванні, постійне уточнення та зміну плану розслідування з урахуванням знову отриманої інформації. Таким чином, навіть самий довершений, глибокий, відкриваючий перспективу справи план розслідування, піддається постійному корегуванню [109, с. 91].

План розслідування, який являє собою своєрідну перспективну модель майбутніх дій і заходів суб'єктів розслідування, детальна програма реалізації тактичних завдань у кримінальному провадженні [31, с. 261]. Слідчий складає план проведення першочергових слідчих (розшукових) дій на основі окремих типових версій. Висунення версій і перевірка їх під час розслідування визначає ефективність планування розслідування у конкретному кримінальному провадженні, яке, своєю чергою, дисциплінує слідчого, забезпечує повноту та об'єктивність розслідування, сприяє

ефективному використанню слідчим часу, сил і витрат [20, с. 94].

Проте, як свідчать результати опитування прокурорів, слідчих та працівників оперативних підрозділів, планування під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр у всіх випадках здійснювали 28 % респондентів, іще 53 % робили це лише у разі необхідності, решта (19 %) висловили переконання у недоцільності здійснення такої діяльності (Додаток А). Також на думку респондентів, таке планування повинно здійснюватися у вигляді: розгорнутого письмового плану розслідування (66 %); простого переліку першочергових слідчих (розшукових) дій та НСРД (18 %); схеми злочинних зв'язків співучасників організованої групи та їх функціональних ролей (13 %); письмового плану окремої слідчої (розшукової) дії (3 %) (Додаток А).

Відповідно до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні», затвердженої Наказом МВС № 575 від 07.08.2017 р. у плані відображаються версії вчинення кримінального правопорушення, заходи, спрямовані на їх перевірку, а також зазначаються конкретні виконавці та строки виконання. План погоджується керівниками органу досудового розслідування і оперативного підрозділу та затверджується керівником територіального органу, підрозділу поліції. Якщо план проведення слідчих (розшукових) дій та НСРД виконано, а кримінальне правопорушення залишається нерозкритим, розроблюється план додаткових заходів. Виконання зазначених планів контролюється керівниками органу досудового розслідування та відповідних оперативних підрозділів за напрямками роботи [87].

У процесі розслідування зазначених категорій кримінальних правопорушень особливу значущість має планування саме початкового етапу, оскільки він передбачає необхідність вирішення комплексу завдань, характерних для більшості протиправних діянь цього виду. До таких завдань належать: орієнтування у фактичних обставинах вчиненого діяння; перевірка загальних типових версій події, сформованих на підставі відомостей, отриманих на момент ухвалення рішення про початок кримінального провадження; своєчасне збирання та належне закріплення доказової інформації;

оперативне здійснення розшуку і затримання особи (осіб) за «гарячими» слідами тощо.

На нашу думку, об'єктами пізнавальної діяльності слідчого при плануванні розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, слід визнати: обставини вчинення відповідного кримінального правопорушення та його кваліфікацію; слідчу ситуацію; зібрані на момент планування докази вчинення протиправного діяння; ступінь доведеності окремих фактів, дій, подій.

Належна організація діяльності слідчого потребує, насамперед, чіткої організації та тактики проведення кожної слідчої (розшукової) дії, плануючи й проводячи які у кримінальних провадженнях проти докілья, слідчому необхідно враховувати при складанні загального плану розслідування.

На наступному етапі розслідування обов'язковим є відпрацювання версій пов'язаних з розшуком і затриманням встановлених або невстановлених осіб, версій захисту (перевіряються показання осіб, які заперечують свою причетність до інкримінованих діянь). Перевірці підлягають обставини, що дозволяють зробити висновок про необхідність застосування примусових заходів виховного, медичного, виховного характеру. Перевіряти зазначені версії слід нарівні з іншими.

Таким чином, залежно від слідчої ситуації і висунутих слідчих версій, основу планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, складатиме орієнтовний комплекс слідчих (розшукових) дій, НСРД, заходів забезпечення кримінального провадження, ОРЗ.

Вирішуючи питання визначення послідовності проведення слідчих (розшукових) дій, слідчому варто керуватися не тільки організаційними, а й тактичними міркуваннями, з акцентом на проведення дій і заходів, несвоєчасне проведення яких може призвести до знищення доказів та їх джерел. Спершу проводяться ті дії, які забезпечують перевірку всіх або більшості висунутих версій, оскільки без їх проведення подальша робота у кримінальному провадженні стає безсистемною. При цьому слід дотримуватися принципу одночасного і паралельного виконання необхідних слідчих (розшукових) дій та інших заходів [20, с. 98].

З метою перевірки перерахованих нами версій рекомендуємо таку послідовність проведення слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального

провадження після отримання початкової інформації про вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр:

- планування слідчих (розшукових) дій з метою закріплення інформації про факт та обставини кримінального правопорушення (огляд вилучених речей і документів; допити свідків та затриманих; призначення відповідних судових експертиз);

- планування слідчих (розшукових) дій, що дозволяють на підставі оперативно-розшукової інформації здійснити затримання підозрюваних осіб і вилучити предмети злочинних дій (затримання; огляд; обшук);

- планування інших слідчих (розшукових) дій з метою перевірки достовірності отриманої інформації (одночасні допити; обшуки; слідчі експерименти та ін.).

Планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, полягає у визначенні виконавців намічених дій і заходів. На початковому етапі слідчий приймає рішення про організаційно-управлінську структуру розслідування у формі взаємодії (СОГ, тимчасове залучення спеціалістів-екологів, інших фахівців, співробітників інших правоохоронних органів, оперативних підрозділів до участі в розслідуванні тощо).

З метою перевірки версії про причетність до вчиненого інших осіб, плануються та вживаються заходи, спрямовані на комплексне вивчення злочинного угруповання. Зокрема, досліджуються особливості його формування, організація взаємозв'язків між учасниками, тривалість протиправної діяльності, а також дії організаторів, спрямовані на створення кримінальної структури. Такий підхід дасть змогу своєчасно виявити докази консолідації учасників угруповання, встановити його цільові орієнтири та перевірити причетність до інших корисливо-насильницьких злочинів.

При визначенні послідовності проведення допитів у вчиненні кримінальних правопорушень групою осіб необхідно ретельно проаналізувати наявну інформацію про ієрархічну структуру формування (кількісний склад, наявність організаторів, «покровителів», наявність міжособистісних конфліктів та протиріч). Рекомендується першими допитати осіб, які перебувають в конфронтації з іншими членами групи, її ймовірним організатором. При цьому, на початку розслідування, слідчому з тактичних

міркувань варто обмежено використовувати можливості одночасного допиту для усунення протиріч у показаннях раніше допитаних осіб, що пояснюється відсутністю достатніх відомостей про психологічні особливості допитуваних.

Отже, розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, вимагає не лише достатньої обізнаності у питаннях екологічного, земельного, гірничого законодавства, а й високої організації слідчої діяльності, у здійсненні якої ключовим є висунення та перевірка слідчих версій. Планування в таких кримінальних провадженнях здатне підвищити якість перевірки версій у оптимальні строки та з найменшими витратами для досягнення бажаних результатів.

2.3 Особливості взаємодії слідчих з іншими суб'єктами

Практика боротьби з кримінальними правопорушеннями у сфері землевикористання та охорони надр, насамперед тими, що мають груповий характер, вчинюються у вигляді промислу, наочно демонструє, що значну їх кількість неможливо розкрити, тобто отримати інформацію про причетність до їх вчинення усіх фігурантів угруповання, використовуючи виключно можливості проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів без організації взаємодії між співробітниками органів досудового розслідування та оперативними службами [260, с. 36], консолідації та узгодження сил різних відомств, належного планування та координації такої діяльності.

Розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 239-240¹ КК України, передбачає наявність таких суб'єктів взаємодії, як: Національна поліція України (100 %); органи прокуратури (100 %); експертні підрозділи (100 %); контролюючі та природоохоронні органи (86 %); слідчі та оперативні підрозділи Служби безпеки України (далі – СБУ), Державного бюро розслідувань (далі – ДБР), Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ) (19 %); Засоби масової інформації (далі – ЗМІ) (17 %); населення і громадські організації (28 %); дипломатичні та консульські установи інших держав (4 %); правоохоронні

органи іноземних держав та міжнародні поліцейські організації (6 %) (Додаток В).

На ймовірність розкриття та якісного розслідування виокремлених нами кримінальних правопорушень без взаємодії слідчого з іншими суб'єктами та підрозділами, відомствами вказали лише 8 % опитаних прокурорів, слідчих, співробітників оперативних підрозділів. При цьому, зразковою взаємодією слідчого, оперативних підрозділів з іншими правоохоронними відомствами, державними структурами, громадськістю та ЗМІ вважають лише 6 % респондентів (Додаток А).

Організація розслідування кримінальних правопорушень проти довілля, як і будь-яка діяльність, полягає у внутрішній підпорядкованості, узгодженості, взаємодії, а основним завданням такої організації є її ефективність [260, с. 77]. Як зазначає О.О. Юхно, крім єдиної мети, яка є головною в організації взаємодії, необхідно враховувати й такі критерії, як: особливості співробітництва слідчих, оперативних та інших підрозділів між собою; строки здійснення спільних заходів; функції підрозділів, що взаємодіють; зв'язок із системою органів, які здійснюють ОРД; ступінь конспірації; етапи здійснення спільних слідчих й оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ); суб'єкти взаємодії; форми взаємного інформаційного обміну [332, с. 165].

З огляду на специфіку вчинення аналізованих нами деліктів, взаємодія є одним з визначальних чинників успішного розслідування даного виду суспільно небезпечних діянь. Їх виявлення та розслідування об'єктивно передбачає вдосконалення правового регулювання та організаційно-тактичної складової взаємодії слідчого та інших суб'єктів (насамперед, оперативних підрозділів) [21, с. 6], а доцільність та ефективність взаємодії обумовлюється слідчими ситуаціями, що складаються на відповідному етапі розслідування у кримінальному провадженні, і тому, в результаті, спрямовані на встановлення фактів, що становлять предмет доказування у ньому.

КПК України не містить визначення поняття «взаємодія» під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Натомість, цей термін використовується в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» в аспекті взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, спільної діяльності правоохоронних органів між собою [228] з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, а також у Законі України «Про організаційно-правові

основи боротьби з організованою злочинністю», у розділі V якого визначено основні положення щодо взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю [229].

Криміналістичний енциклопедичний словник тлумачить взаємодією як процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів один на одного, що породжує їхню взаємозумовленість і зв'язок [320, с. 21]. У науковій літературі містяться на перший погляд різні, та загалом подібні за своєю сутністю визначення досліджуваного поняття: організаційна форма діяльності двох і більше осіб, яка спільно узгоджена та регламентована законами й іншими відомчими нормативно-правовими актами і спрямована на досягнення завдань конкретного кримінального провадження [1, с. 19]; заснована на законах і підзаконних актах погоджена діяльність суб'єктів боротьби зі злочинністю [303, с. 202]; дії учасників кримінального процесу, які, реалізуючи свої повноваження стосовно один одного, сприяють досягненню кінцевого результату та виконанню загальних завдань кримінального провадження [275, с. 105].

Виокремлюють різні форми взаємодії слідчого з різними суб'єктами, відомствами, організаціями залежно від: суб'єкта, з яким спільно діє слідчий (з працівниками оперативних, експертних підрозділів, слідчими інших відомств; з державними установами, підприємствами, організаціями всіх форм власності; з громадськістю, ЗМІ тощо); відомчої приналежності суб'єкта взаємодії (внутрішня і зовнішня); факту урегульованості діяльності у законодавстві (нормативно-правові та організаційно-тактичні, або по іншому – процесуальні та тактичні); характеру зв'язків між підрозділами (безпосередня та опосередкована); часу здійснення (постійна й тимчасова) та інші [150, с. 117].

Зважаючи на характер та суспільну небезпечність кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, не підлягає сумніву те, що ефективність їх розслідування та розкриття досягається шляхом поєднання зусиль усіх підрозділів відповідного правоохоронного органу (здебільшого слідчих та оперативних співробітників Національної поліції), активної взаємодії різних правоохоронних структур (у випадках реалізації повноважень, що відносяться до їх підвідомчості), природоохоронних органів, забезпечення їх узгодженої спільної діяльності

(насамперед, органами прокуратури) відповідно до вимог законодавства щодо збирання, перевірки та використання доказової інформації у кримінальному провадженні. Така взаємодія може відбуватись на відомчому, міжвідомчому та міждержавному рівнях.

Розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 239-240¹, 254 КК України, підслідне органам Національної поліції України. Взаємодію слідчого з іншими органами та підрозділами Національної поліції слід розглядати як врегульовану КПК України, підзаконними, відомчими та міжвідомчими нормативно-правовими актами діяльність цих органів, яка реалізується через комплекс спільних, узгоджених за різними факторами (час, місце, метод, форма тощо) заходів, спрямованих на забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу [189, с. 218].

Насамперед, така взаємодія регулюється Інструкцією з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України [88], а також Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [87].

Одними з перших, з ким доводиться тісно співпрацювати слідчим на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, є оперативні працівники (здебільшого з моменту отримання інформації про вчинення протиправних дій). Сутність взаємодії слідчих та оперативних підрозділів полягає, насамперед, у консолідації сил і засобів суб'єктів взаємодії, оптимальному поєднанні узгодженості й самостійності дій слідчого та оперативних підрозділів у процесі їхньої спільної діяльності, за пріоритетної керівної ролі слідчого, що не виключає ініціативи оперативних підрозділів [97, с. 257].

Зміст взаємодії слідчого з оперативним підрозділом зазвичай обумовлюється слідчою ситуацією, а мета такої спільної діяльності на початковому етапі розслідування двоєдина: 1) встановлення винних осіб та 2) з'ясування події, механізму та наслідків

кримінального правопорушення. Вона вимагає від учасників взаємодії обрання найбільш ефективних в конкретному випадку тактичних прийомів і комплексів, визначення оптимальних ОРЗ та операцій, окреслення сфер застосування.

Беручи за основу вироблений у науковій літературі підхід до виокремлення форм взаємодії, враховуючи положення чинного законодавства та дані власних емпіричних досліджень, на нашу думку, до процесуальних форм взаємодії у вказаній категорії кримінальних проваджень слід віднести: здійснення оперативними підрозділами слідчих (розшукових) дій та НСРД за письмовим дорученням слідчого (ст. ст. 40, 41, 246 КПК України); застосування заходів безпеки до осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (ст. 132 КПК України, ст. 3 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»); здійснення приводу підозрюваних осіб, причетних до терористичної діяльності, а за потреби й свідка (ст. 140 КПК України); здійснення розшуку підозрюваного оперативним підрозділом за дорученням слідчого (ст. 281 КПК України); повідомлення про наслідки ОРЗ, якщо у кримінальному провадженні не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також, у провадженнях, в яких така особа встановлена, про нові епізоди її протиправної діяльності.

Непроцесуальні (організаційно-тактичні) форми взаємодії полягають у: здійсненні спільного планування роботи з розслідування кримінальних правопорушень (під час проведення слідчих (розшукових) дій, НСРД та ОРЗ); створенні та діяльності СОГ; взаємному обміні інформацією, що надходить за повідомленнями про вчинені та підготовлювані кримінальні правопорушення, а також з інших питань слідчої та ОРД; консультаціях; спільному використанні техніки, засобів зв'язку і транспорту; координації проведення слідчих (розшукових) дій і ОРЗ; проведенні тактичних операцій; використанні оперативно-розшукових обліків; спільному аналізі причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, та обговоренні профілактичних заходів; складанні і обговоренні звітів слідчих та співробітників оперативних підрозділів про хід виконання запланованих заходів тощо [10, с. 155-156; 38, с. 24; 260, с. 86; 310, с. 107-108].

Враховуючи ступінь і характер суспільної небезпечності досліджуваних

протиправних діянь, така взаємодія може бути: тимчасовою (епізодичною) і тривалою; за функціями – оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, адміністративно-правова, організаційно-управлінська, виховна; за суб'єктами; за характером зв'язків – безпосередня та опосередкована; за етапами здійснення – організаційна і тактична [14, с. 86].

З матеріалів вивчених кримінальних проваджень вбачається, що у 58 % випадків взаємодія здійснювалася в рамках виконання окремих доручень (38% випадків взаємодії в рамках виконання доручень слідчих оперативним підрозділам, 7% – доручень слідчих, спрямованих іншим слідчим, 2 % – доручень з надання міжнародної правової допомоги слідчих) (Додаток В). Вважаємо, що саме неформальний підхід до процесу взаємодії у формі надання / виконання доручень, тобто взаємне інформування, консультації між виконавцем та ініціатором, сприятиме мобільному реагуванню та, за необхідності, коригуванню роботи з метою досягнення загальних та конкретних завдань під час розслідування протиправних діянь у цій сфері.

Обов'язковою умовою проведення НСРД оперативними підрозділами є наявність відповідного вмотивованого доручення слідчого, прокурора, у якому визначається порядок взаємодії між слідчим, прокурором і уповноваженим оперативним підрозділом, а також терміни складання протоколів про хід і результати проведеної НСРД або її проміжного етапу (п. п. 3.4.1-3.4.2 Інструкції № 114/1042/516/936/1687/5 [86]. Співробітник оперативного підрозділу, який виконуватиме доручення, користується повноваженнями слідчого (ст. 41 КПК України) [134].

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам для виконання завдань ОРД надається право: проводити контрольовану поставку та контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. До виконання окремих доручень у ході проведення ОРД дозволено залучати працівників інших підрозділів (ч. 5 ст. 8). Оперативні підрозділи можуть мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників (п. 13 ст. 8) та

використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями ст. 275 КПК України (п. 14 ст. 8) [228]. Отже, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не містить положень про використання «інших осіб» в ОРД, зокрема, і в проведенні контрольованої поставки та контрольованої і оперативної закупки. До проведення таких НСРД можуть залучатися працівники інших підрозділів [145, с. 225].

Під час проведення НСРД слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення НСРД у випадках, передбачених КПК України (ч. 1 ст. 275 КПК України) [134]. Отже, законодавець заборонив залучати до конфіденційного співробітництва фізичних та юридичних осіб, які не уповноважені здійснювати ОРД, та зазначив, що залучення таких осіб можливе у випадках, передбачених КПК України. У спеціальній літературі підкреслюється, що конфіденційне співробітництво є свого роду допомогою слідчому, наданою йому у вигляді певних відомостей, які він може використати у процесі проведення НСРД. Зазначені відомості можуть бути залучені у кримінальне провадження як докази лише шляхом допиту особи, яка залучається до такого співробітництва [12, с. 111–112; 251, с. 202].

Непроцесуальні форми взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень цієї категорії прямо не пов'язані з одержанням матеріалів, що можуть бути використані як джерела доказів. В основному вони спрямовані на вирішення організаційних питань щодо забезпечення процесу розслідування. Фактичні дані, що одержують в результаті реалізації організаційних форм взаємодії, не можуть безпосередньо бути використані як докази, а повинні бути легалізовані в процесі кримінального провадження [188, с. 290]. Проаналізуємо детальніше ті з них, які найбільш типові для аналізованих протиправних діянь.

Важливим елементом співпраці між слідчим і працівниками оперативних підрозділів є *спільне планування* та вжиття заходів щодо збереження та захисту зібраних у кримінальному провадженні доказів. Звертаючи увагу на поширеність фактів протидії розслідуванню, насамперед з боку злочинних угруповань, запобігання і нейтралізація такого впливу має забезпечувати комплекс заходів, спрямованих на захист доказів у кримінальному процесі, з тим, щоб не допустити використання неякісних чи

викривлених фактичних даних і відомостей під час формування доказів, фальсифікацій під час їх перевірки й оцінки, неналежного використання, створити умови для розуміння навіть безперспективності протиправної діяльності зацікавлених осіб у цьому напрямі, змусити тим самим припинити їх протиправний вплив на органи досудового розслідування, судові органи чи учасників процесу тощо [199, с. 111].

Вважаємо, що взаємодія і ділові контакти між слідчим і оперативними працівниками (за керівної ролі органів прокуратури) при розслідуванні у кримінальних провадженнях аналізованої категорії має здійснюватися на постійній основі, починаючи з моменту виявлення кримінального правопорушення і закінчуючи передачею матеріалів провадження до суду. Така спільна діяльність передбачає періодичне взаємне інформування суб'єктами взаємодії про отримані оперативні дані, що, з одного боку, допоможе слідчому в ході розслідування успішно реалізувати оперативні дані, отримані оперативними працівниками поліції, а з іншого – повною мірою використовувати матеріали розслідування. При цьому, він має бути дуже обережним, погоджувати свої дії з оперативними працівниками, щоб не розкрити негласних методів їх роботи [87].

Спільне планування, зазвичай, здійснюється в тих випадках, коли у кримінальному провадженні необхідно провести значну кількість слідчих (розшукових) дій, НСРД та ОРЗ. Воно спрямоване на створення оптимальної моделі майбутньої діяльності слідчого та інших учасників взаємодії, СОГ в цілому, що забезпечує ефективність усього досудового розслідування, та досягається шляхом: формування слідчих версій; розстановки сил (слідчі, оперативні працівники, розвідники) і визначення конкретних обов'язків кожного учасника; виділення комплексу слідчих (розшукових) дій, НСРД, розшукових та ОРЗ, їх змісту і тактики, строків і послідовності їх проведення, а також виконавців та термінів виконання; вибору організаційно-технічних заходів тощо [18, с. 118]. З огляду на специфіку кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, можливості зазначеної форми спільної діяльності можуть бути використані під час розслідування протиправних діянь, кваліфікованих за ст. ст. 239-240¹, 254 КК України.

Така форма співпраці, як *спільне аналітичне опрацювання початкових*

матеріалів та висунення основних версій, у більшості випадків використовується у разі, коли особа (декілька осіб) не затримані одразу після вчинення кримінального правопорушення та інформація щодо них відсутня [75, с. 57].

В таких випадках одним із першочергових об'єктів аналізу є спосіб (механізм) учинення кримінального правопорушення та використані при цьому способи, засоби, знаряддя. Важливим об'єктом спільного аналітичного опрацювання слідчим та працівниками оперативних підрозділів є поведінка злочинців на місці вчинення кримінального правопорушення [75, с. 57-58]. З аналізу кримінальних правопорушень вбачається, що аналітичне опрацювання таких даних в багатьох випадках викликає труднощі у слідчих та співробітників оперативних підрозділів, оскільки в умовах протидії розслідуванню вихідними даними для аналізу виступає виключно слідова інформація.

Крім того, на початковому етапі розслідування протиправних діянь у сфері землевикористання та охорони надр детально аналізується предмет злочинного посягання, оскільки в окремих випадках за відсутності інформації, саме ці дані дозволяють висунути версію щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Наприклад, злочинці можуть залишати на місці події засоби та предмети злочинної діяльності у зв'язку з відсутністю у них можливості оперативно знищити слідову інформацію. Це характерно, насамперед, для кримінальних правопорушень, пов'язаних зі злочинним промислом з незаконного видобування бурштину-сирцю.

Визначаючи стратегію розслідування, яка реалізується на рівні окремих слідчих (розшукових) дій, НСРД, ОРЗ, тактичних операцій, окремо взятих кримінальних та оперативно-розшукових проваджень, варто звернути увагу на те, що така форма співпраці характерна для випадків систематичного вчинення зазвичай однакових за почерком нерозкритих кримінальних правопорушень, та у разі наявності достатніх підстав вважати, що вони вчинені одним злочинним угрупованням. Формування стратегії є більш широкою категорією та виходить за межі розслідування конкретного кримінального правопорушення, а передбачає й вжиття заходів щодо недопущення протиправних діянь невстановленими особами в майбутньому.

Під час реалізації цього завдання працівники слідчих та оперативних підрозділів

спільно формують відповідну систему взаємопов'язаних завдань. Зокрема, слідчий формує перелік слідчих (розшукових) дій та тактичних операцій, а працівники оперативних підрозділів: пошукові заходи, спрямовані на здобуття інформації щодо злочинної групи та фактів її злочинної діяльності; оперативно-профілактичні заходи, спрямовані на недопущення фактів учинення кримінальних правопорушень злочинною групою в майбутньому та ін. [75, с. 58]. Зокрема, у разі наявності інформації про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240¹ КК України, оперативні працівники вживають заходів з посилення оперативної уваги до осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, інтенсифікації оперативного перекриття територій та місць, які можуть бути обрані для реалізації злочинних задумів, місць можливої реалізації бурштину-сирцю тощо.

Однією з форм непроцесуальної взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальних правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджена Наказом МВС України № 575 від 07.07.2017 р., визначає *створення СОГ* [87]. Як влучно підмічено О.О. Обалем, належні умови для урахування як професійних якостей оперативних працівників і слідчих, так і їх психологічних особливостей, забезпечуються лише шляхом створення і функціонування СОГ для розслідування тяжких та особливо тяжких резонансних злочинів, що забезпечує утворення ділової творчої атмосфери при здійсненні сумісної діяльності у кримінальному провадженні [180, с. 135].

Відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України» № 357 від 27.04.2020 р., СОГ – це організаційна форма взаємодії слідчих (дознавачів), працівників оперативних та інших підрозділів поліції з метою виявлення, фіксації, вилучення слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, встановлення осіб, які його вчинили, з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження [217]. До її складу входять слідчий (начальник слідчого відділу, управління) який є старшим, працівник

оперативного підрозділу; інспектор-криміналіст (технік-криміналіст); кінолог зі службовим собакою; інші працівники поліції відповідної кваліфікації (Наказ МВС України № 575 від 07.07.2017 р.) [87].

Як слушно зазначає Є.П. Бегалов, ефективність зазначеної організаційної форми взаємодії багато в чому залежить від компетентного керівництва слідчим як посадовою особою, яка здійснює розслідування СОГ. Полягає така взаємодія в налагодженні з усіма її учасниками психологічного контакту, умінні здійснити чітке планування, поточний спільний та індивідуальний аналіз роботи і оцінку доказів, враховуючи при цьому кваліфікацію та особисті якості членів СОГ [18, с. 117].

Сприяти цьому, як видається, повинні насамперед прокурори відповідних структурних підрозділів Спеціалізованої екологічної прокуратури (далі – СЕП), робота яких організовується за територіальним або функціональним (предметним) принципом відповідно до розподілу обов'язків. Зокрема, відповідно до наказу Офісу Генерального прокурора № 185 від 05.07.2023 р. «Про затвердження Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора», прокурори відділу процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення: здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішують відповідно до закону інші питання під час кримінального провадження, вивчають матеріали кримінальних проваджень, дають у них вказівки, готують висновки, доручення; у встановленому КПК України порядку проводять слідчі (розшукові), НСРД у кримінальних провадженнях, беруть участь у їх здійсненні з власної ініціативи або доручають виконання, надають іншу практичну та методичну допомогу слідчим у розслідуванні кримінальних правопорушень [223].

Також п 3.12. зазначеного нормативно-правового акту до основних завдань СЕП віднесено впровадження інноваційних методів, позитивного досвіду, документів методичного характеру щодо здійснення прокурором повноважень у кримінальному провадженні у сфері охорони навколишнього природного середовища з урахуванням кращих міжнародних практик [223]. Тож до науково-технічного забезпечення СОГ доцільно включати інноваційні технології. Зокрема, під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр можуть бути

використані: сучасні методи кримінального аналізу; БпЛА під час огляду місця події; нові технології виявлення слідів рук та візуальної біометрії (системи оперативної ідентифікації, аутентифікація за геометрією обличчя тощо), автоматизовані інформаційно-пошукові та інформаційно-довідкові системи (обліки викрадених документів, обліки транспортних засобів, обліки підроблених платіжних карток, та ін.). У разі необхідності, за СОГ прикріплюється пересувна експертно-криміналістична лабораторія.

На нашу думку, невідкладне створення СОГ є головною формою взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, учинених організованою групою. У разі наявності оперативної інформації про груповий характер кримінального правопорушення, окрім виявлення, фіксації, вилучення та пакування слідів нападу, речових доказів, встановлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які вчинили протиправне діяння, основними завданнями СОГ є з'ясування: групового характеру (структури, кількості учасників, ролі кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення); мети створення групи; ініціатора створення та керівника; організованості та стійкості групи (ієрархії, планування кримінальної протиправної діяльності); наявності корумпованих зв'язків; використання групою технічних засобів та транспорту; їх забезпеченості зброєю, підробленими документами тощо.

При розслідуванні організованих форм кримінальних правопорушень, зокрема в разі учинення транскордонних діянь, доцільним є створення міжвідомчих СОГ з включенням до їх складу співробітників інших структур (СЕР, Національної поліції, СБУ, БЕБ, Державної прикордонної служби, Державної міграційної служби та ін.). Основною метою створення таких СОГ є об'єднання зусиль слідчих, оперативних, технічних та інших служб і підрозділів правоохоронних та інших державних органів, зацікавлених відомств у розкритті, швидкому досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. Структура і склад групи повинні бути визначені залежно від виду оперативно-тактичної операції і відповідних завдань, які вирішуються за її допомогою [260, с. 41; 111, с. 554-606; 324, с. 110-122; 312, с. 581].

Взаємний обмін інформацією про виявлене, розслідуване, таке, що готується кримінальне правопорушення, може здійснюватися як в рамках діяльності СОГ, так і поза її межами. Однак беззаперечним є те, що чим раніше і повніше співробітники оперативних підрозділів, службові (посадові) особи органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища у разі виявлення при здійсненні повноважень діяння у сфері охорони навколишнього природного середовища, яке містить ознаки кримінального правопорушення, повідомлять слідчому відповідну інформацію [205], тим своєчасніше він визначить подальші напрями розслідування і спланує нові процесуальні дії.

Своєю чергою, своєчасне інформування слідчим співробітників оперативних служб про отримані під час проведення процесуальних дій фактичні дані допоможе їм визначити необхідний комплекс ОРЗ, спрямованих на встановлення і розшук осіб, які вчинили злочин [260, с. 94-95]. Щоб така спільна діяльність була успішною і ефективною, вона повинна бути побудована на взаємній основі: слідчий повинен не тільки отримувати відомості від співробітника оперативного підрозділу при провадженні досудового розслідування, а й сприяти у здійсненні ОРД.

Взаємний обмін інформацією є постійною формою співпраці між слідчими та працівниками оперативних підрозділів Національної поліції. Зокрема, слідчому надається оперативна інформація щодо осіб, які раніше привертали увагу оперативних підрозділів і можуть бути причетні до вчинення кримінальних правопорушень (така інформація може бути отримана в результаті аналізу даних оперативних обліків працівником оперативного підрозділу). У разі отримання інформації, що відповідне кримінальне правопорушення проти довілля вчинене злочинною групою, оперативні працівники можуть вказати слідчому на приблизну структуру такого формування. У результаті якісної організації оперативного обслуговування території працівники оперативних підрозділів, виходячи з предмета конкретного кримінального правопорушення, можуть зорієнтувати слідчого на необхідність допиту конкретних осіб у межах кримінального провадження.

Допомога оперативних працівників, які займалися попередньою оперативною розробкою злочинця чи групи злочинців, у виконанні слідчих (розшукових) дій сприяє

швидшому та повнішому розслідуванню злочину [150, с. 147]. Слідчий має оцінити надані оперативними працівниками попередньо зібрані матеріали з точки зору достатності, достовірності й обґрунтованості і приймає рішення про відкриття кримінального провадження чи пропонує оперативним працівникам доопрацювати їх і здобути додаткові дані, обговорює з оперативними працівниками коли розпочати реалізацію оперативних матеріалів з кожної слідчої (розшукової) дії чи відповідного заходу забезпечення кримінального провадження тощо (Інструкція №114/1042/516/936/1687/5) [86].

Окрім оперативно-розшукових даних, оперативні служби мають доступ і до іншої інформації, яка може міститися в різних оперативних обліках (наприклад, про вчинені раніше кримінальні правопорушення, про осіб, що раніше затримувалися та ін.). Під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр важливим є використання інформації, яка міститься у: дактилоскопічній картотеці; картотеці кримінальних правопорушень, систематизованих за їх видами та способами вчинення.

Іншою формою взаємодії слідчих та оперативних підрозділів є *оперативне супроводження* кримінального провадження. Найбільш затребуваним, на нашу думку, воно є тоді, коли слідчий, оперативні підрозділи, володіють достовірною інформацією про наявність високоорганізованого злочинного угруповання, яке займається протиправним злочинним промислом, учиняє інші, зазвичай пов'язані з екологічними, кримінальні правопорушення.

Важливою вимогою, що висувається до процесу оперативного супроводження безвідносно до категорії кримінальних правопорушень, є обов'язкова спільна участь слідчих і оперативних працівників у реалізації інформації, здобутої оперативним шляхом та інших заходів, проведенні слідчих (розшукових) дій, спільних заходів з метою нейтралізації протидії розслідуванню, забезпечення безпеки учасників кримінального провадження тощо.

У разі отримання слідчим ініціативного рапорту від оперативного підрозділу щодо проведення відповідних НСРД в рамках супроводження кримінального провадження, слідчий зобов'язаний у триденний термін звернутися до суду з

відповідним клопотанням або, у разі якщо слідчий вважає проведення НСРД, описаного в ініціативному рапорті недоцільним, у триденний термін письмово повідомити про це підрозділ-ініціатор [39, с. 12].

Доцільно вказати на ключову роль органів прокуратури у координації та забезпеченні взаємодії під час документування та розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр.

В науковій літературі неодноразово наголошувалось на проблемах у структурній побудові органів прокуратури України та недоліках правового регулювання її діяльності. Прокуратура має бути мобільною та готовою до швидких змін і перебудови, не впливаючи при цьому на якість виконання свого основного завдання органами прокуратури – захисту прав і свобод особи та держави [187, с. 247]. Зокрема, науковцями висловлювались обґрунтовані пропозиції закріпити в п. 2 розділу III Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні обов'язок керівників прокуратур усіх рівнів, структурних підрозділів прокуратур усіх рівнів, їх перших заступників та заступників при визначенні прокурора у кримінальному провадженні дотримуватись спеціалізації прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень проти довкілля [136].

Враховуючи зарубіжний досвід розвинутих країн з високим індексом екологічної ефективності, які досягли позитивних результатів у протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля (Нідерландів, Норвегії, Швеції та ін.), наявність певної специфіки у розслідуванні, необхідність мати спеціальні знання у зазначеній сфері [136], в Україні було створено СЕП. Відповідно до Висновку Консультативної ради європейських прокурорів «Про роль прокуратури в охороні довкілля» № 17 від 04.10.2022 р., для успішної охорони довкілля потрібна міждисциплінарна та міжвідомча співпраця; довкілля може бути захищене більш комплексно, якщо всі зацікавлені суб'єкти, що представляють як державний, так і приватний сектори, залучені до його захисту, і забезпечується належним чином необхідний рівень співпраці та координації між ними [49].

Поряд з цим, чинними залишаються й інші відомчі нормативно-правові акти, які

унормовують окремі питання співпраці органів прокуратури та органів розслідування у протидії кримінально каранім діянням проти довкілля. Зокрема, у п. 3 наказу Генеральної прокуратури України № 4 гн від 19.12.2012 р. «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» визначено, що нагляд за додержанням законів під час досудового розслідування у сферах охорони навколишнього природного середовища і земельних відносин, що вчинені на річці Дніпро, її водосховищах, Дніпровсько-Бузькому лимані, їх водоохоронних зонах, прибережних захисних смугах, та на підприємствах, які здійснюють скиди в ці водні об'єкти, а також учинених працівниками піднаглядних екологічним прокурорам правоохоронних органів у цій сфері покладено на екологічних прокурорів або прокурорів відповідних галузевих підрозділів Дніпровської екологічної прокуратури [230]. Також Положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань, затвердженого наказом Офісу Генерального прокурора України № 298 від 30.06.2020 р., визначено порядок його формування та ведення, а взаємодія між слідчим та прокурором відбувається завдяки електронному обміну інформацією про стан кримінального провадження, яке відображаються в ЄРДР [220].

У контексті унормування співпраці уповноважених державних органів у сфері охорони навколишнього природного середовища особливе значення має спільний наказ Офісу Генерального прокурора, МВС України, СБУ, Міндовкілля України, Мінагрополітики України № 94/363/150/226/356 від 16.06.2022 р., яким затверджено Порядок взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, СБУ, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля [205].

Відповідно, відсутність співпраці та координації між органами, яким доручено застосування законодавства про охорону довкілля за координуючої ролі СЕП, зокрема й у протидії кримінальним правопорушенням у сфері землевикористання та охорони надр, може негативно вплинути на весь механізм протидії злочинності проти довкілля.

Незважаючи на загалом позитивні тенденції у прагненні вдосконалити організаційно-управлінську складову протидії екологічній злочинності (створення

СЕП, як окремого підрозділу в структурі органів прокуратури) та на достатнє нормативне врегулювання діяльності органів прокуратури та інших суб'єктів у зазначеній сфері, на практиці виникають труднощі у комунікації відповідних суб'єктів під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 239-240¹, 254 КК України. Це пояснюється об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Зокрема, за даними опитування, нами визначено такі причини неякісної взаємодії органів прокуратури зі слідчими та оперативними підрозділами: тривале погодження процесуальних рішень прокурором (36 %); недотримання слідчими вимог щодо оформлення клопотань про проведення окремих процесуальних дій (29 %); неналежна організація комунікації на локальному рівні (51 %) (Додаток А).

Визначення основних завдань та повноважень СЕП, враховуючи предметний (тематичний) принцип, концентрація її співробітників в межах одного підрозділу відповідно до компетенції для забезпечення комплексного реагування на порушення закону, спрямовані на вирішення проблемних питань охорони довкілля, зокрема підвищити ефективність протидії кримінальним правопорушенням у сфері землевикористання та охорони надр. Тож СЕП є самостійним та незалежним державним органом в структурі Генеральної прокуратури, який, використовуючи повноваження, встановлені законом, сприяє іншим спеціальним органам у сфері протидії різним проявам злочинності у сфері довкілля.

Варто звернути увагу на те, що у Інструкції, затвердженій наказом МВС № 575, містяться розділи IX-XV, які визначають особливості організації взаємодії при розслідуванні окремих кримінальних правопорушень, які посягають на певні групи правовідносин (приміром, кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (розділ XI); у сфері господарської та службової діяльності (розділ XII)). Водночас, з аналізу відповідних положень цієї інструкції вбачається, що вона не містить норм щодо взаємодії при виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля, хоча, як свідчить практика, зазначені протиправні діяння, і насамперед та їх частина, яка має груповий характер та віднесена нами до окремої категорії – діянь, вчинюваних у сфері землевикористання та охорони надр, мають не меншу суспільну небезпеку, а отже

– потребують особливої уваги.

З огляду на викладене, пропонуємо внести зміни у Інструкцію, затверджену наказом МВС № 575 шляхом доповнення її *розділом XV «Особливості взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля»*, у якому унормувати повноваження слідчих та оперативних підрозділів за керівної ролі відповідного прокурора ССП, спрямовані на підвищення ефективності спільної діяльності уповноважених осіб, визначити склад відповідних СОГ за територіальним, тематичним принципом, права та обов'язки спеціалістів залучених до проведення слідчих (розшукових) дій, ОРЗ тощо.

Підкреслимо, що у протидії аналізованим кримінальним правопорушенням суб'єктами взаємодії є не тільки слідчі Національної поліції, оперативні працівники та органи прокуратури як наглядовий орган, а й інші правоохоронні відомства та контролюючі природоохоронні органи, а в окремих випадках – спеціаліст, кінолог, громадськість, ЗМІ.

З огляду на специфіку аналізованих кримінальних правопорушень, які останнім часом характеризуються організованим, тривалим, системним характером, особливої актуальності набуває налагодження *міжвідомчої взаємодії*. Особливою формою взаємодії у кримінальних провадженнях цієї категорії можна назвати співпрацю слідчих та оперативних підрозділів, зі співробітниками СБУ, ДБР та БЕБ. Вказана форма взаємодії може мати як епізодичний, так і триваючий характер та здійснюватися на різних етапах кримінального провадження у зв'язку з: 1) причетністю підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень проти довкілля до скоєння протиправних діянь, підслідних зазначеним відомствам (28 %); 2) наявністю у їх оперативних підрозділів інформації, важливої для розслідування кримінальних правопорушень у досліджуваній сфері (16 %) (Додаток А).

За даними опитування, під час діяльності з розкриття, розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр України, найчастіше доводилося звертатися до інших відомств за такими напрямками роботи: виявлення кримінальних правопорушень (39 %); встановлення злочинців (35 %); запобігання або припинення кримінальних правопорушень (20 %); збирання і

дослідження доказів (29 %); розшук злочинців (18 %). При цьому, 48 % респондентів вважають, що взаємодія з оперативними підрозділами інших відомств повинна здійснюватися шляхом обміну оперативною інформацією, 25 % – спільного аналізу оперативної інформації, 13 % – спільного плану оперативних заходів, 27 % – спільного проведення оперативних заходів (Додаток А). Також 63 % опитаних вказують на недостатньо визначений у відомчих нормативних актах порядок міжвідомчої взаємодії правоохоронних органів з метою підвищення ефективності виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр (Додаток А).

Ефективним визнається і взаємний контроль суб'єктів взаємодії, а також безпосередній контроль з боку керівника, який організує взаємодію. Як свідчить аналіз кримінальних проваджень, підрозділи Національної поліції України найчастіше використовують такі тактичні прийоми контролю: перевірка та заслуховування відповідальних за виконання окремих заходів – 62 %; узагальнення результатів – 69 %, перевірка планів проведених заходів – 55 %; заслуховування старших груп – 74 % (Додаток В). Як слушно зазначає О.М. Мірковець, сукупність тактичних прийомів при здійсненні контролю повинна забезпечувати принципи об'єктивності, конкретності, усебічності, системності, компетентності тощо, а також інші вимоги організації і здійснення контролю в діяльності правоохоронних органів [164, с. 97].

Взаємодія на даних напрямках характеризується недоліками через мізерність методів, що використовуються його учасниками, відмінностями внутрішньовідомчої нормативної бази, відсутністю належних спільних тактичних напрацювань [18, с. 123], організаційно-тактичних та процесуальних помилок тощо.

Опитані прокурори, слідчі, працівники оперативних підрозділів вказали, що якісному здійсненню взаємодії під час діяльності з розкриття, розслідування аналізованих кримінальних правопорушень перешкоджає: складність організації взаємодії (54 %); нерозуміння завдань і можливостей взаємодії (51 %); відсутність зацікавленості окремих учасників взаємодії (31 %); низький рівень матеріально-технічного забезпечення діяльності (18 %); недосконалість нормативного регулювання взаємодії різних відомств (12 %) (Додаток А). Поліпшенню такого стану речей опитані вбачають у: створенні необхідної інформаційної бази (62 %); вивченні й поширенні

передового зарубіжного досвіду (47 %); розробленні методичних рекомендацій щодо взаємодії (39 %); встановленні відповідальності за ухилення від взаємодії (26 %) (Додаток А).

Для підвищення ефективності взаємодії при виявленні, розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр на зовнішньому рівні вважається необхідним: забезпечення координації органами СЕП діяльності служб і підрозділів правоохоронних та природоохоронних органів, вдосконалення управління ними; організація системи поточної взаємодії органів Національної поліції з іншими суб'єктами; здійснення на спільній основі постійної інформаційно-аналітичної роботи з виявлення спрямованості та характеру аналізованих кримінальних правопорушень; взаємне інформування про осіб, схильних до вчинення діянь проти довкілля, зокрема тих, які вчинили адміністративні правопорушення у зазначеній сфері тощо.

Не менш важливою, ніж взаємодія з оперативними підрозділами, для слідчого є налагодження *співпраці з органами державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища*.

Відповідно до Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, затвердженого наказом № 94/363/150/226/356 від 06.06.2022 р. взаємодія між органами прокуратури, Національної поліції України, СБУ та уповноваженими органами державного нагляду (контролю) у сферах охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у тому числі лісових і водних ресурсів, тваринного та рослинного світу, рибного господарства, геологічного вивчення і раціонального використання надр, забезпечується шляхом: взаємного інформування про виявлені порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища та результати їх розгляду; направлення державними органами у сфері охорони навколишнього природного середовища матеріалів (їх копій) заходів державного нагляду (контролю),

які містять ознаки кримінального правопорушення, до органів поліції, СБУ; залучення спеціалістів органів державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, судових експертів державних спеціалізованих установ [205]. При цьому службові (посадові) особи органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, які виявили правопорушення та / або повідомили про його виявлення, сприяють прокурору, працівнику органу поліції, СБУ у з'ясуванні обставин вчинення кримінального правопорушення, у тому числі при огляді місця події, а в разі з'ясування обставин вчинення кримінального проступку – надають пояснення, висновки, допомогу щодо зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису [205].

Виходячи з положень чинного законодавства, яке регулює правовий статус контролюючих органів у сфері охорони навколишнього природного середовища, вбачається, що процедуру реалізації контрольних повноважень Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – Держгеокадастр) визначено у Порядку проведення перевірок додержання органами державного нагляду (контролю) вимог Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» № 877-V від 05.04.2007 р. [232] в частині здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 361 від 24.05.2017 р. [208], Порядку здійснення комплексних планових заходів державного нагляду (контролю), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 350 від 24.05.2017 р. [207], а також у наказі Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження уніфікованої форми акту, що складається за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері використання та охорони земель» від № 538 06.11.2018 р. [226].

До повноважень державних інспекторів Держгеокадастру належить, зокрема: безперешкодне обстеження земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні фізичних і юридичних осіб, перевірка документів щодо використання та

охорони земель; складання актів перевірок дотримання вимог земельного законодавства, подання в установленому порядку до відповідних органів матеріалів перевірок щодо притягнення винних осіб до відповідальності; передача до органів прокуратури, органів дізнання та досудового слідства актів перевірок та інших матеріалів про діяння, в яких вбачаються ознаки злочину [232].

Функцію забезпечення реалізації державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів виконує Державна екологічна інспекція України (ст. 5 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель») [213; 235; 202]. Також на зазначеного суб'єкта поширюється функція здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.

З аналізу положень чинного кримінального процесуального та земельного законодавства, можна виділити такі напрямки взаємодії слідчого з контролюючими природоохоронними органами під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр: взаємодія під час розгляду матеріалів перевірок контролюючих органів, направлених до правоохоронних органів; взаємодія під час призначення перевірок додержання вимог екологічного законодавства при проведенні досудового розслідування; взаємодія час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та ОРЗ.

Типовою ситуацією взаємодії слідчих Національної поліції з контролюючими природоохоронними органами є *розгляд матеріалів перевірок* цих органів, який може відбуватись як у процесуальних, так і непроцесуальних (організаційних) формах.

У непроцесуальній формі взаємодія насамперед виражається у комунікації слідчого з інспекторами – співробітниками відповідних управлінь Держгеокадастру та Держекоінспекції, та також з їх керівництвом з метою: отримання ними усних пояснень щодо ходу і результатів проведених перевірок; отримання роз'яснень щодо особливостей допущених піднаглядним суб'єктом порушень вимог земельного законодавства; отримання інформації щодо інших можливих порушень законодавства, які ймовірно допущені, але з об'єктивних причин не виявлені засобами контролю, і

можуть бути виявлені лише шляхом вжиття заходів кримінального процесуального характеру; уточнення характеру і розміру збитків та ін. [112, с. 137-138].

Процесуальна форма взаємодії у таких випадках передбачає залучення державних інспекторів у сфері державного контролю за використанням та охороною земель та державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища до участі в окремих слідчих (розшукових) діях як спеціалістів, а також як свідків за обставинами проведених перевірок та отриманими результатами.

Наказ МВС України № 1339 від 03.11.2015 р. «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» визначає, що інспектори-криміналісти залучаються для участі у складі СОГ для проведення огляду місця події та повинні мати при собі комплект необхідних технічних засобів, призначених для фіксації обстановки на місці події, виявлення, фіксації, вилучення та упакування слідової та іншої криміналістично значущої інформації [218].

До функцій інспектора-криміналіста на місці події Наказом № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» визначено: надання консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок; проведення вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень оглянутого місця чи окремих речей; виявлення, фіксація, вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію; проведення експрес-аналізу за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку) тощо [87]. Також відомчими нормативно-правовими документами передбачено можливість залучення спеціалізованої пересувної лабораторії та працівників Експертної служби МВС України до огляду місця події, зокрема кримінальних правопорушень проти довкілля, передбачених ст. ст. 239-240¹, 254 КК України [87; 218].

За матеріалами судово-слідчої практики, спеціаліст найчастіше залучається слідчим у порядку процесуальної форми використання спеціальних знань, а саме для

участі у проведенні слідчих (розшукових) дій. Надання спеціалістом безпосередньої допомоги при встановленні обставин вчинення кримінального правопорушення проти довкілля полягає у: роз'ясненні інформації про причини та механізм слідоутворення протиправного діяння; допомозі у вилученні технічної, екологічної та іншої документації, а також зразків ґрунту, повітря, рослинності, та надання рекомендацій щодо подальшого експертного дослідження; методичному забезпеченні; сприянні у використанні обладнання та сучасних можливостей спеціальних знань; формулюванні питань, які необхідно поставити на вирішення судово-екологічної та інших експертиз.

Ознайомлення з емпіричними даними засвідчує вкрай рідку комунікацію слідчих з *кінологами* у кримінальних провадженнях цієї категорії. Водночас, наказом МВС України № 575 визначено, що кінолог на місці події: за узгодженням зі слідчим визначає межі огляду місця події і порядок його проведення з метою виявлення слідів і предметів, які мають значення для застосування службового собаки; вживає заходів для розшуку та затримання особи шляхом застосування службового собаки по запахових слідах, речах і предметах, залишених на місці події; доводить до відома керівника СОГ інформацію про можливе походження запахоносіїв (слідів, предметів), виявлених на місці події; обстежує за допомогою службового собаки прилеглу до місця події територію та можливі місця укриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; бере участь у переслідуванні та затриманні осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, застосовує при цьому службового собаку [87].

Вважаємо, що нюхові здібності собак у зазначеній категорії кримінальних проваджень здатні сприяти вирішенню окремих завдань щодо: відшукування у приміщеннях і на місцевості схованих або загублених предметів, які мають відношення до кримінального правопорушення; виявлення знарядь та предметів, пристосованих для видобування корисних копалин; використання їх як біодетекторів для встановлення конкретних осіб; переслідування осіб по «гарячих» слідах та ін.

Як свідчить аналіз слідчої практики, певну складність для органів розслідування представляє визначення фахової спеціалізації спеціаліста, який може бути залучений до участі у проведенні слідчих (розшукових) дій. Це пояснюється двома причинами: недостатньою поінформованістю слідчого щодо характеристики забруднення, його

особливостей, а також відсутністю відповідних спеціалістів у певній галузі.

З викладеного вбачається, що організаційно-тактичні завдання взаємодії органів розслідування з носіями спеціальних знань (експертами, спеціалістами, зокрема кінологами) в ході документування та розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, залежать від форми взаємодії, функцій обізнаних осіб, можливостей застосування спеціальних знань, а також компетентності, професіоналізму слідчого. У процесі взаємодії необхідно враховувати загальні, спеціальні та конкретні тактичні завдання, що в подальшому сприятиме формуванню обґрунтованої доказової бази під час досудового розслідування.

Невід'ємною складовою організації та планування розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема й досліджуваної їх частини – учинених у сфері землевикористання та охорони надр, є *взаємодія органів досудового розслідування з громадськістю*. Її участь у виявленні, розслідуванні та попередженні зазначених протиправних діянь переважно не пов'язана з підготовкою та проведенням слідчих (розшукових) дій, а насамперед зводиться до таких форм, як повідомлення органів досудового розслідування про вчинені кримінальні правопорушення та створення громадських формувань громадських помічників співробітників правоохоронних органів [249]. Проте, як свідчить практика розслідування аналізованих деліктів, окремі громадяни можуть бути з успіхом залучені до підготовки і проведення слідчих (розшукових) дій зокрема: для виявлення джерел інформації про обставини, які можуть мати доказове значення у кримінальному провадженні; для забезпечення охорони огляду місця події) під час проведення слідчого експерименту; для виконання окремих технічних прийомів, необхідних для проведення слідчих (розшукових) дій, пошукових дій для виявлення та вилучення речових доказів; під час здійснення окремих організаційно-профілактичних заходів.

Важливо відзначити, що певний внесок у боротьбу з кримінальними правопорушеннями проти довкілля роблять різні об'єднання громадян, зокрема, «Партія зелених», вітчизняні та міжнародні неурядові екологічні організації [183, с. 319]. Вони взаємодіють з правоохоронними, природоохоронними та іншими державними органами з питань запобігання екологічним правопорушенням, надають

допомогу у їх виявленні [249]. Тож, беззаперечним вважаємо судження, що взаємодія правоохоронних органів з громадськими інституціями, неурядовими екологічними організаціями, окремими громадянами є дієвим інструментом підвищення ефективності протидії екологічним кримінальним правопорушенням [249; 258, с. 522; 81, с. 386; 142, с. 64].

Участь громадськості у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень цієї категорії за змістом і цілями може приймати різні форми та мати місце як до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, так і в процесі розслідування. Конкретна допомога представників громадськості під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр полягає в такому: повідомлення про підготовлювані або вчинені кримінальні правопорушення і осіб, що їх вчинюють; допомога слідчому і оперативним співробітникам у виявленні нових епізодів злочинної діяльності, установленні пособників, посередників, осіб, які здійснюють видобування корисних копалин незаконним способом (наприклад, без відповідного дозволу); повідомлення правоохоронних органів про місце знаходження злочинців; допомога у виявленні місць можливого переховування знарядь вчинення кримінального правопорушення, документів та інших предметів, що мають доказове значення; оприлюднення відповідної викриваючої інформації на різних інформаційних платформах.

Слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення НСРД (до ч. 1 ст. 275 КПК України) [134]. Негласні відносини, що встановлюються уповноваженими органами на засадах добровільності та конспіративності використовуються для вирішення завдань кримінального провадження (ст. 275 КПК України) [135, с. 694; 98, с. 74].

Незважаючи на те, що взаємодія з громадськістю сприяє швидкому отриманню важливої інформації, скороченню витрат часу та засобів на розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, слідчим та оперативним підрозділам необхідно особливо ретельно здійснювати вибір таких «помічників», використовуючи їх допомогу тільки у разі виняткової необхідності та переконаності у добросовісності та

порядності таких осіб з метою уникнення «зворотнього ефекту» у вигляді втрати, знищення доказів, витоку інформації [18, с. 118].

Окремої уваги потребує питання взаємодії правоохоронних органів зі ЗМІ, оскільки саме вони є найшвидшими та найпотужнішим комунікаційним каналом між правоохоронними органами та громадськістю. У справі протидії кримінальним правопорушенням у сфері землевикористання та охорони надр, ЗМІ можуть бути ефективно використані у питаннях: інформування про діяльність правоохоронних органів [11, с. 5]; формування суспільної думки щодо питань боротьби зі злочинністю цього виду на загальнодержавному та локальному рівнях; поглиблення правової поінформованості населення; допомоги у розслідуванні та профілактиці кримінальних та інших правопорушень. Іноді саме журналісти володіють інформацією, яка допомагає правоохоронним органам у розслідуванні, оскільки очевидці часто більш охоче надають відповідну інформацію саме їм.

Використання можливостей ЗМІ, насамперед журналістських розслідувань, у розшуковій діяльності дозволяє: зекономити час, зусилля й засоби; впливати на свідомість населення, яке може бути залучене до розшуку місць псування чи забруднення земель, самовільного будівництва, встановлення місця перебування злочинця; оперативно зреагувати на інформацію, отриману від представників ЗМІ щодо вчинення протиправних діянь тощо. Зокрема, останнім часом все частіше саме на підставі інформації, отриманої з публікацій журналістів в Інтернеті, вносяться відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР, і саме за їх матеріалами ще на початковому етапі існує інформація про схеми, фігурантів, а нерідко, й документи, які вказують на вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля [83, с. 113].

Отже, тактика взаємодії слідчого з іншими суб'єктами у кримінальних провадженнях за фактами вчинення протиправних дій у сфері землевикористання та охорони надр – це складна організаційно-функціональна система, спрямована на формування і підтримку постійної готовності відповідних суб'єктів внутрішньої (передусім, слідчого та працівників оперативних підрозділів) та зовнішньої (насамперед, слідчого, органів прокуратури, контролюючих природоохоронних органів, експертів) взаємодії до систематичного використання наявного методичного,

тактичного, технічного, експертного арсеналу у кожному випадку вчинення такого кримінального правопорушення проти довкілля з метою виконання завдань кримінального судочинства.

Забезпечення оптимальної взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при вирішенні спільного завдання – швидкого та повного розслідування кримінальних правопорушень у досліджуваній сфері, є одним з визначальних факторів активізації протидії злочинності проти довкілля та підвищення якості досудового розслідування. Зазначені суб'єкти повинні будувати свою роботу з постійною спрямованістю на налагодження ділових контактів та чіткої взаємодії, допомоги та погодження дій з виявлення та припинення протиправних діянь.

Перспективним напрямком співпраці органів досудового розслідування з Державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, підрозділами Державної екологічної інспекції України, оперативними підрозділами заінтересованих правоохоронних відомств, є проведення за керівної ролі органів СЕП консультативних нарад, лекцій, семінарів, круглих столів, на яких мають узагальнюватись стратегічні та поточні проблеми виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень у сфері землекористання та охорони надр та обговорюватись перспективи їх вирішення з урахуванням наявних сил та засобів, зокрема використання можливостей залучення громадськості.

Висновки до розділу 2

Під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землекористання та охорони надр типові слідчі ситуації складаються як на початковому, так і на наступному етапі розслідування. На основі аналізу кримінальних проваджень, а також теоретичних положень, розроблено алгоритм організаційно-тактичних та процесуальних дій у відповідній ситуації.

За результатами вивчення кримінальних проваджень, відомості про кримінальне

правопорушення до ЄРДР за ознаками ст. ст. 239-240¹, 254 КК України найчастіше вносяться на підставі: самостійного виявлення ознак кримінального правопорушення слідчими, оперативними підрозділами; матеріалів перевірки контролюючими природоохоронними органами; повідомлень, що надійшли від державних органів, громадських організацій юридичних осіб; рідше – за заявами очевидців, потерпілих.

У якості основного для типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування взято критерій поінформованості про особу злочинця та про спосіб учинення кримінального правопорушення: 1) особу (усіх причетних осіб) затримано під час учинення (замаху на вчинення) кримінального правопорушення і він визнає свою винуватість; 2) особу ймовірного злочинця встановлено, він визнає себе винним у вчиненні кримінального правопорушення, при цьому заперечує причетність до вчиненого інших осіб; 3) особу ймовірного злочинця встановлено і він не визнає себе винним у вчиненні кримінального правопорушення та заперечує причетність до нього інших осіб; 4) особу ймовірного злочинця встановлено, проте він переховується з метою уникнення кримінальної відповідальності та його місцезнаходження невідоме.

Слідчі ситуації наступного етапу розслідування обумовлюються результативністю попереднього етапу, наявністю підозрюваного, його позицією та позицією учасників кримінального провадження, тактичними рішеннями слідчого: 1) особу злочинця встановлено, зібрано докази щодо його причетності до кримінального правопорушення, на підставі чого повідомлено про підозру; 2) особу, причетну до вчиненого встановлено, проте зібраних доказів не достатньо для повідомлення їй про підозру; 3) зібрано недостатньо доказів, відсутня інформація про підозрюваного; 4) зібрані докази свідчать про відсутність в діях підозрюваного складу кримінального правопорушення.

На початковому та наступному етапі висуваються та перевіряються типові слідчі версії: про спосіб учинення; про особу злочинця; про особу організатора; щодо принципу формування злочинної групи; про причетність до вчиненого працівників правоохоронних, природоохоронних, інших державних органів; щодо місцезнаходження незаконно видобутих корисних копалин; про вчинення інших протиправних діянь та ін. Здійснюється перевірка показань осіб, які заперечують свою

непричетність до вчиненого, дають неправдиві показання тощо. Для вирішення слідчих ситуацій та перевірки версій розроблено алгоритм дій слідчого та оперативних співробітників, який передбачає проведення комплексу слідчих (розшукових) дій, НСРД і ОРЗ, а також окремих заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на отримання та перевірку доказів.

Взаємодія під час розслідування кримінальних правопорушень кримінальних правопорушень у сфері землекористання та охорони надр може відбуватись на відомчому, міжвідомчому та міждержавному рівні на постійній чи тимчасовій основі. Основними суб'єктами взаємодії є слідчі Національної поліції, яким підвідомчі аналізовані кримінальні правопорушення, працівники Спеціалізованої екологічної прокуратури, оперативні підрозділи, зокрема СБУ, ДБР, БЕБ, органи державного нагляду у сфері охорони навколишнього природного середовища.

До найбільш ефективних процесуальних форм взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами віднесено доручення проведення слідчих (розшукових) і НСРД, повідомлення про наслідки ОРЗ; розшук підозрюваного. Типовими непроцесуальними формами взаємодії є діяльність у складі СОГ, сприяння слідчому у проведенні слідчих (розшукових) дій, взаємний обмін інформацією, узгоджене планування заходів, спрямованих на перевірку версій.

Зважаючи на здебільшого організований та триваючий характер злочинності у досліджуваній сфері, необхідне налагодження міжвідомчої взаємодії підрозділів, яким доручено застосування законодавства про охорону довкілля за координуючої ролі Спеціалізованої екологічної прокуратури, взаємодії між правоохоронними та природоохоронними контролюючими органами, підтримання зв'язків з громадськістю (конфіденційне співробітництво, співпраця з екологічними активістами, волонтерами тощо) та ЗМІ (моніторинг преси, результати журналістських розслідувань та ін.).

Наведено аргументи щодо доповнення Інструкції, затвердженої наказом МВС № 575, розділом XV «Особливості взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля», який визначатиме повноваження слідчих та оперативних підрозділів, склад відповідних СОГ за територіальним, тематичним принципом, права та обов'язки спеціалістів, ОРЗ тощо. Також підвищенню

ефективності діяльності СОГ сприятиме застосування: методів кримінального аналізу; БПЛА; сучасних технологій виявлення слідів рук та візуальної біометрії; автоматизованих інформаційно-пошукових та інформаційно-довідкових систем; пересувної експертно-криміналістичної лабораторії.

РОЗДІЛ 3

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР

3.1 Огляд та його види

Огляд – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в безпосередньому сприйнятті й дослідженні об'єктів з метою виявлення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, їхніх ознак, властивостей, стану й взаємного розміщення для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження [128, с. 273]. В теорії кримінального процесу розрізняють огляд місцевості, приміщення, речей та документів [146, с. 267]. З аналізу кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр вбачається, що огляд місцевості проводився у 89 % випадків, огляду документів у 78 % випадків та огляд речей у 20 % кримінальних проваджень (Додаток В).

Огляд місця події – це слідча (розшукова) дія, мета якої полягає в дослідженні матеріальної обстановки місця події шляхом безпосереднього особистого її сприйняття слідчим, іншими учасниками огляду з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, з'ясування механізму події та інших обставин, що мають значення для провадження [124]. У невідкладних випадках огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду) може бути проведено до внесення відомостей до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК України) [134].

Весь обсяг інформації, отриманий під час огляду місцевості за фактом учинення кримінального правопорушення, учиненого в сфері землевикористання та охорони надр (місце безгосподарського використання земель, їх забруднення або псування, незаконного заволодіння ґрунтовим покривом земель, землями водного фонду, місце незаконного видобування корисних копалин та ін.), є основним джерелом визначення напрямів розслідування, висунення основних версій про подію, особу злочинця,

планування подальших слідчих (розшукових) дій, способів процесуального отримання інформації для підтвердження / спростування окремих версій [68, с. 95].

Тактика *огляду місцевості* (ст. ст. 223, 237 КПК України) визначається як конкретним протиправним діянням у досліджуваній сфері, способом його вчинення, так і слідчою ситуацією, в якій здійснюється огляд. Принагідно зазначимо, що місцем події може бути не лише безпосереднє місце вчинення кримінального правопорушення з виявленими матеріальними змінами (сліди, взуття, кров тощо) [272, с. 27], а й будь-яка інша територія, що оглядається за рішенням уповноваженої особи у зв'язку з розслідуваною подією. У аналізованих кримінальних провадженнях місцем події може бути як місце підготовки, безпосереднього вчинення протиправного діяння, так і конкретне місце або ділянка місцевості, де здійснювалось зберігання знарядь учинення кримінального правопорушення, видобутих корисних копалин, бурштину-сирцю, затримання правопорушників та ін.

Тактично проведення огляду передбачає виділення на місцевості, де вчинено діяння, вузлових зон та напрямку огляду. Виділення вузлових зон проведення огляду може стосуватися, наприклад, забруднених нафтою земель у межах її витoku та просочення у ґрунти на різних ділянках, трупів тварин та уражених рослин. Адже, як слушно зазначає І.С. Тальянчук, шляхом встановлення їх віддаленості від епіцентру події (витoku забруднюючої речовини) спеціалісти можуть встановити не лише часові межі, а й межі розповсюдження забруднення. Також упродовж огляду місцевості спеціалісти відбирають проби води, повітря, ґрунту насамперед у вузлових місцях, де знайдені загиблі та уражені тварини і рослини [267, с. 114-115; 101, с. 188; 194, с. 18].

Під час огляду земельної ділянки, потрібно зважати на положення Земельного кодексу, де у ч. 2 ст. 2 зазначається, що суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади [82]. Для огляду земельної ділянки, яка знаходиться у власності органу місцевого самоврядування, ухвала слідчого судді на проведення огляду місця події не потрібна, а під час проведення огляду земельної ділянки, яка належить фізичній чи юридичній особі, органам державної влади, огляд місця події обов'язково має проводитись на підставі ухвали слідчого судді [259, с. 19; 68, с. 129]. У випадку, якщо земельна ділянка

є власністю фізичної чи юридичної особи, її огляд передбачає собою вторгнення у сферу інтересів особи, організацій та установ. Тому рішення про проведення такого огляду здійснюється на підставі дозволу слідчого судді, отриманого в установленому порядку [68, с. 97]. До прикладу, особливістю огляду місця події земельної ділянки за фактом безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України), яка знаходиться у власності фізичної особи, є те, що ця слідча (розшукова) дія проводиться відповідно до правил, визначених для обшуку житла чи іншого володіння особи, тобто на підставі ухвали слідчого судді (ст. 237 КПК України). Однак у разі, якщо земельна ділянка є державною чи комунальною власністю, огляд місця події може проводитись без ухвали слідчого судді.

Як свідчать дані емпіричних досліджень, тривалість огляду місця події у зазначеній категорії кримінальних проваджень, у 87 % випадків перевищує одну годину, при цьому близько 38 % респондентів зазначили, що саме огляд місця події є для них найбільш складною слідчою (розшуковою) дією (Додаток А). Попри це, слід зауважити, що огляд ураженої земельної ділянки має бути проведений якомога оперативніше з метою недопущення зараження учасників огляду та розповсюдження забруднення у глибину та в ширину ґрунту по периметру внаслідок можливих атмосферних опадів.

Отже, огляд місця події вимагає від слідчого спеціальної підготовки, високої кваліфікації, ретельності в роботі [114, с. 49-50]. Хоча не варто виключати й елементарних помилок, зокрема тих, що відносяться до процесуальних. Так, в одному з кримінальних проваджень за фактом учинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК України, суд визнав обґрунтованими доводи сторони захисту щодо визнання протоколу огляду місця події недопустимим доказом з підстав проведення його після закриття кримінального провадження, що є істотним порушенням норм КПК України, а продовження розслідування кримінального провадження після винесення постанови про закриття провадження без виділення матеріалів відповідно до вимог ст. 217 КПК України є протиправним і тягне за собою визнання доказів недопустимими [46].

Огляду місцевості забрудненого об'єкта передуює складання планів проведення

огляду, здебільшого, у вигляді схем, на яких відображають джерела виникнення забруднення, вузлові зони проведення огляду, рельєфні особливості, концентрацію забруднюючої речовини у рельєфних зонах, кількість та місце розташування уражених рослин і тварин, межі проведення огляду. Схеми складають у масштабі з використанням компасу. Всі зроблені помітки, позначки, аббревіатури спеціалісти розшифровують у певних місцях схеми. Плани, схеми, складені спеціалістами, долучають до протоколу огляду місця події [267, с. 114-115].

У разі виявлення фактів забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239¹ КК України), незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239² КК України), безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України), основними завданнями, які вирішує слідчий при проведенні огляду земельної ділянки, є такі: виявлення джерел забруднення, їх витоків або іншого шляху потрапляння у ґрунт, водне, атмосферне середовище; з'ясування причин виникнення посягання на земельні ділянки, їх забруднення тощо; виявлення постраждалих (людей, їх трупів, уражених тварин, рослин); з'ясування часових меж ураження земельної ділянки; проведення із залученням відповідних спеціалістів експрес-аналізу та встановлення уражаючої речовини; припинення злочинної діяльності (свідомого продовження діяння, що спричиняє збитки порушенням екологічної безпеки, забрудненням земель відходами, іншими матеріалами, а також діяння, що проводять з використанням надр та які безпосередньо впливають на життя та здоров'я людей) [267, с. 114]; уточнення технічних правил експлуатації відповідного обладнання на підприємстві; уточнення характеру та розміру завданої шкоди; встановлення осіб, які можуть повідомити відомості, що мають значення у кримінальному провадженні; вжиття заходів зі збереження речових доказів і документів тощо.

Також під час проведення огляду земельної ділянки у аналізованих кримінальних провадженнях важливим є виявлення таких особливостей оточуючої обстановки, як наявність: огорожі, межових знаків на ділянці або навпаки, слідів знищення раніше встановленої огорожі чи межових знаків; слідів обробки та удобрення землі; слідів висіву насіння, вирощування сільськогосподарських культур; насаджених дерев або

чагарників чи навпаки, слідів їх знищення; засобів і слідів меліорації; слідів видобування корисних копалин; ознак виконання будівельних та інших робіт; розміщених матеріальних цінностей, будівельних матеріалів, техніки, сміття; будівель та споруд; слідів рук, ніг, транспортних засобів, які можуть бути використані для ідентифікації [161, с. 114].

Завданнями огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 240, 240¹ КК України, є: встановлення обстановки незаконного видобування корисних копалин, збуту, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину; з'ясування даних про особу ймовірного злочинця (злочинців); виявлення слідів та інших об'єктів, які підлягають вилученню (зокрема, знарядь, які використовувались при вчиненні протиправного діяння); встановлення орієнтовного розміру шкоди, завданої довкіллю; встановлення очевидців події; отримання необхідних даних для проведення наступних процесуальних дій, насамперед слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; з'ясування причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Обґрунтованою вважаємо рекомендацію ретельно оглядати прилеглу до місця події територію, оскільки крім трасологічних слідів, злочинці можуть залишити знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, це сліди рук злочинця на засобах і знаряддях кримінального правопорушення, пальців рук, залишені під час захвату та підняття окремих елементів водяної мотопомпи, пожежного шлангу, сачка для вилову бурштину в сировині, лопати та ін.; сліди взуття, що можуть свідчити про напрямок руху до місця незаконного видобування та вказувати на шляхи відходу злочинців, їх характерні особливості, кількісний склад осіб; сліди транспортування знарядь злочину (сліди коліс транспортних засобів, ручних тачок та ін.), що дозволяють установити модель транспортного засобу, ідентифікувати його; сліди у вигляді подряпин, нашарувань фарби, мазуту, залишки пального, що використовувалося для мотопомпи чи генератора, частинок ґрунту з місцевості, де здійснювалося незаконне видобування, що можуть бути залишені на засобах транспортування за взаємодії їх частин із поверхнею знарядь злочину; сліди, предмети та речовини (лопата, кирка, лом, мотопомпи, шланги, залишки паливно-мастильних матеріалів тощо); недопалки від

цигарок, пусті пляшки із залишками спиртних напоїв, на яких могли залишитися відбитки пальців рук, слини [153, с. 282-283].

Усталеним у криміналістиці є поділ усієї процедури огляду на підготовчий, робочий та заключний (завершальний) етапи [56, с. 109; 68, с. 129; 125, с. 163], на яких вживаються такі основні організаційно-тактичні заходи як: правильне визначення меж огляду; розстановка сил і засобів (їх використання); обрання найдоцільнішого порядку пересування місцем події під час огляду; визначення методу (тактичних прийомів) огляду обстановки місця події та окремих її елементів [192, с. 38].

Підготовка до огляду являє собою комплекс заходів організаційно-забезпечувального характеру, що створюють сприятливі умови для його проведення. Її можна умовно поділити на дії, що вживаються після одержання повідомлення про подію, а також дії, які здійснюються безпосередньо на місці події [321, с. 198]. На цій стадії проведення огляду основним завданням, яке стоїть перед слідчим є його інформаційно-тактичне й матеріально-технічне забезпечення [101, с. 187]. Насамперед, слідчий повинен одержати якомога повнішу інформацію про подію і умови, в яких необхідно буде працювати; встановити, які дії були прийняті щодо охорони місця події, які були внесені зміни. Перед виїздом на місце події слідчий повинен повідомити місцеві органи влади та органи Державної служби України з надзвичайних ситуацій щодо необхідності здійснення заходів захисту населення (недопущення доступу населення до нелегальних шахт та їх обвалів та інші) [194, с. 24].

Зі змісту ст. ст. 40, 93, 103-107 КПК України [134] вбачається, що при проведенні процесуальних дій (під час виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення тощо), слідчий, прокурор можуть самостійно, без допомоги спеціалістів відповідного профілю (фаху), застосовувати науково-технічні засоби та методи. Водночас, поділяємо точку зору Л.В. Кондратюк, що до участі у проведенні огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 239, 239², 254 КК України, слід активніше залучати осіб, які володіють спеціальними знаннями у сфері охорони та використання земель, а також у сфері екології: державних інспекторів у сфері державного контролю за використанням та охороною земель; державних інспекторів з охорони навколишнього природного

середовища; фахівців, що здійснюють проектні роботи в галузі землеустрою; фахівців топографо-геодезичних та картографічних підприємств і організацій (у випадку потреби встановити конфігурацію та точну площу земельної ділянки, скласти карту місцевості); інженерів-землевпорядників, інженерів-інвентаризаторів, геологів, агрономів, співробітників державної санітарно-епідеміологічної служби тощо [112, с. 145]. У зв'язку зі складністю процесу відбору проб ґрунту під час огляду місця події, їх збереження і транспортування, виконання цієї роботи доручають спеціалістам відповідного профілю. Огляд полігонів твердих побутових відходів, смітників проводять за участю спеціалістів у галузі санітарії та гігієни, гідротехніки, будівництва, агрохімії [55, с. 155].

Також не виключені ситуації, коли до проведення огляду місця події при розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень може бути залучений лікар (у разі отримання інформації про порушення норм, які спричинили захворювання або отруєння людей); ветеринар (у разі загибелі тварин). Залежно від виду та способу незаконного видобування корисних копалин, бурштину, слідчий може залучати як спеціалістів геологів, гірників, маркшейдерів, хіміків та ін.

Залучення до проведення огляду місцевості відповідних спеціалістів у зазначеній категорії кримінальних проваджень дає змогу визначити джерело виникнення забруднення, встановити межі та подальші напрями його поширення, з'ясувати наявну екологічну небезпеку для цієї місцевості з урахуванням її географічних та геологічних особливостей, вжити заходів щодо припинення подальшого шкідливого впливу на природні об'єкти. Властивості ураженої (забрудненої) місцевості (температуру повітря, його затуманеність або, навпаки, прозорість, запахові особливості вражаючої речовини тощо) спеціалісти визначають з певною періодичністю, спостерігаючи за їх змінами, та відображають у протоколі огляду місця події [267, с. 114-115].

Вибір конкретного спеціаліста для залучення під час огляду може зумовлюватись: особливістю правового статусу земель, які стали предметом злочинного посягання, конкретним механізмом злочинної діяльності (зокрема особливостями вчинення незаконних юридичних дій щодо земельної ділянки), службовим становищем особи, яка може бути причетна до вчинення злочину (з метою

уникнення залучення до огляду осіб, які знаходяться у підпорядкуванні потенційного підозрюваного) тощо [238, с. 84].

Тож ураховуючи специфіку конкретного протиправного діяння у сфері землевикористання та охорони надр, слідчий повинен ще до виїзду на місце події визначити спеціалістів, яких варто залучити до проведення огляду місця події з метою з'ясування меж території огляду, надання консультацій, сприяння у фіксації його результатів. Зокрема, під час огляду місця події за фактом незаконного видобування корисних копалин така допомога необхідна з метою з'ясування виду корисних копалин, відібрання проби незаконно видобутих корисних копалин у необхідній кількості залежно від їх виду, фіксації результатів огляду.

Як свідчить слідчо-судова практика, певні недоліки у діяльності слідчих існують і в процесі залучення до цієї слідчої (розшукової) дії спеціалістів. Так, підставою винесення Маневицьким районним судом Волинської області виправдувального вироку щодо гр-на А. у зв'язку з недоведеністю його винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК України, серед іншого стало те, що до огляду місця події Б. в якості спеціаліста (інженера-геодезиста) було залучено особу, яка була стажером і не мала відповідного фаху. Крім того, огляд місця події було здійснено без повідомлення А. про проникнення на територію належної йому власності в порядку ст. ст. 233, 234, 236, 237 КПК України. До того ж слідчий жодних його повноважень не перевіряв і жодних прав та обов'язків не роз'яснював, документів не пред'являв [44].

Зважаючи на те, що у кримінальних провадженнях екологічного характеру не завжди є можливість залучення до огляду місця події спеціалістів відповідного профілю, О.К. Галицька пропонує слідчому застосовувати відповідне приладдя, інструменти та засоби самостійно [55, с. 155]. Вважаємо сумнівною якість використання слідчим, приміром, пробовідбірника для ґрунту, сорбентів для вилучення забруднюючих речовин тощо. На нашу думку, в таких випадках доцільно відкласти проведення огляду, або принаймні ту його частину, яка потребує використання спеціальних знань (звісно, якщо зволікання з його проведенням не спричинить негативні наслідки для населення та навколишнього природного середовища).

Варто також зауважити, що під час огляду місця події спеціаліст не завжди може забезпечити повноту вилучення носіїв інформації, надати попередню оцінку інформативної значущості вилучених програмних і апаратних засобів, вжити заходів для максимального збереження інформаційних слідів. У разі виявлення та вилучення матеріалів аудіо- та відеозапису, комп'ютерних програм, інформації, що міститься на серверах мобільного зв'язку, мережевих засобів виникає потреба у залученні профільних фахівців, використанні спеціального обладнання. Насамперед це стосується обладнання, необхідного для забезпечення вилучення об'єктів комп'ютерно-технічної експертизи, експертизи відео та звукозапису [200, с. 21].

У 74 % випадків місцем події при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр є значна за розмірами ділянка місцевості, дослідження якої ускладнюється її рельєфом, важкодоступністю та небезпечною екологічною ситуацією, пов'язаною з подією кримінального правопорушення. В таких умовах вирішити завдання розслідування дозволяє використання сучасних техніко-криміналістичних засобів – безпілотних літальних апаратів (далі – БПЛА) та використання з їх допомогою методу аерофотозйомки під час огляду місця події. Метод аерофотозйомки за допомогою БПЛА застосовується, здебільшого, при техногенних катастрофах чи надзвичайних ситуаціях для оцінки масштабів аварії, оскільки зроблені з його допомогою фотознімки дають уяву про загальну картину обстановки місця події. Водночас, беззаперечною є ефективність їх застосування й при проведенні огляду місця події у виокремленій нами категорії кримінальних проваджень. Аналогічну точку зору висловили 94 % опитаних прокурорів, слідчих та оперативних працівників (Додаток А).

З тактичних та організаційних міркувань, до огляду місця події доцільно залучати оперативних працівників поліції з метою: охорони місця події та підтримання порядку на цій території; обстеження прилеглої території; спостереження за поведінкою окремих осіб; опитування присутніх; проведення дій, пов'язаних із затриманням злочинців, знарядь вчинення кримінального правопорушення та інших об'єктів.

Науковцями також звертається увага і на те, що до участі в огляді під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень можуть бути запрошені потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники

кримінального провадження. Вони можуть указати на місце, де проводились будівельні та інші роботи, пояснити обставини будівництва чи використання земель, вказуючи на місця, де можуть зберігатися сліди злочинної діяльності, допомогти визначити межі самовільно зайнятої земельної ділянки, місце, де бути розташовані ті чи інші будівельні об'єкти (будинок, сарай, фундамент, паркан тощо) [103, с. 168; 161, с. 114].

З огляду на масштабність кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням або псуванням земель, огляд місця події можна умовно розділити на етапи загального і детального (робочого) огляду. На етапі загального огляду слідчий оглядає місце події з метою оцінки ситуації, встановлення ознак складу кримінального правопорушення, визначення меж території огляду, його основних вузлів і об'єктів, вжиття, у разі потреби, додаткових заходів з охорони місця події. На етапі детального огляду особливу увагу слід приділяти не лише джерелам забруднення, а й його наслідкам, зокрема, місцям зосередження відходів виробництва; місцям найбільшого зосередження загиблих тварин, риби, птахів), оскільки необхідно умовою притягнення до кримінальної відповідальності за протиправні діяння цієї категорії є настання шкідливих наслідків.

Зазначимо, що особливості проведення детального етапу огляду досить докладно описані в спеціальній літературі [122, с. 417; 68, с. 129]. Водночас, тактика проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії має певну специфіку. Зокрема, під час огляду місця незаконного видобування корисних копалин, бурштину (ст. ст. 240, 240¹ КК України), найбільш доцільним є застосування фронтального методу, оскільки, зазвичай, місце події характеризується значною кількістю та розосередженістю слідової інформації (слідів взуття, засобів учинення злочину та ін.).

Залежно від ситуації, для здійснення огляду місця події можуть бути застосовані й інші методи огляду – концентричний, ексцентричний або комбіновані. Так, у ситуації, коли при незаконному видобуванні корисних копалин використовувалася спеціальна техніка, механізми та пристосування, призначені для їх видобування, слідчому варто використовувати концентричний метод огляду місця події з метою виявлення та фіксації використання вказаної техніки. У ситуації, коли при незаконному видобуванні корисних копалин злочинцями використовувалися такі знаряддя, як насоси, лопати,

кирки тощо, слідчому доцільно проводити огляд місця події з використанням ексцентричного методу, оскільки основна частина слідів зосереджена у місці безпосереднього видобування корисних копалин [237, с. 76].

У зв'язку із можливим приховуванням слідів кримінального правопорушення (насамперед, кваліфікованих за ст. ст. 240, 240¹ КК України), слідчий та спеціаліст повинні концентрувати увагу на пошуку мікрооб'єктів, які могли бути залишені у результаті фізіологічної діяльності осіб на місці незаконного видобутку корисних копалин, їх перевезення, збуту, або безпосереднього контакту з об'єктами обстановки. Наприклад, за запаховими слідами, слідами слини, залишеної на недопалках, та інших виділень людини, вилучених з місця події, можливо встановити конкретну особу, яка перебувала на місці події. Сліди, нашарування ґрунту, глини, іншої породи з місця незаконного видобування корисних копалин, бурштину також можуть бути виявлені на одязі особи, транспортних засобах, які були задіяні у перевезенні корисних копалин, бурштину-сирцю, та бути одним із доказів перебування правопорушника безпосередньо на місці вчинення кримінального правопорушення. За даними аналізованих кримінальних проваджень такі сліди було виявлено та вилучено лише в чотирьох випадках (Додаток В). Вважаємо, що зосередження уповноважених осіб на виявленні такої слідової інформації здатне позитивно вплинути на якість розкриття протиправних діянь цієї категорії.

Заключна стадія огляду місця події полягає у підведенні підсумків цієї слідчої (розшукової) дії шляхом складання відповідного протоколу та долучення до нього додатків у вигляді планів приміщення чи місцевості, схем місцерозташування речових доказів на місці, фототаблиць з урахуванням методів криміналістичної фотографії, носіїв цифрової інформації (фотознімків, відеоматеріалу, аудіозапису тощо). На цій стадії огляду слідчий може відбирати проби ґрунту, води, незаконно видобутих корисних копалин та ін., упаковує вилучені об'єкти та вживає заходів щодо їх збереження, вирішує питання щодо заявлених клопотань учасників.

Отже, оперативне та кваліфіковане проведення огляду місця події дає змогу одержати криміналістично значущу інформацію, яка може бути використана при висуненні версій, визначенні напрямку розслідування. Загалом, тактика огляду місця

події при отриманні інформації про вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр характеризується такими особливостями: забезпечення безпеки учасників огляду; використання сучасних засобів фото- та відеофіксації; залучення відповідних спеціалістів (екологів, гірників, геологів, маркшейдерів та ін.) та оперативних співробітників залежно від виду протиправного діяння та слідчої ситуації; використання декількох способів огляду залежно від ситуації; складення та долучення до протоколу огляду місця події планів та схем.

Вагомим джерелом доказів, яке використовується у практиці розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, є *огляд документів*, який хоча й є самостійною слідчою (розшуковою) дією, проте може бути складовою огляду місця події та проведений в його межах. Зазначений вид огляду здійснюється з метою виявлення ознак, які дозволяють встановити приналежність об'єкта, що оглядається, конкретним особам, причетним до протиправного діяння проти довкілля.

Документи, що підлягають огляду, залежно від відомостей, які містяться в них, поділяються на: документи, що є засобом вчинення кримінального правопорушення; документи, що мають законне походження, але були використанні для вчинення кримінального правопорушення (наприклад, протиправні діяння, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю); документи, що мають значення для кримінального провадження, посвідчують той чи інший факт, пов'язаний з експлуатацією родовища, використанням земельної ділянки, дотриманням екологічно допустимих норм.

Проведеним дослідженням встановлено, що загалом об'єктами огляду у кримінальних провадженнях аналізованої категорії найчастіше є: недійсні документи, які означають, що їх офіційне призначення інше; фальшиві і підроблені документи; документи, що містять недостовірні відомості; документи, отримані незаконним шляхом, тобто в результаті зловживання службовою особою службовим становищем, або вчинення нею недбалих дій при видачі документів.

В ході підготовки та під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії слідчому необхідно: вивчити загальний вигляд та стан документів, їх реквізити;

встановити коло осіб, які мали право засвідчувати конкретні документи; визначити їх цільове призначення [93, с. 14; 301, с. 209].

Як свідчить практика, оглядатись може значний масив документації з питань дотриманням екологічно допустимих норм, землеустрою, надрокористування тощо, вимоги до якої розосереджені в різних нормативно-правових актах. Така документація містить специфічну термінологію та складні для сприйняття графічні матеріали, тобто використання спеціальних знань, якими слідчий в достатній мірі здебільшого не володіє. Тому ще на етапі підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії слідчий має запросити відповідних фахівців, якими залежно від виду протиправного діяння можуть бути: державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища, державні інспектори у сфері державного контролю за використанням та охороною земель, інші фахівці у сфері гірничо-видобувної справи, екологи та ін.

Науковцями слушно вказується на доцільність в окремих випадках залучення до огляду як спеціалістів осіб, які володіють юридичними знаннями, можуть залучатися в якості спеціалістів задля: роз'яснення особливостей оформлення документів; пояснення порядку реєстрації суб'єкта господарювання (що в окремих випадках дозволить встановити обставини, які свідчать про наявність порушень вимог чинного законодавства, зокрема, шляхом наявності корупційних зв'язків з особами, які мають владні повноваження); роз'яснення порядку функціонування спеціалізованих баз даних та реєстрів (таких як Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Державний реєстр іпотек, Єдиний реєстр заборон відчуження об'єктів нерухомого майна тощо), зокрема щодо інформації, яка може там міститися; осіб, які мають доступ до таких баз даних та реєстрів; вимоги, необхідні для надання такого доступу; порядку подання документів для здійснення відповідної реєстрації; особливостей роботи відповідного реєстру/баз даних тощо [197, с. 172].

Процесуальний порядок проведення огляду документів регламентований тими ж статтями КПК України, що і огляд місця події (ст. ст. 223, 237 КПК України). Його проведення не потребує отримання дозволу. Така слідча (розшукова) дія здійснюється на підставі тактичного рішення слідчого, прокурора. Фактичною підставою для її проведення є достатні підстави вважати, що документ містить відомості, які є

складовою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Під час доказування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, метою яких є незаконне заволодіння землею, фактичною підставою є необхідність встановлення наявності чи відсутності дозволу на використання земельної ділянки. Хоча й другорядною, але важливою метою огляду є аналіз документів на предмет належності їх до кримінального провадження та виявлення інформації, яка може бути використана в пошуковій діяльності.

Вибір спеціаліста, якого необхідно залучити до огляду документів у кримінальних провадженнях цієї категорії диференціюється залежно від виду документів та слідчої ситуації [68, с. 134]. З огляду на специфіку аналізованих проваджень та документів, що підлягають огляду у них, така взаємодія має бути налагоджена на постійній основі, адже участь відповідного спеціаліста у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії гарантовано підвищить якість фіксації орієнтуючої, доказової інформації, а значить – підвищить ймовірність досягнення завдань кримінального судочинства у кожному випадку вчинення протиправного діяння у сфері землевикористання та охорони надр.

Також під час проведення огляду місця події, місцевості, приміщення можна отримати інформацію, яка міститься на цифрових носіях і йменується електронним (цифровим) документом, що може використовуватись у доказуванні на рівні з іншими доказами. Електронні (цифрові) докази існують в нематеріальному вигляді, переносяться чи копіюються на різні пристрої без втрати характеристик, мають властивість існувати в багатьох місцях одночасно, для їх відтворення необхідно використовувати технічні засоби тощо [39, с. 52; 253, с. 221; 108, с. 195].

Огляд, як спосіб збирання електронних документів, в загальному відповідає усім вимогам, які застосовуються до огляду місця події, приміщення тощо. Водночас, зважаючи на специфіку такого огляду, його проведення вимагає спеціальних навичок та обладнання для забезпечення правильного розслідування та збереження цілісності даних. Існують певні особливості на кожному етапі такого огляду за фактом учинення кримінальних правопорушень цієї категорії, що потребує вжиття слідчим відповідних організаційно-підготовчих заходів. Їх відсутність призводить до поверховості і

неповноти оглядів [305, с. 264].

Підготовчий етап огляду, окрім стандартних, полягає у вирішенні таких питань: яке комп'ютерне обладнання, програмне забезпечення, обладнання для зв'язку та мережі, має бути розглянуте? Хто відповідає за комп'ютерну систему, мережу? Яка кількість обладнання? Яку кількість даних потрібно скопіювати? Чи доступна резервна копія системи на носії інформації? [337, с. 39-40]. На наступному етапі вживаються заходи щодо збереження обстановки та недопущення доступу сторонніх осіб до носіїв інформації з метою запобігання знищенню інформації, здійснюється відеозапис місця події для фіксації поточного стану операційної системи комп'ютера та порядку розташування його обладнання, проведення фотозйомки серійних номерів та номерів моделей комп'ютерного обладнання [339, с. 84-85]. У протоколі огляду слід обов'язково зазначати марку, модель, серійний номер обладнання, типи підключень до пристрою, місце розташування пристроїв, стан живлення, вигляд екрану монітора тощо. Під час проведення огляду важливо забезпечити фотографування усіх важливих елементів та деталей місця [337, с. 48-51].

До типових цифрових слідів, які підлягають огляду у аналізованих кримінальних провадженнях, можна віднести: безпосередньо сам матеріальний цифровий носій інформації (комп'ютер, ноутбук, мобільний телефон тощо); лист з текстом на електронній поштовій скриньці з відображеними датою та часом його відправлення; дані про транзакції за цифровими рахунками.

Під час огляду електронного документа варто брати до уваги, що він є більш «вразливим» доказом у порівнянні з традиційними засобами доказування: він може бути або легко знищений, або його зміст може бути змінений, модифікований без будь-яких очевидних ознак [300, с. 81-82]. Тож у разі отримання інформації про наявність на місці огляду електронних технічних засобів, на яких може міститись інформація, що має значення у кримінальному провадженні (наприклад, матеріали електронного документообігу на підприємстві, що підтверджують факт надання доручення керівником вказівок підлеглим про внесення змін до технічної документації щодо очисних споруд на підприємстві, матеріали переписки у месенджері щодо здійснення операцій з бурштином, наявність збереженого на технічному пристрої платіжного

документа, здійсненого за допомогою Інтернет-банкінгу тощо), такі дії рекомендуємо здійснювати за участю спеціаліста.

До важливих правил із проведення огляду електронних документів слід віднести: залучення спеціаліста для надання технічної допомоги та консультацій [102, с. 41]; дотримання цифрових правил щодо копіювання та збереження цілісності документів з метою захисту від втрати даних. Вилучені електронні технічні засоби рекомендується зберігати в сухому, теплому приміщенні; забороняється палити, приймати їжу і утримувати тварин у місцях зберігання комп'ютерної техніки і магнітних носіїв та ін. [39, с. 39]. Порушення вимог збереження оригінальних примірників технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії тягне за собою визнання її недопустимою [59, с. 117].

Такий вид огляду, як *огляд речей* здійснюється відповідно до правил ст. 237 КПК України, що полягає у безпосередньому сприйнятті слідчим або прокурором зовнішніх ознак об'єкта за допомогою зорових, слухових, зорових, тактильних відчуттів з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Огляд речей здійснюється як самостійна слідча (розшукова) дія у разі, коли: вони виявлені в під час обшуку, огляду місця події, і їх огляд потребує значного часу і спеціальних умов; відповідні предмети надані слідчому потерпілим, свідком, підозрюваним або іншими особами [18, с. 135].

Якщо оглянуті речі мають ознаки речового доказу (ст. 98 КПК України), вони визнаються речовими доказами і приєднуються до матеріалів кримінального провадження постановою слідчого або прокурора. З аналізованих проваджень вбачаються такі основні об'єкти огляду: одяг (14 %); засоби вчинення кримінального правопорушення (67 %); транспортні засоби (18 %); речі, отримані злочинним шляхом (11 %) (Додаток В).

В окремих випадках огляд проводиться для виявлення ознак, що дозволяють установити приналежність об'єкта, що оглядається, певним особам. Зокрема, це може бути транспортний засіб, залишений на місці події особою, яка здійснювала незаконне видобування корисних копалин. Така ж мета переслідується при огляді знарядь учинення протиправного діяння, елементів одягу, виявлених поблизу місця події, які

могли бути залишені або загублені особою.

У разі огляду трупа, внаслідок кримінального правопорушення екологічного характеру, відповідно до ст. 238 КПК України, яка встановлює, що огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта [134].

Таким чином, в ході розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр огляд є ключовою слідчою (розшуковою) дією, від якості й ефективності проведення якої залежить подальше розслідування. Отримані при огляді відомості дають можливість одержати цінну орієнтуючу і доказову інформацію, допомагають висувати обґрунтовані версії, планувати шляхи їхньої перевірки, визначати напрями досудового розслідування. Огляд часто відбувається в умовах інформаційного дефіциту, викликаного спотворенням слідчої картини кримінального правопорушення внаслідок часових змін і під впливом атмосферних явищ, може супроводжуватись внесенням змін у документацію та відображенням слідчої інформації на цифрових носіях. Якість зазначеної слідчої (розшукової) дії на початковому етапі може бути підвищена завдяки виконанню низки організаційно-тактичних рекомендацій, зокрема щодо: належного складу СОГ (слідчий, оперативний працівник, та, залежно від слідчої ситуації, фахівець у галузі землекористування, комп'ютерних технологій, меркшейдер, еколог, хімік та ін., кінолог із собакою); використання тактичних прийомів та сучасних засобів криміналістичної техніки, зокрема БпЛА для фіксації матеріальної обстановки; зосередженні на виявленні та вилученні інформації, що може міститись у службовій документації та на цифрових носіях тощо.

3.2 Допит свідків та підозрюваних

Однією з найпоширеніших слідчих (розшукових) дій є допит (ст. ст. 223-226 КПК України). Його проводить уповноважений на це суб'єкт за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із допитуваною особою

з метою отримання від неї відомостей щодо відомих їй обставин у кримінальному провадженні [262, с. 253]. За своєю сутністю допит являє собою регламентований кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування між особами, що беруть участь у ньому, спрямований на одержання інформації про відомі допитуваному факти, які мають значення для встановлення істини у справі [194, с. 135].

Незважаючи на певну «популярність» серед науковців тематики отримання показань у кримінальних провадженнях проти довілля, процесуальні та організаційні аспекти здійснення допиту викликають складнощі при виборі тактичних прийомів допиту залежно від статусу учасника кримінального процесу, відношення його до факту протиправного діяння, обмеженої інформації щодо такої особи та ін. Має свої тактичні особливості й допит свідків та підозрюваних у разі вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр.

На вибір тактики допиту впливають різноманітні чинники: його вид, процесуальний статус залучених осіб, слідча ситуація на певному етапі розслідування, підготовчі дії слідчого та багато інших [314, с. 62–63]. Крім того, тактичні прийоми застосовуються здебільшого не ізольовано, а в комплексі, що становить тактичну комбінацію [79, с. 160]. Безперечно, вибір конкретного тактичного прийому залежить від індивідуальності ситуації, тому в цій частині роботи розглянемо найбільш оптимальні з них при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр. На актуальність дослідження цієї проблеми вказують і результати опитування працівників прокуратури, слідчих та оперативних підрозділів, 62 % яких зазначили, що виокремленню типових ситуацій, які виникають при проведенні допиту окремих категорій осіб, та розробці на їх основі практичних рекомендацій, спрямованих на покращення їх проведення, приділяється недостатня увага (Додаток А).

Важливу роль під час розслідування кримінальних правопорушень цього виду відіграє така зазвичай невідкладна слідча (розшукова) дія, як допит свідків. Одержання інформації під час допиту суб'єктів, що перебувають у цьому статусі, дозволяє встановити спосіб, час та місце вчинення кримінального правопорушення, викрити винних, виявити інші обставини, що мають значення у кримінальному провадженні.

Залежно від того, яке відношення особа мала до події вчиненого кримінального правопорушення (бачила, чула, систематично спостерігала, вела за дорученням керівництва, інших осіб необхідну документацію, брала участь у транспортуванні корисних копалин тощо), диференціюють предмет допиту свідків. У будь-якому разі, допит має відрізнятися повнотою і деталізацією, що дасть можливість зібрати найбільш об'єктивну інформацію про подію.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає певні особливості проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 224 КПК України, кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків [134], а відповідно до ч. 2 ст. 224 КПК, він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання й за давання завідомо неправдивих показань [134].

Типовими свідками у виділених нами кримінальних провадженнях є очевидці протиправних дій у сфері землевикористання та охорони надр; співробітники контролюючих природоохоронних органів, які зазвичай не є очевидцями кримінального правопорушення, але обізнані про нього з інших джерел; особи, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, але не обізнані про кримінальний характер учинених дій; набувачі незаконно вилучених природних ресурсів; особи, включені до кола спілкування злочинця та ін.

Особи, віднесені до означеної категорії, володіють різною інформацією, обсяг і спрямованість якої визначаються видом протиправного діяння і характером одержаних відомостей. Отже, предмет допиту свідків диференціюють залежно від того, яке відношення до події кримінального правопорушення має свідок: володів інформацією про недотримання законодавства, порушення певних нормативів іншими особами (наприклад, про систематичні порушення встановлених норм діяльності окремих вузлів і агрегатів підприємства); безпосередньо спостерігав факт вчинення протиправних дій (приміром, незаконні дії, спрямовані на заволодіння землями водного фонду); за родом своєї діяльності володів знаннями в екологічній сфері (наприклад, знав про несправності в роботі очисних споруд, що могли спричинити забруднення земель, їх псування). Такі особи можуть повідомити під час допиту інформацію, яка в сукупності

з іншими доказами дасть можливість одержати уявлення про подію, факт, явище, що мають відношення до вчиненого протиправного діяння.

Аналіз слідчої та судової практики дав змогу визначити такі основні групи свідків з урахуванням їх обізнаності про подію кримінального правопорушення та особу (осіб), яка його вчинила та інші обставини, що мають значення для розслідування:

1. Свідки – очевидці кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр. Допит таких осіб є одним з найбільш інформативних, оскільки стосується безпосередньо обставин вчинення кримінального правопорушення. Під час допиту свідків, віднесених до цієї категорії, слідчий з'ясовує: коли і за яких умов вони спостерігали протиправні дії (наприклад, дії, пов'язані з незаконним заволодінням землями водного фонду), що їм відомо про джерело забруднення земель, чи особу, що видобувала (збувала, придбавала, передавала, переробляла тощо) корисні копалини, бурштин, який спосіб при цьому використала.

Коли свідки були з числа найманих працівників при вилученні природних ресурсів, слідчий повинен встановити: чи знайомі вони з особою, що їх найняла; що входило до їх обов'язків; режим роботи; кількість, особливі прикмети найманих працівників та їх обов'язки; наявність та вид технічних засобів, спосіб (технологія та техніка), що використовувалися при незаконному добуванні, експлуатації природних ресурсів; вид видобутих корисних копалин; поінформованість особи про те, що діяльність здійснюється незаконно; шляхи збуту незаконно добутого; коли, скільки і де вони купували незаконно добуті природні ресурси; їх вид та якісні показники; вид розрахунку; чи знали вони про незаконність їх добування; як розпорядилися придбаним товаром; чи знайомі з особою, що реалізовувала незаконно добуті природні ресурси та як можуть охарактеризувати її тощо [128, с. 197-198; 137].

2. Свідки – посадові особи суб'єкта господарювання, службові особи, інженерно-технічні працівники, які володіють криміналістично значущою інформацією, наймані працівники. Обираючи тактику таких осіб, слідчому варто пам'ятати, що зазначені особи можуть бути причетні до вчиненого, а окремі з них, маючи певні владні повноваження, можуть певним чином негативно вплинути як на хід слідчої (розшукової) дії, так і на весь процес розслідування.

Керівники, посадові особи суб'єктів господарювання – підприємств, установ, організацій, є типовою категорією осіб, які дають показання у кримінальних провадженнях за фактом забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), безгосподарського їх використання (ст. 254 КК України). Під час допиту зазначених осіб важливим є з'ясування їх роду діяльності, посади, компетенції, сфери інтересів, компетентності, службових обов'язків. Предметом допиту цих суб'єктів є з'ясування: кадрової політики; цілей та програм, які мали реалізуватися у зв'язку з діяльністю суб'єкта господарювання; наявності документації, що підтверджує законність діяльності підприємства; пояснення специфіки поводження з шкідливими, небезпечними речовинами, відходами виробництва.

В ході допиту свідків-посадових осіб за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 240, 240¹ КК України, мають бути з'ясовані такі питання: Згідно з якими нормативно-правовими документами проводились роботи з використання та видобутку надр? Яким чином здійснювалась організація діяльності, яка технологія та техніка відповідних робіт? Чи відповідала вона вимогам нормативно-правових актів? Чи усвідомлювала особа протиправність таких дій? Який вид розрахунку застосовувався при використанні і видобутку надр? Чи знайомий допитуваний з особами, які реалізовували, придбавали, передавали, переробляли видобуті корисні копалини? та ін.

Необхідно відзначити важливість проведення допиту працівників підприємства-забруднювача, оскільки вони можуть надати інформацію про ступінь небезпеки діяльності відповідного підприємства, про обставини, що сприяють виробничим ексцесам. Зокрема, слідчим за участю спеціаліста можуть бути поставлені такі питання: чи є санітарно-захисна зона, чи встановлені гранично допустимі викиди шкідливих речовин, чи має об'єкт екологічний паспорт, яка, на їхню думку, причина забруднення і з чиєї вини вона сталася. Також допомога спеціаліста може бути корисною у консультуванні слідчого у постановці запитань щодо забезпечення підприємством-джерелом забруднення технічної оснащеності об'єкта господарювання у природоохоронному аспекті. При цьому слідчому варто враховувати, що зазначена категорія свідків нерідко має особисту зацікавленість і може спотворювати тим чи

іншим чином інформацію. В такому випадку необхідно застосовувати метод довірчих відносин, налагодити психологічний контакт, разом зі спеціалістом опрацювати момент поінформованості слідчого про події, які сприяли вчиненню протиправного діяння.

Типовими питаннями слідчого до працівників органів, які контролюють правила використання і видобутку надр, є такі: Коли і як Ви виявили незаконну діяльність у сфері експлуатації надр? Яким чином особам або підприємствам надається дозвіл на видобування корисних копалин? Чи можете Ви визначити технологію робіт, механізмів та устаткування, використаних у конкретному випадку? Як Ви можете охарактеризувати технічний стан окремих агрегатів, які використовувалися на місці події? Яку шкоду спричинено вчиненням кримінального правопорушення? Внаслідок чого відбулося забруднення, настання тяжких наслідків, загибель, масове захворювання людей тощо? Яким чином розраховується розмір нанесеної шкоди?

Особи, відповідальні за ведення дозвільної документації для здійснення діяльності, що впливає на стан довкілля, допитуються щодо: наявності документів, що надавалися суб'єктом господарювання для підтвердження ним права займатися певного роду діяльністю; легітимності діяльності суб'єкта, що надає адміністративні послуги, щодо можливості здійснення ним діяльності з надання дозвільної документації; роз'яснення процедури, здійснюваної суб'єктом; правомочності суб'єкта, що отримав дозвільну документацію на здійснення відповідного роду діяльності згідно з чинним законодавством; наявності необхідного обладнання, оснащення тощо; ідентифікації дозвільної документації, вилученої в особи (підтвердження підпису, печатки, інших реквізитів, зазначених на документі) тощо.

Предметом допиту осіб, відповідальних за дотримання правил безпеки виробництва та / або експлуатації будівель, припинення їх експлуатації, є з'ясування: причин порушення правил експлуатації приміщень, зокрема тих, які потребують особливих правил безпеки (наприклад, тих, де зберігаються небезпечні речовини та / або обладнання, яке потребує спеціального обслуговування); фактів порушення правил безпеки експлуатації будівель тощо; наявності конкретних фактів порушень безпеки виробництва; підстав вжиття заходів з припинення експлуатації будівлі наявному плану; факту не проведення та / або формального проведення

занять / роз'яснювальних бесід зі співробітниками підприємства, установи, організації щодо правил поведження на виробництві, дотримання безпекових вимог під час експлуатації обладнання тощо.

Предметом допиту забудовника або особи, що займалася проєктуванням та / або введенням в експлуатацію будівлі може бути: пояснення щодо встановлення певного виду обладнання, необхідного для мінімізації / очищення викидів у навколишнє природне середовище, їхньої утилізації, та / або причин його відсутності чи невідповідності об'ємам виробництва та / або виду здійснюваної діяльності; з'ясування факту отримання неправомірної вигоди через приховування фактів порушення вимог законодавства у сфері охорони довкілля та / або економії на здійсненні такої забудови, тощо [197, с. 150-151].

У найманих працівників, які визнані свідками вчинення кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. ст. 240, 240¹ КК України, серед іншого, з'ясовуються питання: щодо стосунків з роботодавцем; щодо трудових обов'язків та режиму роботи, кількості найманих робітників; технології робіт; наявності і виду технічних засобів, що використовувалися під час розробки і видобутку надр; шляхів збуту добутих корисних копалин; обізнаності про незаконність використання і видобутку корисних копалин; виду та способу розрахунку; відносин з особами, що здійснювали реалізацію добутих природних ресурсів за виконану роботу тощо.

Певну увагу слід звернути на особливості допиту працівників експертних установ, тобто осіб, які використали своє службове становище, спеціальні знання з метою досягнення злочинної мети. Хоча слід визнати, що частка таких осіб у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр є надзвичайно малою. Предметом допиту вказаних осіб є насамперед з'ясування таких питань: чому під час проведення екологічної експертизи не було враховано ризики, які в подальшому стали причиною настання негативних наслідків; стан навколишнього природного середовища до моменту здійснення суб'єктом господарювання своєї діяльності (на момент проведення екологічної експертизи); пояснення щодо наданої у висновку оцінки наслідків можливого негативного впливу на довкілля; причина не зазначення у висновку експертом, що суб'єкт господарювання здійснює неналежне

поводження з відходами від виробництва, іншими хімічними речовинами, що використовуються у процесі його діяльності, що в подальшому призведе до забруднення довкілля; відповідність проектно-дозвільної документації на момент проведення експертизи вимогам чинного законодавства; хто був суб'єктом звернення для проведення екологічної експертизи, чи здійснювався вплив на експерта у процесі здійснення ним своєї професійної діяльності тощо.

3. Свідки – працівники контролюючих, природоохоронних органів та службові особи органів місцевого самоврядування (уповноважені особи Державної санітарно-епідеміологічної служби України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – Держгеокадастр), землевпорядники, інженери-інвентаризатори та ін.).

Показання співробітників контролюючих, природоохоронних органів здебільшого містять інформацію, яка сприяє підтвердженню версій про джерело шкідливого впливу на об'єкти довкілля або формування нової. Характерною особливістю допиту співробітників екологічних органів є те, що вони часто виступають у ролі фахівців-консультантів [55, с. 162]. Доцільно підкреслити, що під час досудового розслідування зазначені особи допитуються в статусі свідка, а відомості, отримані від них є таким джерелом доказів, як показання свідків.

До прикладу, співробітники Держгеокадастру, її територіальних управлінь і структурних підрозділів можуть володіти інформацією, що має значення для кримінального провадження, і стала їм відома у зв'язку з виконанням професійних обов'язків (здійснення державної реєстрації земельних ділянок, обмежень у їх використанні, скасування реєстрації; погодження документації із землеустрою; розпорядження землями державної власності сільськогосподарського призначення тощо). Як свідки допитуються державні інспектори у сфері державного контролю за використанням та охороною земель, державні інспектори з охорони довкілля – щодо обставин проведення ними перевірок додержання вимог земельного, природоохоронного та містобудівного законодавства, фіксації виявлених порушень та результатів обстеження земельних ділянок і розташованих на них об'єктів тощо. Крім того, зазначені особи можуть надати слідчому інформацію з будь-яких питань, що

стосуються розслідування кримінального правопорушення, акцентувати увагу на конкретних питаннях, що мають бути з'ясовані, та їх черговості, визначити коло осіб які можуть володіти відомостями, що мають значення у кримінальному провадженні.

Говорячи про категорію свідків, які належать до працівників контролюючих, природоохоронних органів, слід зазначити, що їхні дії дають змогу слідчому простежити послідовність події кримінального правопорушення та його механізм. Так, при допиті зазначеної категорії свідків, слідчим спільно зі спеціалістом можуть бути з'ясовані такі обставини: чи спостерігались у певні періоди екстремальні випадки забруднення довкілля, які господарські об'єкти за наявними даними були їх джерелом, якими були характер і масштаби шкідливих викидів?

Не виключені ситуації, коли до зазначені суб'єкти можуть бути причетні до вчинення окремих правопорушень проти довкілля. З метою перевірки цієї версії відповідні особи мають бути допитані як свідки. Водночас, слідчому варто пам'ятати, що відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК України, у кримінальному провадженні не може бути допитана як свідок особа, яка згодом буде визнана у ньому підозрюваною чи обвинуваченою [134].

Як свідки у кримінальних провадженнях аналізованої категорії можуть бути допитані особи, які надають екологічну інформацію. Предметом їх допиту може бути з'ясування: причини надання неправдивої інформації щодо стану довкілля; стороннього впливу на суб'єкта (розпорядника) екологічною інформацією з боку сторонніх осіб задля надання/ненадання достовірної інформації щодо стану навколишнього природного середовища першим [197, с. 152–153].

4. Свідки – співробітники правоохоронних органів (які проводили оперативно-розшукові заходи і виявили факт кримінального правопорушення у зазначеній сфері; які проводили НСРД та залучались до їх проведення), або особи, які брали участь у провадженні слідчих (розшукових) дій як спеціалісти. Під час їх допиту слідчий може одержати криміналістично значущу інформацію: про виявлені порушення екологічного законодавства; про обставини вчинення кримінального правопорушення; про осіб, винних, або причетних до його вчинення; про спосіб вчинення кримінального правопорушення; його наслідки; про причини, що сприяли

вчиненню протиправного діяння тощо. Цілком ймовірно, що такі відомості можуть бути відомі й попередній категорії свідків.

5. Свідки, які можуть характеризувати підозрюваного, спосіб його життя, зв'язки, поведінку на роботі, у побуті. До цієї категорії свідків відносяться особи, які мають як ділові стосунки з підозрюваним, так і ті, що спілкуються з ними у повсякденному житті (родичі, колеги, друзі, приятелі, знайомі, сусіди та ін.). Також знайомі і родичі підозрюваного, можуть не тільки розповісти про його особисті якості, спосіб життя, випадкові розмови про мету протиправних дій чи бажання отримати вигоду від їх учинення, а й мати дані щодо його роботи, планів, а також ймовірних цілей і мотивів порушення встановлених суспільних відносин. Відповідною інформацією можуть володіти й ті, що віднесені нами до інших категорій свідків.

Не претендуємо на досконалість зазначеної нами класифікації, оскільки кримінальні правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр, що охоплюють склади кримінально караних діянь, передбачених ст. ст. 239, 239¹, 239², 240, 240¹ і 254 КК України, мають свої особливості та суб'єктний склад. Тому не виключено, що криміналістично значимою інформацією залежно від обставин конкретного кримінального провадження можуть володіти й інші особи. До таких можна віднести: осіб, що є розробниками документації із землеустрою та оцінки земель; нотаріусів (за винятком відомостей, що становлять нотаріальну таємницю (п. 3 ч. 2 ст. 65 КПК України, ст. 8 Закону України «Про нотаріат»)) [227]; власників та користувачів відповідних та сусідніх земельних ділянок, а також осіб, які спостерігали факт вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням професійних функцій (лісники, охоронці, будівельники та ін.) [161, с. 100; 270, с. 211]. Зазначеним особам можуть бути відомі: обставини протиправної діяльності; інформація щодо осіб, які вчиняли протиправні дії, зокрема ознаки їх зовнішності; інформація щодо транспортних засобів, спеціальної, сільськогосподарської техніки, яка використовувалась при вчиненні незаконних дій; коло спілкування; хто був присутнім під час вчинення кримінального правопорушення та може повідомити важливу інформацію тощо.

Зауважимо також, що перелік питань, зазначених під час розгляду виокремлених

груп свідків, не є вичерпним і залежить від багатьох обставин: способу підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення у цій сфері; наявності або відсутності відповідної службової документації, її достовірності; від того факту, чи залучена особа в іншу злочинну діяльність тощо. При перевірці такої інформації процесуальний статус допитуваного свідка може змінитися на підозрюваного.

Особливість підготовки до допиту свідків при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, полягає в тому, що слідчому належить: вивчити матеріали кримінального провадження; визначити черговість допиту свідків; детально ознайомитись з екологічним законодавством, положення якого були порушені; визначити обставин, що потребують з'ясування; обрати місце та час проведення допиту; вирішити питання щодо необхідності залучення до допиту спеціаліста (еколога, технолога, меркшейдера) та інших осіб; з'ясувати соціально-психологічні характеристики допитуваного; вирішити питання щодо необхідності використання звуко-, відеозапису; обрати прийоми допиту, скласти план його проведення.

З цього приводу в методичній літературі зазначається, що слідчий, який здійснює розслідування екологічних злочинів, повинен мати достатньо повне уявлення про ту сферу виробництва чи господарської діяльності, де було вчинене протиправне діяння. Це сприятиме досягненню взаєморозуміння з допитуваним, спрямованості, конкретності допиту, правильній оцінці одержаних показань. Оскільки розслідування таких протиправних діянь вимагає спеціальних знань і відповідної тактики їх використання, слідчий у ході підготовки до допиту може отримувати інформацію з різних джерел: вивчення спеціальної літератури; отримання консультацій від фахівців, які працюють на підприємствах, у наукових установах; ознайомлення з виробничими процесами, технологією, пов'язаними із вчиненням кримінального правопорушення [194, с. 26-31].

Слідчим також виробляється загальна тактика проведення допиту. Так, залежно, яка допитується, буде складено окрему методіку проведення допиту. Вибір тактики допиту свідка залежить від того, до якої з вищезгаданої групи належить особа, а також від інформації, якою володіє свідок. Як свідчить аналіз кримінальних проваджень

досліджуваної категорії, допит свідків-очевидців зазвичай відбувався в безконфліктній ситуації, адже такі особи здебільшого є незаінтересованими в результатах кримінального провадження, у зв'язку з чим дають правдиві показання. За таких умов дії слідчого спрямовуються на повне відображення показань свідка у протоколі допиту, на носіях зі звуко-, відеозаписом, планах і схемах (за необхідності). Так, під час допиту свідків слідчий з'ясовує такі важливі для розслідування кримінального провадження обставини, як час, місце, масштаб. Наприклад, в окремих провадженнях з'ясовуються відомості про те, звідки та в якому напрямку поширювалися шкідливі речовини, з якого джерела вони надходили, а також як на це реагували працівники підприємства-джерела забруднення.

У конфліктних ситуаціях ставляться деталізуючі, уточнюючі та конкретизуючі запитання, використовуються прийоми актуалізації забутого тощо. Вибір конкретного тактичного прийому залежить від ситуації слідчої (розшукової) дії. Зокрема, тактичним прийомом, спрямованим отримання більш повної інформації про подію кримінального правопорушення, є також постановка «прихованих» додаткових питань. Вони акцентують увагу на втрачених під час вільного оповідання свідка-очевидця будь-яких відомостей, необхідних для встановлення обставин кримінального правопорушення. Наприклад, під час розслідування факту викиду небезпечних для довкілля речовин слідчий з допомогою спеціаліста ставить запитання, які обставини передували події чи спричинили її наступ (поломка окремих механізмів чи недбале ставлення співробітників підприємства-джерела забруднення до проблеми).

Ще одним важливим тактичним прийомом в даному випадку є пред'явлення речових доказів. Слідча практика вже виробила значну кількість тактичних прийомів проведення допиту, проте при цьому виділяється найбільш наочний – пред'явлення (демонстрація) свідку предметів, документів або слідів, тобто так званих «німих свідків» кримінального правопорушення. Такий прийом сприяє виникненню асоціативних зв'язків і надалі допомагає допитуваному згадати забуте та вказати на обставини, які раніше були поза його увагою.

Важливо підкреслити, що велике значення при розслідуванні аналізованих кримінальних правопорушень має залучення спеціаліста до проведення такої слідчої

(розшукової) дії як допит свідка, як, власне, й підозрюваного. Активна його участь у проведенні допиту дозволить слідчому грамотно сформулювати питання і дати правильну оцінку показанням, що, безумовно, позитивно позначиться на результатах проведення окремих процесуальних дій, а значить і на загальному стані розкриття та розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії.

Положення КПК України надають слідчому певну свободу у виборі найбільш оптимальних процесуальних «інструментів» отримання показань. Так, ч. 1 ст. 225 КПК України серед іншого визначає, що у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань особи під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для її життя і здоров'я, тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб [134]. У разі необхідності допит у порядку ст. 225 КПК України може бути проведений за правилами проведення допиту особи в режимі відеоконференції [134; 264, с. 70]. У вивчених кримінальних провадженнях лише в одному з двадцяти випадків показання отримувались у такий спосіб (Додаток В), хоча з неофіційних даних вбачається, що реальна потреба у здійсненні допиту в порядку ст. 225 КПК України виникає значно частіше.

Допит підозрюваного – це слідча (розшукова) дія підвищеного тактичного ризику, оскільки неможливо передбачити наслідки її проведення. Тому слідчому необхідно враховувати конкретну ситуацію, внаслідок якої постала необхідність її проведення [333, с. 152]. Правдиві показання підозрюваного є джерелом інформації про обставини вчиненого кримінального правопорушення, вказують на мотив його вчинення, визначають коло осіб, які готові підтвердити свідчення, надати докази, які не були відомі слідчому раніше.

У разі встановлення особи, яка причетна до вчинення кримінального правопорушення, вона допитується як підозрюваний у порядку ст. 224 КПК України. Загальновідомо, що успіх майбутнього допиту багато в чому визначається об'ємом і характером вихідних даних. Насамперед, це коло обставин, про які необхідно отримати

показання. Вони, власне, складають предмет допиту. Правильне їх визначення сприяє отриманню повної інформації від підозрюваного і є необхідною умовою плановірності і цілеспрямованості допиту, дозволяє правильно визначити зміст і черговість постановки запитань [79, с. 140].

Підготовка до допиту підозрюваного потребує ознайомлення слідчого з даними, що стосуються додержання екологічних правил та стандартів (наприклад, технічною документацією на роботу очисних споруд, положеннями, інструкціями, наказами про права і обов'язки осіб, які відповідають за дотримання правил охорони довкілля, усунення шкідливих наслідків). Крім того, необхідно вивчити особу підозрюваного, його ставлення до виконання службових обов'язків (наприклад, рівня професійної підготовки, пов'язаної з уведенням в експлуатацію техніки, обслуговуванням очисних споруд у разі виявлення факту забруднення або псування земель тощо), скласти психологічний портрет підозрюваного, попередньо визначити можливу його поведінку при допиті. Такими суб'єктами можуть бути як посадові особи (наприклад, керівник підприємства, головний інженер, головний технолог та ін.), так і інші особи, які виконують різноманітні роботи, пов'язані з транспортуванням відходів виробництва та їх утилізацією, безпосередньо відповідають за встановлення та експлуатацію очисних споруд.

Допит підозрюваних здійснюється з урахуванням відомостей про наявність у них відповідних навичок, теоретичних та практичних знань, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (наприклад, навичок вилучення корисних копалин, встановлення відповідного очисного обладнання, тощо), фактів притягнення їх раніше до адміністративної та іншої відповідальності у зв'язку з вчиненням відповідних дій проти довкілля (наприклад, пов'язаних з незаконним заволодінням землями водного фонду, безгосподарським використанням земель тощо), наявності ознак протидії розслідуванню. Відповідна інформація, яка має бути з'ясована, уточнена, перевірена, залежить від обставин кожного конкретного правопорушення.

Зокрема, під час допиту підозрюваного у кримінальних провадженнях про земельні злочини екологічного характеру слід з'ясовувати його посаду, обставини події, що розслідується, її причини, ступінь забруднення та небезпеки для навколишнього

природного середовища, наявність та об'єм забруднень при виконанні технологічних операцій тощо [247, с. 313].

Найбільш типовими ситуаціями допиту підозрюваного є такі: 1) підозрюваний визнає свою вину, дає правдиві показання та з його показань не вбачаються ознаки протидії розслідуванню (допит у безконфліктній ситуації); 2) допитуваний заперечує факт вчинення ним протиправного діяння, дає завідомо неправдиві показання чи відмовляється від їх дачі (допит у конфліктній ситуації). Безвідносно до ситуації допиту, зазначена слідча (розшукова) дія має проводитися при дотриманні закону, без будь-якої тенденційності, але водночас активно, наступально, з установкою на отримання правдивих свідчень.

У ситуації, коли особа визнає свою винуватість та дає правдиві показання про вчинення кримінального правопорушення, організаційно-тактичні завдання слідчого полягають у з'ясуванні й фіксації показань допитуваного, їхній деталізації, підтвердженні іншими доказами у кримінальному провадженні.

З аналізу судово-слідчої практики вбачається, що допити підозрюваних у кримінальних провадженнях у сфері землевикористання та охорони надр здебільшого проходять у конфліктних ситуаціях – 66 %, коли допитувані усіяко відмовляються у сприянні розслідуванню, категорично заперечують свою причетність до вчиненого кримінального правопорушення, вигороджують спільників, перекладають вину на інших.

У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання слідчого, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої інформації. Складність проведення цієї слідчої (розшукової) дії зумовлена тим, що, по-перше, підозрюваному, відповідно до ст. 63 Конституції України, повідомляється про відсутність відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [115], а отже, слідчий має ефективно застосувати тактичні прийоми та способи під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії з метою його переконання в необхідності дачі правдивих показань. Додаткова складність допиту підозрюваного – члена злочинного угруповання полягає в тому, що в ході спілкування допитуваний

прагне вирішити свої інтереси – отримати інформацію про обізнаність слідчого з показань інших осіб про розподіл ролей між ними, про подальші дії та наміри слідчого [96, с. 175].

У разі наявності у кримінальному провадженні кількох підозрюваних, при підготовці до допиту необхідно систематизувати докази щодо кожного підозрюваного (обвинуваченого), а також вирішити питання про послідовність допиту та пред'явлення доказів відповідно до наявної інформації та кількості епізодів злочинної діяльності. Водночас, не варто виключати того, що, приміром, такі особи, як «копачі», можуть бути абсолютно не обізнані, або лише в загальних рисах володіти інформацією про збут, перевезення та переробку незаконно видобутого бурштину-сирцю. Аналогічна ситуація типова й для розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240 КК України.

Як свідчить практика, часто за фактом вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 240, 240¹ КК України, в основному затримуються безпосередні виконавці протиправних дій – «копачі», водії транспортних засобів та ін., а організатори, протиправних дій лишаються поза увагою органів розслідування. В таких випадках допит підозрюваного слід відкласти, доки слідчий не збере достатньо інформації, речових доказів, для більш ґрунтовної постановки запитань та аргументації повідомленої підозри. Тільки в такому разі запропоновані тактичні прийоми матимуть сенс. Типовими є випадки відмови підозрюваних від раніше даних показань, їх зміни, тому слідчому, окрім відображення результатів допиту в протоколі, необхідно забезпечити фіксацію слідчої (розшукової) дії за допомогою звукозапису або відеозйомки.

При наявності декількох підозрюваних першими слід допитати осіб, на яких лежить менша відповідальність, які займають меншу посаду, і тому можуть бути менш схильними до впливу на інших осіб, зокрема на тих, що займають керівне становище. Доцільним в таких випадках є поступове пред'явлення доказів, від меншого до більшого.

До основних питань при допиті підозрюваного у незаконному використанні і видобутку надр можна віднести: Яким чином Вам стало відомо про місце розташування

корисних копалин? Як Ви планували розпорядитися корисними копалинами, які видобували на місці події? Куди і кому корисні копалини вивозилися? За допомогою яких технологій, технічних засобів або механізмів здійснювалося видобування та транспортування корисних копалин? Чи усвідомлювали Ви факт злочинності своїх діянь? Які особи були задіяні у відповідних процесах, яка роль кожного у них? Чи усім особам було відомо про незаконність цієї діяльності? Протягом якого часу існує злочинна група? Хто обрав місце та час вчинення кримінального правопорушення, розробив план його вчинення? У чому саме полягали підготовчі дії, вчинення та приховування кримінального правопорушення? та ін. [137, с. 93-94].

При розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень має бути уточнена інформація: як часто і де здійснював підозрюваний вилучення природних ресурсів до затримання правоохоронцями; яким вимогам мають відповідати законні способи їх вилучення; чи дотримувалися вищезазначені вимоги при вилученні у конкретному випадку; чи знає він когось із співробітників контролюючої природоохоронної організації, працівників правоохоронних органів; чи є у нього у розпорядженні типово використовувані для незаконного вилучення природних ресурсів кошти.

Слідчий повинен бути психологічно готовий до замовчування, недомовки, спробам виправдатися і навіть до брехні з боку допитуваного [17, с. 41]. Використовуючи зазначені прийоми, вказані особи навмисно обирають таку лінію поведінки, сподіваючись, що уникне заслуженого покарання або вважають, що не в їхніх інтересах давати правдиві показання. Проте з іншого боку, така позиція може й змінитися в ході розслідування, до чого слідчий повинен бути також готовий, при цьому планомірний його вплив на зазначений процес нормалізує процес спілкування з допитуваною особою, сприяє отриманню правдивих показань.

У ситуаціях, коли підозрюваний наполягає на своїй непричетності до вчиненого і дає неправдиві показання, тактика отримання показань допиту децю інша. За наявності підозри в неправдивості показань підозрюваного використовують методи переконання (наведення аргументів щодо неправильності зайнятої ним позиції; наголошення на настанні сприятливих наслідків визнання своєї вини та активної співпраці з органами досудового розслідування, тощо) або застосовують тактичні прийоми, спрямовані на

встановлення психологічного контакту з допитуваним.

Серед тактичних прийомів (їх комбінацій), спрямованих на викриття неправди у показаннях допитуваного у кримінальних провадженнях цієї категорії, на нашу думку, найбільш ефективними будуть такі: логічна послідовність створення певного уявлення про поінформованість слідчого; пред'явлення доказів за ступенем їх переконливості; допущення легенди; відволікання уваги; поєднання форсованого та уповільненого темпів допиту; постановка «замаскованих» запитань та ін. [31, с. 305]. Оскільки незаконний бурштиновий бізнес характеризує така ознака як груповий, організований характер, при допиті підозрюваного слідчому необхідно зосередити свою увагу на виявленні й викритті всіх членів угруповання на кожній з його стадій. У зазначених ситуаціях, окрім описаних вище, рекомендується використовувати такі тактичні прийоми, як: пред'явлення доказів (доцільно це робити з урахуванням їх взаємозв'язку з іншими відомими беззаперечними доказами); використання чинника раптовості (позбавляє особу можливості в достатній мірі продумати чітку і послідовну версію).

3.4 Судова експертиза

В умовах, коли в результаті вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр здійснюється забруднення довкілля різними відходами виробництв та іншими шкідливими речовинами, забруднюються або псується землі, здійснюється інший негативний вплив антропогенної діяльності на навколишнє природне середовище, використання спеціальних знань під час досудового розслідування, зокрема у формі проведення судової експертизи, набуває дедалі більшої ваги.

Найбільш активно застосовуваною та особливо важливою з процесуальної точки зору формою використання спеціальних знань при розслідуванні виокремлених нами кримінальних правопорушень є призначення та проведення експертиз. Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [236; 331, с. 10]. Висновок експерта є

процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні.

Особливості організації проведення експертиз у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр обумовлюються насамперед специфікою предметів злочинного посягання, якими є ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель, корисні копалини, бурштин-сирець, а також об'єктів, яким завдається шкода – земля, надра. Вид судової експертизи визначається видом протиправного діяння та характером завдань, які треба вирішити.

Загалом, усі експертизи, призначені під час розслідування аналізованих кримінальних правопорушень, можна згрупувати в такий спосіб: судові експертизи екологічної спрямованості; технічні експертизи; криміналістичні експертизи.

До першої групи експертиз у аналізованих кримінальних провадженнях насамперед слід віднести судові експертизи екологічної спрямованості, які мають у них першорядне значення: судово-екологічну (з'ясування перебігу та результатів дослідження антропогенного впливу на об'єкти навколишнього середовища), геологічну (визначення достовірності та обґрунтованості геологічних та техніко-економічних показників проведеної надрокористувачем діяльності щодо використання ділянки надр, наданої згідно зі спеціальним дозволом на користування надрами); судово-ветеринарну (встановлює причини загибелі чи захворювання тварин); орнітологічна (об'єктом дослідження є птахи); зоологічну (досліджуються об'єкти тваринного походження); ентомологічну (об'єктом дослідження є комахи); гідрометеорологічну експертизи (з'ясування концентрації викинутих певним об'єктом забруднювальних речовин).

До групи технічних експертиз належать агротехнічні (призначаються в разі коли забруднення атмосфери завдали шкоди лісовим масивам, сільському господарству, диким тваринам); судово-технологічні (встановлюють порушення технології виробництва); будівельно-технічні (встановлюють причини аварій під час будівництва очисних споруд) та інші.

Ще одну групу становлять криміналістичні експертизи, зокрема дактилоскопічна (за слідами рук, ніг людини); трасологічна (за слідами взуття, використання знарядь вилучення природних ресурсів: інструментів, технологічних установок обробки чи

переробки, а також транспортних засобів); почеркознавча; техніко-криміналістичного дослідження документів (за слідами підроблення документів) та інші.

Так чи інакше, експертизи призначаються з урахуванням слідчої ситуації. Зокрема, для встановлення причини захворювання або загибелі людей у аналізованих кримінальних провадженнях доцільно призначати судово-медичну експертизу; токсикологічна експертиза у зазначених кримінальних провадженнях спрямована на вирішення завдання щодо наявності шкоди здоров'ю людини тощо.

Перш ніж здійснити науковий аналіз типових судових експертиз, що призначаються при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, окреслимо організаційні та методичні проблеми їх призначення під час досудового розслідування, які, як свідчить практика, до кінця не вирішені. До таких можна віднести:

– нестача або відсутність спеціальних знань у суб'єкта розслідування, незнання можливостей судових експертиз. Так, 64 % опитаних прокурорів, слідчих та оперативних працівників вважають, що для підвищення ефективності проведення судово-екологічних експертиз необхідна додаткова спеціальна підготовка осіб, які здійснюють розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр. При цьому 76 % з них вважають, що це має бути у формі курсів підвищення кваліфікації або регулярного проведення семінарів із запрошенням експертів, а 24 % – що у формі стажування або у рамках службової підготовки (Додаток А);

– неправильне визначення потрібного виду експертизи і, як наслідок, непризначення чи невчасне призначення необхідних експертиз. Як показало проведене дослідження, з цією проблемою стикалися 18 % експертів;

– складнощі, пов'язані з формулюванням запитань експерту. До таких, зокрема, відносяться: визначення експерту загального завдання без постановки конкретних запитань, що потребують вирішення (55 % випадків); постановка запитань, що відносяться до предмету інших експертиз та вирішуваних іншими експертами (31 % випадків); постановка запитань правового характеру, що знаходяться в компетенції самого суб'єкта розслідування (10 % випадків) (Додаток А);

– проблеми оцінки експертом завдання шкоди довіллю у конкретних цифрах та фактах. Наслідки антропогенного впливу на навколишнє природне середовище нерідко проявляються через кілька років, у зв'язку з чим експерт не може дати точну та повну відповідь на питання суб'єкта розслідування про розмір завданої в даний конкретний момент шкоди;

– використання експертами методик, що не відповідають сучасним умов розрахунку шкоди, завданої довіллю. Найчастіше розрахунок за такими методиками не відображає повної картини та призводить до того, що неможливо довести наявність складу кримінального правопорушення там, де воно є. Актуальні потреби експертної практики вимагають розробки нових методик експертних досліджень, наприклад: комплексної методики дослідження екологічного стану біогеоценозів; комплексної методики оцінки впливу зміни якості земель при різних видах господарського та іншого використання на стан рослинності та ін.

– надання у неповному обсязі необхідних об'єктів та матеріалів для проведення експертизи чи об'єктів, непридатних до дослідження внаслідок порушення умов їх зберігання. Часто експерти-екологи висловлюють невдоволення якістю і кількістю наданих слідчими об'єктів для проведення експертизи. Як причини вони називають непридатність проб ґрунту, відібраних більше ніж за тиждень до призначення експертизи і тих, що зберігалися в неналежних умовах, недостатність матеріалів та погана якість документації. Також було встановлено, що неякісність і недостатність наданих на дослідження матеріалів є причинами відмови у проведенні судово-екологічної експертизи в 51 % та 82 % випадків відповідно (Додаток А). В деяких випадках слідчим необхідно додатково оглядати місце події та надавати експерту додатковий протокол огляду;

– суттєві недоліки в організації взаємодії слідчих та органів, що здійснюють контроль за дотриманням правил природокористування та експертних установ, обумовлені, зазвичай, формальним підходом окремих посадових осіб до виконання своїх обов'язків. Тільки 17% опитаних судових експертів-екологів не мали нарікань до організації взаємодії (Додаток А).

Ще однією не менш важливою причиною є недостатня кількість кваліфікованих

експертів-екологів. На це вказали 85% опитаних прокурорів, слідчих та оперативних працівників (Додаток А). Про важливість саме цієї форми використання спеціальних знань свідчить те, що у понад 70 % кримінальних проваджень аналізованої категорії, що направляються до суду, призначається не менше двох експертиз (Додаток В).

Враховуючи вимоги законодавчих актів щодо залучення експерта та призначення судових експертиз, слід належним чином здійснювати підготовку до їх призначення, яка містить такі складові, як: визначення предмету експертизи; збирання необхідних матеріалів; формулювання запитань експерту; вибір моменту призначення експертизи; вибір експертної установи або експерта. З огляду на специфіку кримінальних правопорушень, що є предметом цього дослідження, доцільним є консультування з відповідним спеціалістом щодо виду судової експертизи та переліку запитань, які слід поставити на вирішення експерта. З цього приводу О.І. Ревенко слушно зазначає, що при підготовці матеріалів і призначенні експертиз доцільно звертатися за допомогою до відповідного спеціаліста, а також користуватися спеціальною довідковою літературою [245, с. 161].

В ході розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр у слідчого часто виникає потреба у призначенні комплексу судових експертиз в одному кримінальному провадженні, вибір яких залежить від поставлених завдань та можливостей експертної установи. Зазвичай, це судово-екологічна експертиза та інші судові експертизи, які допомагають встановити фактичні дані, що мають значення для розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії. Такі експертизи можуть призначатися як на початковому, так і на наступному етапі розслідування залежно від необхідності. За даними вивчення кримінальних проваджень зазначеної категорії, на початковому етапі розслідування було призначено 48 % судово-екологічних експертиз, натомість на наступному етапі – 52 % (Додаток В).

Зростання випадків антропогенного заподіяння шкоди довкіллю та збільшення кількості кримінальних правопорушень у цій сфері робить дедалі актуальнішим такий розділ судово-експертних досліджень, як судово-екологічна експертиза, яка поряд з іншими видами експертиз передбачена Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з

питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р. [219]. Однойменно експертиза посідає центральне місце в методиці розслідування земельних кримінальних правопорушень екологічного характеру, які завдають шкоди не тільки довкіллю, а й людині, яка є її частиною і сама наражає на небезпеку існування людства.

Відповідно до ГОСТ Р 58081-2018, судово-екологічна експертиза – це процесуальна дія осіб, які мають спеціальні знання, які дають висновок, що відображає перебіг та результати дослідження антропогенного впливу на об'єкти навколишнього середовища. До спеціальних знань у даному контексті при провадженні судово-екологічної експертизи відносяться знання в галузі екології, суміжних природничих, технічних та економічних наук. Зазначена експертиза є комплексним дослідженням, так як у більшості випадків здійснюється спеціалістами в галузі екології разом із медиками, біологами, хіміками, гідрологами, агротехніками, інженерами з очисних споруд, технологами виробництв, що пов'язані з утворенням шкідливих відходів [6, с. 198], а до її предмету традиційно відносять фактичні дані (факти, обставини), які встановлюються на основі спеціальних знань у галузі екології та деяких прикладних наук і які містять сукупності даних про порушення у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки [27, с. 125].

Так, в одному з кримінальних проваджень за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 239 КК України, слідчий суддя Свалявського районного суду Закарпатської області задовольнив клопотання слідчого про проведення інженерно-екологічної експертизи та доручив експертам Львівського науково-дослідного інституту судових експертиз поставити на вирішення такі запитання: Чи є забруднення земель на території площадки? Якщо так, то які нормативно-правові акти у сфері природоохоронного законодавства порушено? Які причини виникнення забруднення земель на території площадки, на якій здійснює діяльність одне з ТОВ та які обставини їх обумовили? Який розмір шкоди, завданий довкіллю, внаслідок такого забруднення? Чи є небезпека для життя та здоров'я людей чи довкілля, в результаті такого забруднення та діяльності ТОВ [291]. Зазначений перелік питань, які мають бути з'ясовані під час проведення такої експертизи, можна

віднести до типових, хоча він може змінений відповідно до обставин кримінального правопорушення проти довкілля.

Науковці та практики неодноразово наголошували на складності встановлення факту існування небезпеки настання наслідків забруднення [326, с. 28], а також інших обставин, встановлення яких можливе завдяки вирішенню завдань судово-екологічної експертизи. Виходячи з вищевикладеного, завдання судово-екологічної експертизи нами розмежовано на: діагностичні та ідентифікаційні. До діагностичних завдань відносяться: аналіз негативного впливу з точки зору часу, місця та спрямованості джерела негативного антропогенного впливу на довкілля; виявлення умов, що сприяли посиленню впливу та настанню тяжких наслідків; встановлення механізму негативного антропогенного впливу; встановлення можливості відновлення вихідного стану антропогенно-змінених об'єктів довкілля, а також можливості або неможливості усунення негативних наслідків, що настали; визначення вартості відновлення довкілля. Ідентифікаційні завдання судово-екологічної експертизи включають: з'ясування факту визначення виду джерела негативного антропогенного впливу, властивостей та ознак об'єкта, що є його джерелом; встановлення конкретного потенційно небезпечного об'єкта, який став місцем виникнення негативного антропогенного впливу.

Судово-екологічна експертиза призначається у разі необхідності з'ясування екологічних характеристик певного об'єкта пізнання (технічного проекту підприємства, певного виду діяльності або регіону). На її вирішення ставляться такі питання: чи відповідає технічний проект даного підприємства вимогам екологічної безпеки, і якщо ні, то в чому полягає невідповідність; чи властиві даному регіону ознаки зони екологічного лиха й, при позитивній відповіді, у чому вони проявляються; чи потребує даний регіон особливого екологічного захисту, і якщо так, то до якої категорії він належить (заповідник, заказник, національний природний парк, пам'ятник природи, зелена зона); чи являє даний вид господарської діяльності загрозу для здоров'я людей, представників тваринного або рослинного світу [74, с. 368-369].

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.08.1998 р., до об'єктів досліджень судово-екологічної експертизи відносить: локальну ділянку місцевості, де було

виявлено ознаки негативного антропогенного впливу; проби атмосферного повітря, води, ґрунту, відібрані у межах антропогенно-порушеного об'єкта довкілля; зразки флори та фауни, що зазнали негативного антропогенного впливу; різноманітні механізми, обладнання та деталі з місця, де відбулася подія чи настали її наслідки; технічну документацію, технологічні регламенти та акти перевірки екологічного стану об'єктів; результати обстеження об'єктів довкілля санітарно-епідеміологічними, природоохоронними та іншими спеціально уповноваженими органами [219].

Отже, об'єктами судово-екологічної експертизи є: 1) власне об'єкти дослідження: технічна документація (технологічні регламенти, інструкції, протоколи про результати випробувань проб стічних вод з очисних споруд, висновки фахівців та ін.); вилучені на місцях забруднень викиди відходів, проби води, ґрунту, повітря, зразки флори та фауни, уражені шкідливим впливом або знищені; локальна земельна ділянка, де виявлено ознаки негативного антропогенного впливу; механізми, обладнання чи деталі з місця, де сталася відповідна подія; результати обстеження об'єктів довкілля санітарно-епідеміологічними, природоохоронними та іншими органами та ін.; 2) зразки для порівняльного дослідження: зразки (проби вод, ґрунту), взяті на різній відстані від зони забруднення; зразки флори та фауни, що зазнали негативного впливу.

Разом з перерахованими вище об'єктами, для полегшення вирішення завдань експертом, надаються матеріали кримінального провадження, необхідні для проведення досліджень (протокол огляду місця події, висновки інших експертиз, протоколи допитів, обшуку), а також інші документи, що містять відомості, що стосуються предмета експертизи (схема вилучення зразків із зазначенням їх номерів, місць вилучення та відстаней між ними, акти відомчого розслідування та ін.), якщо встановлено їх відносність, допустимість та достовірність.

Однією з найважливіших умов якісного проведення судово-екологічних експертиз, є суворе дотримання умов вилучення та зберігання об'єктів, що надаються на експертизу з метою забезпечення безпеки їх початкового складу, від часу виявлення до часу дослідження. Враховуючи, що більшість із них мають нестійку органічну природу, порушення умов вилучення та зберігання, наприклад, перезволоження, недотримання температурного режиму, затягування термінів зберігання, веде до

незворотної зміни їх властивостей, тобто криміналістично значимих ознак.

На нашу думку, та на переконання переважної більшості опитаних прокурорів, слідчих та працівників оперативних підрозділів (93 %), для повного та всебічного аналізу негативного впливу на елементи довкілля оптимальним є виїзд експерта-еколога на місце події з метою проведення експертного огляду (Додаток А). Основним інструментом в отриманні доказів вчинення кримінального правопорушення є лабораторні дослідження проб води, ґрунту, взятих у місці викидів, зразки флори та фауни, уражені шкідливими впливами. Організацію роботи на місці події в таких випадках має здійснити особа (орган), яка призначила експертизу. Результати такого огляду в процесуальному розумінні вважатимуться довідкою спеціаліста і, хоча й не відноситимуться до джерел доказів у кримінальному провадженні, визначених у ч. 2 ст. 84 КПК України, проте, безсумнівно, ляжуть в основу умовиводів, покладених в основу висновку експерта.

Найбільш обґрунтованим вважаємо підхід тих слідчих, які при доведенні факту створення небезпеки, а також інших питань, які становлять предмет судово-екологічної експертизи, використовують саме висновок експерта, а не звіти фахівців чи довідки спеціалістів, що протирічить самій природі джерела доказу у розумінні ч. 2 ст. 84 КПК України. Так, Красноградський районний суд Харківської області у справі № 626/1216/18 області в ухвалі від 14 червня 2019 р. послався на висновки, зроблені Національним науковим центром «Інституту ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського, яким було підтверджено хімічне забруднення діями А. ґрунтів, яке створило небезпеку забрудненню ґрунтових вод та обмежило використання земельної ділянки для окремих видів сільськогосподарської діяльності [289].

Водночас, вивчення кримінальних проваджень зазначеної категорії показало, що лише у 29 % випадків слідчі призначали судово-екологічну експертизу, у 61 % висновки слідчих базувались на даних зі звітів фахівців, довідок спеціалістів (Додаток В). На наше переконання, з'ясування джерела забруднення або псування об'єкта довкілля (води, ґрунту), що призвело до створення суспільно небезпечних наслідків, як і вирішення інших ідентифікаційних та діагностичних завдань, в процесуальному аспекті є прерогативою виключно експерта.

Гідрометеорологічна експертиза у аналізованих кримінальних провадженнях може бути призначена у зв'язку з необхідністю вирішити такі питання: на яку площу та у якому напрямку могли поширитися певні забруднювальні речовини від джерела забруднення у певних метеорологічних умовах; якою повинна бути концентрація викинутих певним об'єктом забруднювальних речовин на відповідній території залежно від певних умов (відстань від об'єкта до зони забруднення, обсяг викидів, напрямок та швидкість вітру та ін.); які заходи із запобігання забрудненню довкілля слід провести на відповідному об'єкті з урахуванням місцевих гідрометеорологічних умов.

Зазначимо, що під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 240, 240¹ КК України, виникає необхідність у дослідженні екологічного стану об'єктів геологічного походження в рамках проведення геологічної експертизи. Положення про проведення державної експертизи звітів щодо результатів геологічного вивчення надр, а також інших геологічних матеріалів, затверджене Наказом № 95 від 11.03.2013 р. визначає основні організаційні та методичні засади, а також порядок та умови проведення спеціалізованими державними геологічними підприємствами, установами та організаціями державної експертизи звітів щодо результатів геологічного вивчення надр, а також інших геологічних матеріалів стосовно дотримання умов користування надрами, включаючи континентальний шельф України, з метою ефективного та раціонального використання надр [222].

Геологічною експертизою може здійснюватися аналіз: повноти та достовірності наданої документації; обґрунтованості напрямів пошукових, розвідувальних та інших робіт щодо геологічного вивчення надр; обґрунтованості застосування методик і технологій, якості, комплексності, ефективності робіт з геологічного вивчення надр; наявності матеріалів геолого-економічної оцінки запасів корисних копалин; своєчасності і правильності державної реєстрації робіт з геологічного вивчення та використання надр; дотримання надрокористувачами нормативів, стандартів та інших вимог щодо геологічного вивчення та використання надр; повноти вивчення геологічної будови надр, гірничо-технічних, гідрогеологічних, інженерно-геологічних, геолого-екологічних та інших умов родовищ корисних копалин; використання технічних засобів і методів ведення робіт з геологічного вивчення та використання

надр, що включають невикористані втрати корисних копалин і погіршення їх якості; дотримання надрокористувачем умов спеціальних дозволів на користування надрами на введення родовища або окремого покладу корисних копалин у розробку; виконання заходів з охорони навколишнього природного середовища та охорони надр та ін. [222].

На наш погляд, зазначене дослідження має включати такі етапи: вивчення представлених на експертизу матеріалів (етап I); проведення експертного огляду за місцезнаходженням об'єктів дослідження, вилучення та фіксацію об'єктів геологічного походження (етап II – за потреби); проведення лабораторних досліджень (етап III – за потреби); інтерпретацію отриманих результатів (етап IV) та формулювання висновків (етап V).

При проведенні геологічної експертизи ефективним буде застосування практично неруйнівних об'єктів судових експертиз – рентгенографічних методів: рентгеноструктурного та (або) рентгенофазового, а також морфологічних та геолого-мінералогічних методів. Рентгенофлуоресцентний аналіз дає змогу визначити елементний склад об'єктів геологічного походження. Рентгеноструктурний метод використовується для встановлення особливостей структури кристалічних фаз, насамперед мінералів. До руйнівних методів експертного дослідження антропогенно-змінених об'єктів геологічного походження належать: методи якісного та кількісного визначення елементного складу об'єктів геологічного походження, у тому числі: атомно-абсорбційна спектроскопія та інші фізико-хімічні методи визначення елементного складу, а також методи хроматографічного визначення шкідливих речовин, забруднюють об'єкти геологічного походження.

Для визначення змін об'єктів геологічного походження, що зазнали негативного антропогенного впливу у часі та просторі, доцільним є застосування аерокосмічних методів екологічного моніторингу, впровадження геоінформаційних систем (далі – ГІС) та ГІС-технологій, а також інших матеріалів, отриманих з використанням сучасних інформаційних технологій. Так, застосування вищевказаних методів та технологій перспективне при судово-екологічному обстеженні антропогенно-порушених земельних ділянок з метою виявлення зон локалізації, площі, масштабів та ступеня забруднення об'єктів геологічного походження різними шкідливими речовинами.

Порівняно новим видом експертних досліджень, що проводяться під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин, є судова експертиза з питань землеустрою [29, с. 441-442] – це дослідження на основі знань у сфері землеустрою та кадастру, що полягає у встановленні відповідності чи невідповідності фактичного використання земельних ділянок, документації із землеустрою, документації з оцінки землі, нормативно-технічним вимогам, з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду чи кримінального розслідування.

Основним завданням судової експертизи з питань землеустрою є визначення відповідності розробленої документації із землеустрою та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування, а також визначення відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок, її затвердження вимогам земельного законодавства і іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування. За результатами проведення такої експертизи стає можливим визначення відповідності фактичного землекористування правовстановлювальним документам, документації із землеустрою на земельні ділянки та нормативно-правовим актам, а також визначення відповідності виконаної нормативної грошової оцінки земель вимогам нормативно-правових актів [73; 219].

Експертиза з питань землеустрою передбачає дослідження оригіналів або завірених якісних копій правовстановлюючих документів та технічної документації на земельну ділянку. При проведенні такої експертизи можуть здійснюватися топографо-геодезичні роботи. У разі неможливості експертом провести такі роботи, слідчий, прокурор повинні вжити заходів щодо їх отримання та надати результати таких робіт експерту [68, с. 142].

Враховуючи особливості кримінально-караних діянь у земельній сфері, виходячи зі специфіки кримінальних правопорушень цієї категорії, завданням цієї експертизи є: експертна грошова оцінка земельних ділянок; експертна грошова оцінка прав на земельні ділянки; визначення відповідності виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам (п. 6.2 розділу 2 Науково-методичних рекомендацій з питань

підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України № 1950/5 від 26.12.2012 р.) [175]. Встановлення зазначених питань дозволяє з'ясувати вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України) [134], а також є обов'язковою умовою правильної кваліфікації діянь, передбачених ч. 2 ст. 239, ч. ч. 2, 3 ст. 239¹, 239², 240, ч. ч. 2, 3 ст. 240¹, ч. 4 ст. 254 КК України.

Зазначимо, що обчислення розміру шкоди здійснюється відповідно до Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 963 від 25.07.2007 р. [160]. Вирішення цього завдання покладається на фахівців Держекоінспекції та її територіальних органів або Держгеокадастру та його територіальних органів [94, с. 22].

Питання щодо визначення розміру заподіяної шкоди за допомогою експертного дослідження може постати у ряді випадків, зокрема у разі, коли: обчислення розміру шкоди по ряду причин органами Держекоінспекції або Держгеокадастру взагалі не проводилось; проведені вказаними органами розрахунки викликають у слідства обґрунтовані сумніви у їх достовірності; законність проведених перевірок та / або достовірність здійснених розрахунків оскаржено у встановленому порядку сторонами кримінального провадження або іншими особами, у тому числі в порядку адміністративного судочинства [94, с. 19].

Експертні завдання, які вирішуються при оцінюванні бурштину з урахуванням українського законодавства та вітчизняного ринку поділяються на: ідентифікаційні (спрямовані на визначення назви та якісних груп бурштину), діагностичні (визначення оптичних, фізичних та декоративних властивостей бурштину та його імітацій), ситуаційні (визначення умов та обставин, за яких відбулася зміна якості бурштину), вартісні (перед початком проведення оцінювання необхідно уточнити його мету та вид вартості яка визначатиметься: ринкова, заставна, ліквідаційна, інвестиційна, балансова), технологічні (орієнтовані на визначення методів обробки та виготовлення виробів з бурштину) [16, с. 309-311].

Оскільки для обчислення розміру шкоди при розслідуванні окремих протиправних діянь цієї категорії необхідним є визначення площі, на якій виявлено зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) до проведення експертизи слід залучити осіб що мають право і технічні можливості проводити топографо-геодезичні роботи – інженерів-геодезистів, спеціалізовані організації.

З аналізу кримінальних проваджень, розпочатих за фактами незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239¹ КК України), незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239² КК України), вбачається, що поширеним способом вчинення вказаних протиправних діянь є підробка документів шляхом внесення змін до документів, проставлення підроблених підписів. У разі наявності підстав вважати, що мала місце підробка документів, слідчий вправі ініціювати проведення почеркознавчої чи технічної експертизи документів. Об'єктом дослідження в такому разі можуть слугувати оригінали договорів чи інших документів, в які вносились технічні зміни [168, с. 81; 68, с. 142]. Основні завдання цієї експертизи, орієнтовний перелік вирішуваних питань, особливості відібрання зразків для експертного дослідження визначено у п. 1 розділу 1 Рекомендацій, затверджених наказом Міністерства юстиції України № 1950/5 [175].

Також почеркознавча та технічна експертиза документів використовуються у доказуванні кримінальних правопорушень, які пов'язанні із незаконним набуттям юридичних прав на землю шляхом підроблення документів чи внесення в них змін (ст. ст. 358, 366 КК України). Аналіз способів вчинення кримінальних правопорушень екологічного характеру, пов'язаних із незаконним набуттям юридичних прав на землю, свідчить, що підробка підписів у документах (доручення про уповноваження інших осіб отримувати земельні ділянки, свідоцтво про право на спадщину тощо) та внесення технічних змін до реквізитів правовстановлюючих документів, є одним із них. Метою проведення почеркознавчої експертизи, у разі підробки правовстановлюючих документів, є ідентифікація виконавця [68, с. 157] короткого рукописного запису, зазвичай підпису.

Значні можливості в розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр надає технічна експертиза, на вирішення якої

ставляться запитання, спрямовані на встановлення характеру об'єктів дослідження і їх відповідностей вимогам екологічної безпеки, зокрема: чи відповідає цим вимогам різна технічна документація, устаткування, очисні споруди, процес очищення викидів, використовувана сировина, матеріали, паливо, і якщо ні, то в чому виражається невідповідність; чи належить певний пристрій до системи очисних споруд даного об'єкта; яка здатність даної очисної споруди в порівнянні з нормативним очищенням, і якщо нижче її, то наскільки саме; чи допускають конструкція, технічний стан устаткування й режим експлуатації певного пристрою без застосування очисних споруд [265, с. 283].

Різновидами технічної експертизи є технологічна та будівельно-технічна експертизи. До питань, що вирішуються шляхом проведення технологічної експертизи у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії, слід віднести питання, що стосуються функціонування технологічного обладнання в конкретному виробничому процесі, пов'язаному з утворенням відходів, викидів, скидів шкідливих речовин, зокрема такі: чи відповідає технологічний режим нормативним вимогам, і якщо ні, то в чому полягає невідповідність і як впливає на екологічну безпеку виробництва; які причини відхилення технологічного процесу від нормативних вимог; чи обґрунтовані зміни технологічного процесу з точки зору забезпечення екологічної безпеки виробництва; які технологічні причини викидів в обсязі (або з концентрацією шкідливих речовин), що перевищує гранично припустимі концентрації; чи правильно відображений у відповідних облікових документах технологічний процес; чи є паливо, сировина, використовувані на даному об'єкті, кондиційними, і якщо ні, то в чому це полягає і як позначається на виробничому процесі точки зору небезпеки для довкілля [200, с. 21].

У кримінальних провадженнях аналізованої категорії на вирішення будівельно-технічної експертизи можуть бути поставлені запитання, які стосуються складів кримінальних правопорушень, що вчинені у сукупності з досліджуваними протиправними діяннями: наскільки правильно проведені проектні й дослідницькі роботи; чи допущені при проведенні будівельно-монтажних робіт відступи від проекту, і якщо так, то в чому вони полягали й чи могли негативно вплинути на якість об'єкта

щодо його екологічної безпеки; чи забезпечене будівництво надійними засобами відведення, очищення викидів в навколишнє середовище, і якщо ні, то в чому полягає невідповідність вимогам [200, с. 22].

Трасологічна експертиза у кримінальних провадженнях цієї категорії проводиться з метою ідентифікації або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально фіксованими слідами – відображеннями їхніх слідоутворювальних поверхонь; діагностика (установлення властивостей, станів) об'єктів; установлення механізму слідоутворення тощо [19, с. 64].

Якщо версії про особу, що залишила слід, ще не висунуто, а також якщо слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабовидимі сліди рук, перед експертом потрібно поставити питання про наявність такого роду слідів і їхню придатність для ідентифікації особи [219]. Здебільшого у ході розслідування незаконного видобування, збуту, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину (ст. 240¹ КК України) досліджуються відбитки пальців рук підозрюваних. Найбільш імовірними місцями виявлення ніг є ґрунт, пісок та інша поверхня. За відбитком взуття можна одержати його зліпок, який дасть змогу ідентифікувати розшукуваних осіб, зокрема, визначити зріст, виявити особливі прикмети. Крім того, під час виявлення місць незаконного видобутку корисних копалин, зокрема бурштину, а також місць їхнього зберігання, збуту, перевезення, переробки при проведенні трасологічної експертизи можуть ставитися питання про наявність на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів.

Мета проведення портретної експертизи полягає у визначенні певної особи на основі дослідження особливостей її зовнішності за допомогою різного роду матеріальних даних (фотографій, малюнків, відеозапису), а також із застосуванням знань у галузі антропології, загальної і топографічної анатомії та з урахуванням розроблених на їх основі положень криміналістики щодо ототожнення людини за ознаками зовнішності. Доцільність проведення такої експертизи виникає у ситуаціях, коли органи досудового розслідування або суд не мають можливості іншим шляхом

встановити особу, що зображена на фотознімках та/або відеозаписах.

Як свідчать дані вивчення слідчої практики, портретна експертиза проводилась за фактами учинення групових кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 240, 240¹ КК України. Зазвичай на дослідження портретної експертизи виносяться такі питання: Чи зображена на представлених фотознімках одна і та сама особа (особи)? Чи зображена у представлених відеозаписах одна і та сама особа? Чи зображена на відеокадрі особа, фотознімок (відеозапис) якої наданий (представлений) для порівняння? [204].

Призначенням судово-біологічної експертизи в аналізованих кримінальних провадженнях є з'ясування наявності у досліджуваних об'єктах шкідливих біологічних та бактеріологічних речовин. Також судово-біологічну експертизу слід провести у разі виявлення слідів крові на місці вчинення кримінального правопорушення незаконного видобування корисних копалин, бурштину. На вирішення цієї експертизи можуть бути поставлені такі питання: Чи наявні на певній території, ділянці місцевості або об'єкті сліди крові? Кому належить кров і чи можна визначити її вид (чи належить кров людині або тварині), групу, статеву приналежність, регіональне походження (з якої ділянки тіла кров)? Яка давність слідів крові, яка кількість пролитої крові, що утворила плями?

Важливим завданням судово-медичної експертизи є встановлення причини, механізму захворювання або смерті людини, дійсних або можливих наслідків для людей, викликаних забрудненням природного середовища. Під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр зазначена експертиза вирішує такі питання: яка причина смерті (або захворювання) відповідної особи; чи не наступила смерть (або хвороба) внаслідок отруєння, і якщо так, то якою речовиною отруїлася людина; яким шляхом шкідлива речовина потрапила в організм певної особи; який характер ушкодження здоров'я освідчуваного, чи не втратив він працездатність, і якщо так, то яка ступінь її втрати; до яких наслідків могло призвести потрапляння даної шкідливої речовини в організм людини при відсутності вчасної медичної допомоги; чи являє небезпеку для здоров'я людей певна концентрація даних забруднюючих речовин у виробничих викидах в атмосферне повітря [74, с. 180-187; 193, с. 214]. На її вирішення також можуть бути поставлені питання: про наявність в

крові окису вуглецю; чи загрожують здоров'ю людей викиди в атмосферу кіптяви, попелу, газів та інших речовин у певній концентрації; в якій кількості і як вони діють на організм людини тощо [270, с. 210].

Судово-медична експертиза (за участю спеціаліста-епідеміолога) може бути призначена з метою встановлення причини захворювання і вирішення питання про небезпеку для здоров'я людей викиду шкідливих речовин, виявлення обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення [322, с. 455–468].

Сьогодні в Україні активно розвивається молекулярно-генетична експертиза та стрімко оновлюється база даних генетичних ознак людини. Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» № 2391-IX від 09.07.2022 р., в Україні проводять обов'язкову та добровільну державну реєстрацію геномної інформації, відомості про яку вносять в Електронний реєстр відомостей про генетичні ознаки людини та зберігають протягом строку зберігання біологічного матеріалу [214].

При розслідуванні порушень природоохоронних правил, які пов'язані з негативними наслідками для тваринного світу, може знадобитися призначення судово-ветеринарної експертизи [139, с. 366-368].

В рамках судово-хімічної експертизи вирішуються питання, що стосуються природи й концентрації шкідливих речовин. З її допомогою можна одержати відповіді на питання, чи є в даних зразках повітря (грунту, води) забруднюючі речовини (компоненти, не властиві їх нормальному складу), і якщо так, то які саме й у яких концентраціях, чи перевищують вони гранично припустимі; чи належить дана речовина до розряду токсичних хімічних препаратів, які активно впливають на організм людини та довкілля; чи належить дана хімічна речовина до категорії тих, що шкідливо впливають на озоновий шар Землі тощо [200, с. 26].

Експертиза матеріалів та засобів відео- і звукозапису проводиться з метою дослідження фактичних даних, що відображаються у відеофонограмі (речовому доказі) і мають відношення до кримінального провадження. Зокрема, у кримінальних провадженнях аналізованої категорії такі дослідження можуть проводити з метою дослідження записів дій і переговорів осіб, причетних до зговору про протиправних дій

з видобування корисних копалин (ст. 240 КК України), або відео- та звукозаписів, здійснених під час розмов з особами, залученими до процесу передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину та ін. (ст. 240¹ КК України). Крім того, під час проведення ОРЗ (наприклад, оперативної закупівлі) можуть використовуватися технічні засоби, за допомогою яких фіксуються мовлення та зовнішність злочинців.

При проведенні зазначеної експертизи необхідні спеціальні знання у галузях криміналістичної ідентифікації, акустики, лінгвістики й інших наукових дисциплін [155, с. 133]. Важливе значення також відіграють експертні методики щодо встановлення факту монтажу або внесення часткових змін як в аналогових, так і в цифрових фонограмах [327, с. 187].

До сучасних тенденцій розвитку судової експертизи стосовно аналізованої групи кримінальних правопорушень проти довкілля слід вказати на виявлену тенденцію до ширшого використання комп'ютерно-технічних експертиз, посилення комплексності досліджень.

Об'єктами судової експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр є комп'ютерна техніка, сканери, принтери тощо, магнітні, оптичні, лазерні та інші носії інформації, програмне забезпечення, інформація, що знаходиться на носіях і в запам'ятовуючих пристроях, а також органайзери, мобільні телефони та інші пристрої, що виготовлені і працюють на основі технологій побудови персональних комп'ютерів. Важливе значення відіграє дослідження мобільних пристроїв зв'язку, гаджетів та інших магнітних носіїв інформації, зокрема SIM-карток та карток пам'яті, оскільки це дає змогу не тільки виявити співучасників кримінального правопорушення, зокрема кваліфікованих, а й зібрати доказову інформацію та виявити сліди протиправних дій.

Крім того, можливе проведення інших видів експертиз залежно від конкретного кримінального правопорушення і конкретної слідчої ситуації, яка складається на певному етапі розслідування. Так, слідчий суддя Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області задовольнив клопотання слідчого про призначення комп'ютерно-технічної експертизи, у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 239 КК України, за матеріалами

Державної екологічної інспекції про виявлення забруднення землі на площі 235 м², на якому розміщене одне з ТОВ (перевищення в ньому вмісту свинцю, що створює небезпеку для життя, здоров'я людей та довкілля). На вирішення експертів були винесені такі питання: Чи містяться на носіїв інформації відеозаписи за певний період часу, якщо так, то чи зберегти виявлену інформацію на дисках? Чи можна відновити відеозаписи із носія інформації відеореєстратора? Чи вивозився забруднений ґрунт із території ТОВ у певний період часу та певним транспортним засобом? [292].

Питання, що потребують інтеграції знань з різних галузей науки, розглядаються у межах комплексної експертизи. Комплексну експертизу необхідно відрізнити від експертизи складних об'єктів, яку також здійснюють кілька експертів, але однієї спеціальності, і комплекс пов'язаних між собою експертиз тих самих об'єктів. Із комплексністю досліджень пов'язують також так звані синтетичні експертизи, під час проведення яких один із експертів (який є найобізнанішим у галузі методології та методики судово-експертного дослідження) може синтезувати висновки решти експертів [25, с. 340].

Головна ознака комплексної експертизи – це розв'язання суміжних питань експертиз різної компетенції, які не розв'язати із застосуванням однієї галузі спеціальних знань [263, с. 209-222]. Зокрема, при визначення екологічних наслідків та характеру шкоди, суми завданих матеріальних збитків поряд зі спеціальними знаннями в галузі економіки можуть знадобитися знання в агротехніці, зоотехніці або ветеринарії, залежно від того, яким саме об'єктам довкілля заподіяна шкода – тваринам чи сільськогосподарським рослинам. Для встановлення можливості заподіяння шкоди довкіллю промисловими викидами, доцільне використання знань у галузі агротехніки, медицини, ветеринарії, зоотехніки тощо.

Типовою при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним видобуванням корисних копалин, бурштину-сирцю, та незаконних дій з ним, є комплексна судова інженерно-екологічна та гірничо-технічна експертиза, на вирішення якої ставляться такі питання: до якого виду корисних копалин, загальнодержавного чи місцевого значення, відноситься гірнична маса, що видобувалася; які наслідки для навколишнього природного середовища

призвело / могло призвести незаконне використання і видобуток надр; вимоги яких нормативно-правових актів з охорони або використання надр регламентують дії осіб, причетних до незаконного використання і видобутку надр; які організаційні та технічні причини незаконного використання і видобутку надр; хто допустив і які відступи від вимог нормативно-правових актів з охорони або використання надр; хто з осіб, причетних до незаконного використання і видобутку надр, мав технічну можливість запобігти цій події, що для цього вони повинні були здійснити, і чиї дії (бездіяльність) з технічної точки зору знаходились в прямому (безпосередньому) причинно-наслідковому зв'язку з настанням цієї події та її негативними наслідками [137].

Аналіз судово-слідчої практики свідчить, що при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр можуть бути призначені й інші судові експертизи, зокрема: судово-грунтознавча; судово-біологічна; судово-хімічна; технологічна; токсикологічна та інші. Зокрема, агротехнічна експертиза призначається для встановлення безпосередніх причин негативних наслідків забруднення земель, що завдає шкоди сільськогосподарським культурам. З допомогою токсикологічної експертизи встановлюється, чи містяться в наданих об'єктах (пробах води, ґрунту) отруйні речовини, шкідливі для здоров'я людей, тварин, риб, птахів. Радіологічна експертиза дозволяє виявити в наданих об'єктах радіоактивні ізотопи й визначити їх вид. Інженерно-технічна експертиза призначається для оцінки технічного стану захисного, очисного та іншого обладнання підприємства, причин та обставин виходу його з ладу, що призвело до негативних екологічних наслідків; судово-матеріалознавча експертиза нафтопродуктів, мастил, паливно-мастильних матеріалів – для встановлення факту забруднення ґрунту зазначеними речовинами [6, с. 199-200; 120, с. 324].

Для більшого розуміння предмету та завдань окремих із зазначених експертиз, обмежимося прикладами зі слідчо-судової практики.

Зокрема, у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, слідчий суддя Глибоцького районного суду Чернівецької області задовольнив клопотання слідчого про призначення ґрунтознавчої експертизи. На вирішення експертів – спеціалістів Івано-

Франківського НДЕКЦ УМВС України в Івано-Франківській області були винесені такі питання: Чи відноситься надана піщана суміш, вилучена під час огляду місця події та під час огляду вантажного автомобіля, до категорії корисних копалин загальнодержавного значення? Чи відповідають зразки суміші вилучені з висипаної суміші із совка транспортного засобу з свіжо – викопаної канами, що знаходилася біля зазначеного вантажного автомобіля на місці події зразкам суміші вилучених під час огляду вантажного транспортного засобу? [282]. В кримінальному провадженні з аналогічною класифікацією ухвалою Хотинського районного суду Чернівецької області задоволено клопотання слідчого про доручення проведення судово-грунтознавчої експертизи. На вирішення експерта постало такі запитання: до якої категорії ґрунтів відноситься надана на дослідження суміш? яке відсоткове співвідношення суміші у наданих на дослідження поліетиленових пакетах? чи відповідають зразки вилучені з насипу біля екскаватора, де безпосередньо здійснювалося видобування, зразкам вилученим з автомобіля марки «Камаз» та зразкам вилученим з ковша екскаватора? [293].

У кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 240 КК України, слідчий суддя Хустського районного суду Закарпатської області задовольнив клопотання слідчого про призначення інженерно-екологічної експертизи. На вирішення експертів були винесені такі питання. До якої породи відноситься каміння, вилучене під час оглядів місць події? Чи однієї і тієї ж породи каміння, вилучене під час оглядів місць події? Чи відноситься каміння, яке було вилучене під час оглядів місць події, до надр загально державного значення? Чи порушено законодавство про охорону надр? [294].

До специфічних експертиз із аналізованої групи кримінальних правопорушень Г.В. Мудрецька відносить експертизи, пов'язані з дослідженням конкретних природних ресурсів – орнітологічні, зоологічні, іхтіологічні, дендрохронологічні [169, с. 206]. Їх призначення при розслідуванні аналізованих діянь є радше винятком, аніж правилом.

Так чи інакше, висновок експерта повинен відповідати критеріям, визначеним ст. 101 КПК України, а відповідно до ст. 102 КПК України, у висновку має бути зазначено опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом

[134]. Зокрема, в одному з кримінальних проваджень за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК України, суд погодився з доводами сторони захисту про недопустимість як доказу висновку експерта Київського науково-дослідного інституту судових експертиз за результатами проведення судової інженерно-екологічної. Суд констатував, що у висновку експерта не зазначено опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки. Крім цього, в судовому засіданні під час допиту експерт не змогла роз'яснити свого рішення щоб спростувати сумніви суду у допустимості та переконливості її висновків, а лише зазначила, що не могла встановити обставин тривалості зниження родючості ґрунту із-за відсутності необхідних даних [46].

Аксіомою у кримінальному процесуальному доказуванні є також те, що висновок експерта, як джерело доказів, передбачене ч. 2 ст. 84 КПК України, повинен відповідати вимогам належності, допустимості та достовірності (ч. 1 ст. 94 КПК України) [134]. Так, в одному з кримінальних проваджень за фактом учинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК України судом було встановлено, що висновок комплексної судової земельно-технічної експертизи та експертизи з питань землеустрою був виготовлений експертом на підставі даних недопустимих доказів, а саме технічного звіту по топографо-геодезичному зніманню земельної ділянки звіту підрахунку об'єму виїмки ґрунту з кар'єра, топографічної зйомки місцевості, акту перевірки дотримання вимог земельного законодавства за об'єктом земельної ділянки, складеного управлінням з контролю за використанням та охороною земель одного з управлінь Держгеокадастру [44].

Підкреслимо, що наведений перелік експертиз та питання, які можуть вирішуватися в ході їх проведення під час розслідування виокремлених нами кримінальних правопорушень, не є вичерпним. Лише виходячи із слідчої ситуації, яка складається на певному етапі розслідування, слідчий, на основі свого внутрішнього переконання, буде визначати перелік необхідних досліджень та запитань по них з метою вирішення завдань кримінального судочинства. Так чи інакше, експертизу у аналізованих провадженнях слід призначати лише тоді, коли в цьому є дійсна необхідність, коли без відповіді експерта на певні питання неможливо встановити

обставини кримінального правопорушення.

Отже, розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр вимагає призначення та проведення судових експертиз, спрямованих на з'ясування обставин вчинення протиправних дій, зокрема: характеру викидів та небезпечних речовин, що потрапили у ґрунт; факту негативного антропологічного впливу суб'єктів господарювання на навколишнє природне середовище; відповідності/невідповідності дій особи (осіб) нормам певних законів, правил, інструкцій та інших нормативних актів; причинно-наслідкових зв'язків між діями суб'єктів господарювання та настанням негативних наслідків для довкілля; способу та механізму завдання шкоди довкіллю; ідентифікації за певними ознаками осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (організували злочинний промисел, відповідальні за допущені порушення тощо); локалізації і ступеня забруднення навколишнього природного середовища; наявності або відсутності збудників захворювань у певних пробах; причин отруєння або загибелі людей, тварин; визначення екологічних наслідків та характеру шкоди, суми завданих матеріальних збитків тощо.

Незважаючи на прогресивний розвиток судово-екологічної експертизи, на жаль, доводиться констатувати, що багато організаційних і методичних проблеми їхнього проведення не вирішені, зокрема: недостатність чи відсутність спеціальних знань у суб'єкта розслідування, що пояснюють незнання повноважень судових експертиз; неправильне визначення потрібного виду експертизи, і як наслідок, не призначення чи своєчасне призначення необхідних експертиз; складнощі, пов'язані з формулюванням питань експерту; суттєві недоліки в організації взаємодії суб'єктів розслідування, природоохоронних прокуратур, органів, які здійснюють контроль за дотриманням правил природокористування та експертних установ, зумовлені, зазвичай, формальним підходом деяких посадових осіб для виконання своїх обов'язків.

Доцільною є розробка науково-методичного забезпечення судово-екологічної експертної діяльності. При проведенні судово-експертних досліджень різних об'єктів довкілля слід активно використовувати досвід, накопичений в галузі екологічного моніторингу, державного контролю в галузі природокористування та охорони довкілля. Зокрема, для вдосконалення науково-методичного забезпечення проведення судово-

екологічної експертної діяльності в Україні слід здійснити комплекс науково-методичних заходів, що включає: розробку із залученням працівників судово-експертних установ, стандартних судово-експертних операційних процедур дослідження об'єктів довкілля; розширення переліку видів та експертних спеціальностей у сфері судово-екологічної експертизи.

3.4. Інші процесуальні дії

Традиційний криміналістичний підхід до розслідування кримінальних правопорушень полягає в тому, що розслідування будь-якого виду протиправного діяння має свої особливості, що полягають і в специфіці проведених в його ході слідчих (розшукових) дій. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр не є винятком.

Дослідження матеріалів кримінальних проваджень а також результати опитування дозволили з достатнім ступенем наукової достовірності прийти до висновку не тільки про наявність особливостей в тактиці проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні окремих видів деліктів проти довкілля, а й конкретизувати їх щодо найбільш затребуваних практикою та таких, що утворюють її інформаційну (доказову) основу.

Одним з основних способів отримання фактичних даних, що можуть бути доказами в кримінальному провадженні, є *обшук* (ст. ст. 233–236 КПК України). Систематизувавши наявні в науковій літературі точки зору щодо сутності обшуку [128, с. 325; 154, с. 316; 127, с. 287; 130, с. 101; 129, с. 365], зазначимо, що обшук – це самостійна слідча (розшукова) дія, яка становить процесуальне цілеспрямоване примусове обстеження приміщень, будівель, ділянок місцевості, окремих осіб з метою виявлення, фіксації та вилучення відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знарядь кримінального правопорушення, предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом, документів та інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження, а також встановлення місцезнаходження

розшукуваних осіб. Пошуковий характер зазначеної слідчої (розшукової) дії полягає у її спрямованості: відшукування матеріалізованої інформації, яка стосується події кримінального правопорушення та має значення для повного, всебічного та неупередженого розслідування. Особливість обшуку полягає у тому, що слідчий не має вичерпної інформації про об'єкт пошуку та його місцезнаходження [63, с. 4].

Зазвичай об'єкт пошуку слідчому конкретно невідомий, він має загальне уявлення про нього, однак приблизно відомим є його місцезнаходження, про що має бути зазначено у відповідному клопотанні. Проте, як свідчить практика, непоодинокими є випадки численних порушень слідчих до складення цих процесуальних документів, що цілком логічно тягне за собою відмову у задоволенні клопотань. Так, слідчим суддею Лугинського районного суду Житомирської області відмовлено у задоволенні клопотання слідчого про надання дозволу на проведення обшуку приміщень та місцевості за місцем здійснення господарської діяльності ФОП гр-на А., яке належить йому на праві власності, з метою відшукування і вилучення предмету злочину – металевих бочок (котлів) з виготовлення деревного вугілля та готової продукції – деревного вугілля, з таких підстав: у клопотанні не вказано кому належить інша частина приміщення, в якій слідчий просить дати дозвіл на обшук; не зазначено хто є власником земельної ділянки та в чісму користуванні вона знаходиться; слідчим не доведена наявність достатніх підстав вважати, що кримінальне правопорушення вчинене А., що створило безпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля [290].

Також з аналізу кримінальних проваджень досліджуваної категорії вбачається наявність таких основних помилок при проведенні самого обшуку: фрагментарне залучення спеціалістів до проведення слідчої (розшукової) дії; недостатнє знання законодавства; відсутність якісної оперативної інформації про місця зберігання відповідних предметів і документів; неврахування слідчої ситуації на момент проведення обшуку; байдуже ставлення до вибору осіб, яких слід залучити до проведення обшуку. Ці помилки часто призводять до втрати фактичних даних, що мають доказове значення.

Криміналістами досить детально розроблено практичні рекомендації щодо застосування різноманітних тактичних прийомів на стадії детального огляду безвідносно до виду суспільно небезпечного діяння. Це, зокрема, система тактичних прийомів, спрямована на: подолання відмови обшукуваного від спілкування; пошук об'єктів, що зберігаються без спеціального маскуванню; на пошук об'єктів, схованих у спеціальних тайниках або в інших суб'єктивно недоступних місцях; зіставлення предмета пошуку з різними об'єктами місця обшуку; орієнтування на професійні (чи інші) навички обшукуваного під час визначення місця схову; використання можливостей типових аналогів та ін. [129, с. 384-386].

Аксіоматичним є те, що особливості тактики обшуку детерміновані специфікою об'єктів пошуку, а також виду протиправного діяння. Зокрема, необхідність у проведенні обшуку під час розслідування незаконного видобутку корисних копалин (ст. 240 КК України), бурштину (ст. 240¹ КК України) виникає тоді, коли є підстави вважати, що у помешканні, офісному, складському приміщенні тощо можуть перебувати предмети, знаряддя, документи, засоби вчинення кримінального правопорушення. До комплексу протиправних дій, кваліфікованих за ст. ст. 240, 240¹ КК України, належить широкий спектр кримінально караних актів, однак метою такої діяльності практично завжди є або незаконне заволодіння цінностями (наприклад, розкрадання працівниками видобувних підприємств, видобування без документів, що дозволяють здійснення такого виду діяльності), або приховування бурштину, отриманого законним способом, від установленної законодавством системи обліку для отримання неврахованих прибутків [242, с. 54].

Під час обшуку на суб'єкті господарювання підлягають виявленню та вилученню: документи, що характеризують діяльність підприємства; установчий договір, у якому зазначено мету створення підприємства та склад його засновників; статут підприємства; свідоцтво про державну реєстрацію підприємства; розпорядження облміськрайдержадміністрацій на місце розташування ділянки; державний акт про право власності на земельну ділянку; договір оренди земельної ділянки, на якій розміщено кар'єр; акт вибору земельної ділянки для закладення кар'єру; вкопійовання плану; дозвіл на початок робіт; акт початку видобутку корисних копалин; робочий

проект дослідно-промислового видобутку тих чи інших корисних копалин; спеціальний дозвіл на користування надрами, технічний проект, затверджений і погоджений у встановленому порядку; геолого-маркшейдерська, технічна та обліково-контрольна документація; дозволи на проведення робіт підвищеної небезпеки та експлуатацію машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки; книги нарядів підприємства та ділянок, наряди-путівки майстрів, наряди-допуски на ведення робіт підвищеної небезпеки; приписи контролюючих організацій щодо порушень вимог законодавства під час користування надрами надрами і видобутку корисних копалин; бухгалтерські документи, в яких відображено період видобутку корисних копалин та їх подальший рух; дозвіл на складування розкривних порід; таблиці обліку використаного робочого часу, шляхові листи тощо [242, с. 55].

Залежно від розслідуваної події можуть бути вилучені й інші речі, які мають доказове значення для розслідування кримінального правопорушення: майно для забезпечення відшкодування заподіяних збитків (з метою забезпечення цивільного позову) або з метою можливої конфіскації; предмети, з допомогою яких було учинено кримінальне правопорушення (транспортні засоби, мотопомпи тощо); предмети зі слідами кримінального правопорушення (наприклад, лопата, лом та ін.) або ті, що є результатом кримінально-протиправної діяльності (наприклад, підроблені документи для «прикриття» незаконної господарської діяльності); предмети та цінності, здобуті протиправним шляхом; об'єкти, що вилучені з цивільного обігу, заборонені для використання або потребують спеціального дозволу, незалежно від того, чи відносяться вони до кримінального провадження (вогнепальна зброя, вибухові речовини та ін.); інші об'єкти, які мають значення у кримінальному провадженні.

До носіїв інформації, що можуть свідчити про груповий характер злочинної діяльності, відносяться, зокрема: комп'ютери, гаджети, які могли використовувати організатор та співники для підготовки кримінальних правопорушень, зберігання інформації про членів організації тощо; документи, що вказують на існування «тіньової бухгалтерії»; документи, що можуть вказувати на наявність корумпованих зв'язків групи з представниками правоохоронних та природоохоронних органів; предмети, що свідчать про джерела придбання засобів вчинення кримінального правопорушення

(нотатки, візитні картки з контактами, адресами, іменами, прізвишками ймовірних покупців, посередників, інших співучасників тощо. Так, в одному з кримінальних проваджень працівники поліції провели 13 обшуків у фігурантів кримінальних проваджень на території Рівненської області, за результатами яких та в ході спільних відпрацювань було виявлено та вилучено 65,7 кг бурштину-сирцю, знаряддя та транспортні засоби, які використовувались для здійснення незаконного промислу, вогнепальну зброю, патрони до неї та грошові кошти [172].

Доцільність проведення одночасно обшуків у помешканнях, адміністративних приміщеннях, транспортних засобах декількох осіб з метою виявлення речових доказів та документів, майна, отриманого злочинним шляхом, може виникнути у разі наявності декількох фігурантів, здебільшого підозрюваних у кримінальному провадженні. Застосування такого тактичного прийому запобігатиме витоку інформації від співучасників кримінального правопорушення і сприятиме результативності у отриманні доказів. Варто пам'ятати, що необхідного ефекту у досягненні загальної мети проведення одночасних обшуків можна досягти виключно в результаті ретельної підготовки, високої дисциплінованості всіх учасників та повної узгодженості окремих пошукових груп [307, с. 77; 246].

Сучасні криміналісти досить детально описують й тактичні операції проведення обшуку під час розслідування незаконного видобутку бурштину. Зокрема, сутність тактичної операції «Допущення обшуку з негативним результатом» полягає в тому, що обирається одне місце для обшуку. За іншими місцями в цей час здійснюють візуальне спостереження з використанням технічних засобів. Таке спостереження дає змогу встановити осіб, простежити переміщення предметів, знарядь злочинів, виявити інші місця приховування об'єктів пошуку та провести ефективні обшуки. Якщо планується затримання осіб, які обшуковуються, здійснюється тактична операція «Обшук – затримання» [242, с. 56]. Як доречно наголошується в спеціальній літературі, перед обранням організаційних і тактичних прийомів проведення обшуку слідчому необхідно вирішити низку завдань, зокрема визначити об'єкти, на яких слід проводити обшук (об'єкт обшуку), предмети й документи, які потрібно вилучати (об'єкти пошуку), послідовність і конкретні терміни проведення кожної слідчої дії [262, с. 90].

Що стосується проведення обшуку під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням земель, то зазначена слідча (розшукова) дія проводиться лише в окремих випадках. Зазвичай її проведення пов'язано із ситуаціями, коли фігуранти намагаються приховати документи, речові докази, що мають відношення до події кримінального правопорушення. Здебільшого, такий обшук проводиться в адміністративних приміщеннях, жилих приміщеннях осіб, які становлять інтерес. Місця приховання можуть бути обрані залежно від службового становища особи, яка має у своєму розпорядженні розшукувані документи та речові докази, її ставлення до кримінального провадження, службової підпорядкованості, її заінтересованості у прихованні визначених обставин [279, с. 282-283]. Окремо необхідно наголосити на певних особливостях проведення обшуку, зважаючи на новели, що пов'язані з використанням цифрової інформації [112, с. 154].

Аналогічна ситуація і з ініціюванням та проведенням обшуку під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, пов'язаних зі скиданнями і викидами забруднюючих речовин. Зазвичай проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії пов'язано з ситуаціями, коли фігуранти намагаються приховати документи, речові докази, які мають відношення до події кримінального правопорушення. Найбільш ефективними місцями проведення обшуку за таких обставин можуть бути приміщення адміністративного корпусу або помешкання осіб, в яких можуть перебувати об'єкти, що становлять інтерес для органів розслідування. У всіх випадках проведення обшуку доцільно вилучати офіційні документи юридичної особи, що підтверджують вид господарської діяльності, відповідні характеристики очисних споруд тощо, записні книжки, листи, а також оргтехніку та інші цифрові носії. Під час їх детального вивчення може бути отримана криміналістично важлива інформація як про «основне» кримінальне правопорушення, так і про інші, раніше невідомі епізоди злочинної діяльності підозрюваного.

Надважливо, до участі в проведенні обшуку, як і у випадку інших слідчих (розшукових) дій, під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр залучати відповідних фахівців (екологів, хіміків, геологів-маркшейдерів та ін.), які можуть надати суттєву допомогу слідчому у

виявленні, описі, упакованні та вилученні предметів, що містять будь-яку криміналістично важливу інформацію. Крім того, слідчий не завжди достатньо обізнаний у правилах зберігання, використання, застосування хімічних речовин та обслуговування певних типів та видів обладнання, що використовується під час виробництва, транспортування, зберігання кінцевого продукту та / або сировини. Як і у випадку проведення огляду місця події, так і у разі проведення обшуку та інших слідчих (розшукових) дій, присутність спеціалістів повинна забезпечувати дотримання норм безпеки та відповідний порядок виявлення, фіксації, вилучення та транспортування речових доказів. У подальшому такі залучені особи можуть бути допитані судом для надання додаткових роз'яснень.

Проведення *слідчого експерименту* (ст. 240 КПК України) у кримінальних провадженнях цієї категорії може переслідувати такі цілі: перевірку й ілюстрацію наявних даних; виявлення нових доказів; перевірку версій; встановлення обставин, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. Зазначена слідча (розшукова) дія має дослідницький, експериментальний характер і переслідує мету перевірки певних обставин, коли іншим шляхом це зробити неможливо. Зокрема, при розслідуванні кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 254 КК України, для з'ясування спірних питань щодо існування факту забруднення, його джерел, сфери поширення. Такий конфлікт може виникнути, наприклад, між двома чи декількома виробництвами за фактом скидання чи викидання забруднюючих речовин і напрямку їх поширення. Незважаючи на трудомісткість таких дій, їх проведення може дати позитивний ефект.

Слідчий експеримент має бути цілеспрямованим, що забезпечить його більшу ефективність. З цією метою на практиці слідчим має активно використовуватись так зване «прогнозування». Так, визначивши перспективи і можливості проведення слідчого експерименту на етапі підготовки до нього, слідчий здійснює управління поведінкою особи, показання якої перевіряються, під час її проведення. Тому він повинен вміти передбачати можливі ситуації слідчої (розшукової) дії, поведінку підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників експерименту, їх окремі дії і розраховувати на конкретні результати дослідів [319, с. 14; 77, с. 8].

Висновки за результатами слідчого експерименту можуть бути використані

слідчим в ході подальшого розслідування, слугувати підставою для повторного проведення певних слідчих (розшукових) дій, для їх більш якісного проведення. Особливо часто у практиці розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр використовувались повторний допит, зокрема одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (81 %) та судова експертиза (60 %); дещо рідше проводився повторний слідчий огляд (14 %) та обшук (9 %); решта слідчих (розшукових) дій складала 11 % серед проведених після слідчого експерименту (Додаток В). Крім того, результати слідчого експерименту можуть бути використані як засіб, за допомогою якого особа викривається у дачі неправдивих показань вже на первинному допиті: якщо слідчий експеримент проводився за даними, отриманими в результаті допиту інших осіб або за аналогічними обставинами провадження [13, с. 169].

Серед тактичних прийомів слідчого експерименту виділяють специфічний тактичний прийом – обмеження кола учасників, суть якого полягає в тому, що в кожному конкретному випадку слідчий повинен чітко обмежити коло осіб, які будуть перебувати на місці проведення експерименту на кожному етапі його проведення; доступ сторонніх осіб в таких випадках виключений. Важливим тактичним прийомом слідчого експерименту при розслідуванні окремих кримінальних правопорушень аналізованої категорії, насамперед, кваліфікованих за ст. ст. 240, 240¹ КК України, є реконструкція обстановки, тобто проведення відповідних експериментально-дослідницьких дій, максимально наближених до тих, що мали місце в минулому (час доби, погодні умови, освітлення, залучення осіб, подібних за віком, одягом, статурою, із застосуванням таких самих або схожих предметів тощо), отримання пояснень з випередженням, неодноразове проведення випробувань. За таких умов результати перевірки можливостей сприймати події і можливості самого настання або існування події, вчиняти певні дії тощо, мають бути співставлені з попередніми показаннями особи, з доказами, отриманими з інших джерел. Це, своєю чергою, дасть можливість з'ясувати правдивість первинних показань, можливість вчиняти певні дії відповідним чином за умов, максимально наближених до реальності, спростувати чи підтвердити попередні версії.

Також слід підкреслити, що до проведення експериментів, пов'язаних з питаннями екології, ставлять певні вимоги, зміст яких зводять до визначення специфіки дослідних дій, які б не завдавали шкоду довкіллю та не викликали шкідливих наслідків для учасників слідчої (розшукової) дії та оточуючих.

Пред'явлення для впізнання (ст. ст. 228-232 КПК України) є самостійною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться з метою встановлення тотожності, подібності або відмінності наданих для ознайомлення декількох предметів або окремих осіб з тими, які очевидець (свідок, потерпілий, підозрюваний) сприймав за певних обставин розслідуваної події [119, с. 195]. Проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії має особливе значення під час розслідування групових кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр.

Варто наголосити, що основним завданням попереднього допиту перед пред'явленням для впізнання полягає в тому, щоб в максимально поновити в пам'яті допитуваного уявні образи, необхідні для вирішення завдань розслідування. З цією метою слідчий використовує різні тактичні і психологічні прийоми. Проте, як слушно зазначає Б.А. Замула, однієї актуалізації уявного образу для якісного проведення пред'явлення для впізнання недостатньо. Допитуваний повинен зуміти якісно описати цей образ, тому слідчому доцільно ознайомити його з таким поняттям як «криміналістичні ознаки зовнішності людини» і його складовими, а також з термінологією словесного портрету [79, с. 131].

Інші тактичні основи проведення пред'явлення для впізнання досить детально розроблені в криміналістиці. Тож, не висвітлюючи загальновідомі положення зазначеної слідчої (розшукової) дії, здійснимо аналіз лише особливостей, властивих пред'явленню для впізнання під час розслідування досліджуваних протиправних діянь.

Як свідчать дані опитування, 63 % прокурорів, слідчих та працівників оперативних підрозділів вважають пред'явлення для впізнання доволі ефективною слідчою (розшуковою) дією (Додаток А). У кримінальних провадженнях досліджуваної категорії, якщо є можливість, для впізнання слід пред'являти безпосередньо підозрюваного. Водночас дані вивчення кримінальних проваджень засвідчують, що слідчі проводили його рідше, ніж цього вимагала слідча ситуація. В окремих випадках

це було зумовлено тим, що свідки (значно рідше потерпілі) відмовлялись брати участь у проведенні пред'явлення для впізнання через побоювання за своє життя, здоров'я, своїх рідних і близьких, загрозу знищення їхнього майна як помсти з боку підозрюваного, його родичів або членів злочинної групи, тому в окремих випадках навмисно вдають, ніби не впізнають осіб, які пред'являються для впізнання. Крім цього, слід зважати, що члени злочинної групи (здебільшого мова йде про осіб, задіяних у процесах незаконного промислу з корисними копалинами, бурштином), часто поводять себе цинічно та зухвало, можуть здійснювати провокації та висловлювати погрози особі, яка впізнає. В таких випадках слідчий повинен скористатись наданими йому процесуальними можливостями – вжити заходів з недопущення таких ситуацій, та за наявності підстав, застосувати заходи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження – провести пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи (ч. 4 ст. 228 КПК України), за фотознімками (ч. 6 ст. 228 КПК України), у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України).

Ще однією слідчою (розшуковою) дією, яка викликає певні труднощі при розслідуванні кримінальних правопорушень за фактами протиправних діянь, вчинених у сфері землевикористання та охорони надр є *одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб* (ч. 9 ст. 224 КПК України). Вказана дія полягає у допиті по черзі у присутності один одного двох чи більше вже допитаних за однаковими обставинами кримінального провадження осіб, аналізі й безперервному порівнянню (співставленню) показань для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях з метою перевірки отриманих доказів у кримінальному провадженні» [191, с. 4].

Тактика одночасного допиту двох і більше раніше допитаних осіб має свої особливості, пов'язані з розширеним складом її учасників, ускладненим інформаційним обміном, сильним психологічним впливом учасників такого допиту один на одного, зниженням рівня прогнозу щодо результатів слідчої (розшукової) дії, можливістю зміни показань, підвищеним ступенем тактичного ризику [119, с. 198].

В тактичному розумінні надзвичайно важливо визначити осіб, за участю яких буде проведено одночасний допит (підозрювані, свідки, потерпілі), та черговість отримання показань від них. Враховуючи латентний характер таких осіб, як потерпілі у

аналізованій категорії кримінальних проваджень, здебільшого при проведенні одночасного допиту двох чи більше осіб такими особами є свідки та підозрювані (94 % кримінальних проваджень) (Додаток В). До прикладу, серед свідків, котрі безпосередньо зацікавлені у викритті злочинців можуть бути як очевидці вчинення кримінального правопорушення, так і особи, які, на думку слідчого, могли брати безпосередню участь у його вчиненні (наприклад, водії, скупники бурштину, особи, які виконували посередницькі дії та ін.).

В окремих випадках до проведення одночасного допиту слідчим залучаються потерпілі. Здебільшого, це особи, яким завдано шкоди вчиненням кримінального правопорушення, передбаченого ст. 239¹ (Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель) КК України, дещо рідше – громадяни, які користуються землями водного фонду на правах оренди (ст. 239² (Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах) КК України).

З'ясовуючи доцільність проведення одночасного допиту декількох осіб під час розслідування групових кримінальних правопорушень проти довілля, необхідно враховувати: місце учасників в ієрархії злочинної групи, їх соціальний статус; співвідношення лідерства й підпорядкованості; вплив членів угруповання один на одного; ступінь вірогідності негативної протидії; настання небажаних ексцесів. Зокрема, тактично недоцільно проводити одночасний допит між свідком та підозрюваним, якщо свідок не відчуває належної захищеності, що в результаті призведе до зміни його показань [306, с. 553].

Часто проведення одночасного допиту пов'язано із ситуацією протидії сторін, і в даному випадку необхідно врахувати можливість впливу одного суб'єкта на іншого [306, с. 553]. В одних випадках одночасний допит доцільно проводити у вигляді питань і відповідей, обмежуючи можливість загострення протиріч, в інших – навпаки, доцільним є надання можливості сторонам активно спілкуватися між собою, застосувавши синхронний переклад. Слідчому варто враховувати ступінь гостроти дискусії, яка, за певних обставин, може сприяти досягненню поставленої мети, при інших – призвести до негативних наслідків одночасного допиту. Також при проведенні одночасного допиту, що має конфліктний характер (54 % вивчених кримінальних

проваджень (Додаток В)), з тактичної точки зору доцільним вважаємо складання відповідного протоколу після проведення слідчої (розшукової) дії, що може бути забезпечено використанням технічних засобів фіксації.

У більшості проаналізованих кримінальних проваджень (81 %) несумлінними учасниками при проведенні одночасного допиту двох і більше осіб є безпосередньо підозрювані особи. Поділяємо точку зору К.О. Чаплинського, що допит таких осіб повинен проводитися першим у виняткових випадках, а саме, коли: слідчий впевнений, що сумлінний учасник слідчої (розшукової) дії чітко дотримується займаної позиції і не піддається негативному впливу; слідчий вважає, що сумлінний учасник, почувши неправду, більш повно і аргументовано обґрунтує свою позицію; показання несумлінного учасника можуть настільки обурити іншого допитуваного, що він повідомить нові відомості; несумлінний учасник просить про це, маючи на меті схилити до зміни показань на свою користь, а слідчий впевнений у протилежному і має намір використати ситуацію для одержання правдивих відомостей; слідчий знає про намір несумлінного учасника використати одночасний допит для впливу на іншого допитуваного, але при цьому впевнений у неспроможності таких намагань і планує використати таку ситуацію для отримання достовірних показань [308, с. 78].

В науковій літературі неодноразово піднімалось питання щодо оптимальної кількості осіб, які можуть бути допитані одночасно [119, с. 201]. Поділяємо позицію науковців, які вважають, що ця кількість має бути обмежена двома особами [91, с. 109; 191, с. 14], адже в іншому випадку зростають ризики втрати контролю над проведенням слідчої (розшукової) дії.

Окремою слідчою (розшуковою) дією, об'єктом якої є тіло живої людини, є *освідування особи*. Відповідно до ст. 241 КПК України, слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Таким чином, належним чином організована робота слідчого, спрямована на своєчасне та цілеспрямоване проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, сприяє

ефективному розслідуванню, швидкому встановленню й викриттю винних, збиранню й закріпленню в процесуальних джерелах фактичних даних про подію та інші обставини, що мають значення у кримінальному провадженні. Їх проведення вимагає від слідчого знання екологічного законодавства, належної підготовки, ретельного планування та прогнозування, врахування слідчої ситуації та ймовірної протидії учасниками. Досягнення мети проведення слідчих (розшукових) дій буде успішним лише тоді, коли вони проведені повно і своєчасно, а сліди виявлені, зафіксовані й вилучені.

НСРД – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України (ч. 1 ст. 246 КПК) [134]. НСРД проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [134]. Їх характеризує застосування засобів, притаманних власне оперативній діяльності, за допомогою спеціальних технічних засобів фіксації інформації, через залучення осіб, які сприятимуть у проведенні таких дій на конфіденційній основі, а також кваліфікованих співробітників спеціальних підрозділів органів правопорядку, які сприятимуть їх підготовці та проведенню [129, с. 274–275; 178, с. 179]. Як влучно зазначає Є.Д. Скулиш [261, с. 16], основним функціональним призначенням НСРД в оновленій системі кримінального процесу України є забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінальному провадженні інформації, здобутої із використанням негласних сил і засобів, якими послуговується оперативно-розшукова діяльність.

При розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр основною метою проведення НСРД насамперед є встановлення місць можливого знаходження всіх співучасників кримінального правопорушення, вивчення в повному обсязі їх особистості, родинних, дружніх та злочинних зв'язків, з'ясування мотиваційної основи та мети вчинення кримінального правопорушення. За допомогою зазначених негласних засобів перевіряється приналежність підозрюваного до злочинних груп, виявляються засоби вчинення кримінального правопорушення, предмети та документи, які вказують на особу злочинця, а також інша доказова та слідова інформація, що має значення для кримінального провадження.

НСРД, передбачені ст. ст. 260, 261, 262, 263, 264 КПК України (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), ст. ст. 267, 269, 270, 271, 272, 274 КПК України проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ст. 246 КПК України).

Оскільки кримінальні правопорушення досліджуваної категорії здебільшого відносяться до протиправних діянь середньої тяжкості, то відповідні НСРД проводяться в разі вчинення кримінальних правопорушень у сукупності з тяжким або особливо тяжким злочином. Розглянемо окремі НСРД, які проводять під час розслідування аналізованих кримінальних правопорушень.

Аналіз слідчої та судової практики дозволяє виокремити певні категорії осіб, які можуть бути причетні до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з видобуванням корисних копалин, бурштину, що мають ознаки злочинного промислу: особи, які незаконно добувають корисні копалини; особи, професійна діяльність яких пов'язана з обігом корисних копалин, бурштину, а саме: працівники або матеріально відповідальні особи (підприємств з видобутку корисних копалин, виготовлення та використання бурштину тощо); особи, які здійснюють систематичне скуповування сировини в районі видобування корисних копалин та перероблення окремих з них; виробники, які скуповують бурштин та здійснюють його обробку. посередники, які здійснюють за винагороду пошук учасників можливої угоди, а також здійснюють транспортування корисних копалин, бурштину, виробів з них; перекупники – особи, які скуповують бурштин з метою його перепродажу.

Накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), їх огляд і виїмка (ст. 262 КПК України) передбачають таємне відкриття та огляд поштово-телеграфної кореспонденції підозрюваних осіб (листів, бандеролей, грошових переказів тощо), яка може містити відомості про обставини вчинення протиправних дій (наприклад, щодо місця незаконного видобування, збуту, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину), місць подальших зустрічей співучасників кримінального правопорушення, маршруту їх пересування, шляхів залишення місця протиправних дій тощо), які мають пряме чи опосередковане відношення до досягнення злочинної мети (підроблені документи, плани місцевості, певної території, рідше знаряддя вчинення

кримінального правопорушення, предмети одягу або речі тощо).

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу) (ст. 263 КПК України) є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Воно полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду). Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж поділяється на: контроль за телефонними розмовами; зняття інформації з каналів зв'язку [134; 86].

Аналіз слідчої та оперативної практики дає змогу виділити ситуації, за яких виникає необхідність зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж: коли передбачається розмова (змова) між співучасниками – членами злочинної групи; коли підозрюваний, його співучасники телефонують після його вчинення з метою обговорення подальших протиправних дій; коли розшукувана особа виходить на зв'язок зі своїми родичами, знайомими, посередниками, збувальниками, покупцями бурштину та ін.

Перед прийняттям рішення про проведення цієї НСРД потрібно встановити особливості його проведення, зокрема кількість абонентських номерів, які використовує особа, а також наскільки вона довіряє даному виду зв'язку. У випадку інформації про діяльність злочинного угруповання, насамперед визначають способи зв'язку, якими користуються злочинці, канали передавання та способи отримання інформації. Недостатнє вивчення особи, щодо якої здійснюється НСРД, неналежна підготовка до її проведення, унеможливають досягнення позитивного результату.

Здійснюючи зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж,

оперативні підрозділи можуть встановити: факт передавання інформації в режимі реального часу з фіксацією змісту відомостей, що передаються, установленням їх отримувача, кінцевого обладнання тощо; дані про початок, кінець, тривалість і зміст з'єднання, що передаються в режимі реального часу; зміст електронної пошти або SMS, MMS-повідомлень, (як відкритих й прочитаних абонентом, так і невідкритих й непрочитаних); зміст телефонних розмов підозрюваного або іншої особи [165, с. 177].

З аналізу кримінальних проваджень досліджуваної категорії вбачається, що зазначена НСРД була спрямована на з'ясування: факту передавання інформації у режимі реального часу з фіксацією змісту відомостей, що передаються, установленням їх отримувача, кінцевого обладнання тощо (28 %); даних про початок, кінець, тривалість і зміст з'єднання, що передаються в режимі реального часу (10 %); змісту електронної пошти або SMS чи MMS повідомлень (як відкритих та прочитаних абонентом, так і невідкритих і непрочитаних) (32%); змісту телефонних розмов підозрюваного або іншої особи (30 %) (Додаток В).

Проведення зазначеної НСРД сприяє з'ясуванню відомостей про мету та мотив учинення кримінального правопорушення, приналежності особи до злочинної групи, факту здійснення нею незаконних угод та банківських операцій, отримання грошової винагороди за вчинювані дії. Аналіз телефонних переговорів та інформації, що міститься в автоматичних системах та комп'ютерній мережі дає змогу встановити інформацію про склад злочинного формування та географію його діяльності, з'ясувати ролі та функції учасників злочинної групи, ймовірні зв'язки (наприклад, придбання, переробка бурштину-сирцю та ін.). Така інформація може слугувати необхідною основою для розроблення тактичних операцій щодо їх своєчасного усунення.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без відома осіб, які використовують електронні інформаційні системи для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження [134].

До етапів організації підготовки та проведення зняття інформації з електронних інформаційних мереж при розслідуванні аналізованих кримінальних правопорушень

відносяться: вивчення, аналіз і оцінка ситуації, яка складається в процесі кримінального провадження; складання відповідних документів та отримання дозволу слідчого судді; планування заходів; організація взаємодії; підготовка до проведення НСРД; безпосереднє проведення; контроль за проведенням зазначеної НСРД; документальне оформлення отриманих результатів; аналіз та оцінка ефективності проведення НСРД.

З аналізу кримінальних проваджень вбачається, що проведення такої НСРД, як *виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації* (ст. 272 КПК України) у досліджуваній категорії кримінальних проваджень проводилось лише в окремих випадках (26 % кримінальних проваджень, у яких були підстави для проведення НСРД) (Додаток В). На думку 83 % респондентів, потенціал зазначеної НСРД є значним при розслідуванні групових кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр (Додаток А). Вона здійснюється в тих випадках, коли виникає необхідність проникнення в злочинну організацію конфідента з метою отримання важливої для розслідування інформації про структуру злочинної групи, її місцезнаходження, способи, засоби та методи протиправної діяльності, а також відомості про дії, що перебувають на стадії підготовки, якщо інакше неможливо отримати відповідну інформацію. Таке проникнення до злочинної групи здійснюється під легендою прикриття, зокрема з імітацією протиправних дій, спрямованих для встановлення довіри з боку організаторів та інших учасників незаконного промислу. Об'єктами введення уповноваженої органом досудового розслідування особи для виконання спеціального завдання в окремих кримінальних провадженнях цієї категорії можуть бути як злочинні формування, які планують та реалізують дії з незаконного обігу корисних копалин, бурштину, так і приватні чати в соціальних мережах.

Підкреслимо, що ефективність проведення зазначеної НСРД залежить від застосування сучасних засобів таємного документування. Однак, на жаль, сучасний стан технічного забезпечення цієї та інших НСРД, на переконання 56 % опитаних не відповідає вимогам практики та не дозволяє оперативно і цілеспрямовано використати оптимальну кількість сил і засобів у протидії злочинним угрупованням, підвищити ефективність їх застосування, розширити тактичні можливості слідчих та оперативних

підрозділів і забезпечити виконання вимог конспірації (Додаток А).

За змістом ст. 269 КПК України, *процедура спостереження за особою, річчю або місцем* передбачає, що для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або про тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за вказаними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження [134]. Згідно з п. 11 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», підрозділам, уповноваженим на проведення цієї діяльності, надається право «здійснювати візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно-, відеозйомки, оптичних і радіоприладів, інших технічних приладів» [228].

Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) та аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) може бути спрямоване на фіксацію інформації щодо особи організатора незаконного промислу та його спільників, маршрутів їх пересування та протиправної діяльності, осіб з якими вони контактували, транспортних засобів, поштових скриньок тощо. Засобом одержання зазначеної інформації є візуальне спостереження за окремими об'єктами у публічно доступних місцях та застосування з цією метою спеціальних технічних засобів, їх фотографування та здійснення аудіо- та / або відеозапису.

Об'єктами спостереження при розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень є: підозрювані, особи, відносно яких є обґрунтовані відомості про їх злочинну діяльність; громадяни, які володіють інформацією про підготовлені або вчинені злочини (насамперед, кваліфіковані за ст. 240¹ КК України); родичі та знайомі злочинців, яких розшуковують, якщо є підстави вважати, що спостереження за ними сприятимуть встановленню місцезнаходження злочинця; інші особи, місця (мікрорайони, бари, ресторани та ін.), або речі, здобуті злочинним шляхом тощо, спостереження за якими допоможе отримати відомості, які сприятимуть розкриттю злочинів, попередженню зайняття злочинним промислом.

З аналізу досліджуваних кримінальних проваджень вбачається, що у 79 %

зазначені НСРД проводились з метою забезпечення проведення окремих процесуальних дій (підготовка до обшуку, арешт майна), а також виявлення місця збору кримінальних елементів (17 %), збуту майна, нажитого злочинним шляхом (2 %) (Додаток В).

Специфіка вчинення окремих протиправних дій у сфері довілля, зокрема кваліфікованих за ст. ст. 240, 240¹ КК України, передбачає насамперед їх ретельну підготовку, що реалізується шляхом розвідки місць здійснення видобування корисних копалин, бурштину, придбання засобів та знарядь вчинення кримінального правопорушення, вчинення інших супутніх протиправних діянь, необхідних для досягнення злочинного результату та функціонування злочинної організації, проведення зустрічей зі співучасниками кримінального правопорушення, посередниками, покупцями тощо. Відтак, за допомогою фіксації дій осіб, аудіо-, відеоконтролю відповідних місць або речей може бути отримана цінна криміналістично значима інформація, що вказує на ознаки вчинення кримінальних правопорушень проти довілля та інших, пов'язаних з такою діяльністю протиправних дій.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) полягає в таємному проникненні слідчого або за його дорученням співробітника оперативного підрозділу у замкнене чи незамкнене приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, без отримання на це згоди його власника або користувача [134]. Зазвичай метою проведення цієї НСРД є виявлення технічних засобів для прослуховування та відеоспостереження осіб, причетних до скоєння кримінального правопорушення, встановлення організаторів та інших учасників злочинного угруповання, які перебувають у розшуку, а також виявлення і документування певних об'єктів, предметів та іншої слідової інформації.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) в ході розслідування окремих протиправних діянь у сфері землевикористання та охорони надр здійснюється у разі необхідності вирішення розшукового завдання зі встановлення факту знаходження у певний час (проміжок часу) або в певному місці осіб, які виношують замисел чи здійснюють підготовку вчинення кримінального

правопорушення та інших осіб, які будь-яким чином сприяли безпосередній реалізації протиправного наміру, шляхом встановлення локалізації їх персональної радіостанції стільникового радіозв'язку, зокрема встановлення місцезнаходження портативних абонентських засобів та інших радіовипромінювальних пристроїв (мобільних телефонів, терміналів, модемів, що забезпечують бездротовий доступ до мережі Internet тощо), що активовані у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються відповідними засобами зв'язку. Зазначена НСРД проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст. ст. 246, 248–250 КПК України.

З матеріалів вивчених кримінальних проваджень вбачається, що у випадках, коли в ході розслідування була наявна оперативна інформація про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, зазначена НСРД здійснювалася з метою забезпечення вирішення тактичних та розшукових завдань розслідування із затримання підозрюваного, встановлення можливого знаходження свідків, інших співучасників злочину в певному місці і у певний час або проміжок часу до, під час або після вчинення злочину, яким належав (знаходився у користуванні) радіоелектронний засіб (інший радіовипромінювальний пристрій), активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку (32 %), пошуку та вилучення речових доказів та іншої слідової інформації (21 %), а також для забезпечення проведення інших НСРД (здебільшого, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, або з електронних інформаційних систем (36 %)) (Додаток В).

Як свідчить аналіз кримінальних проваджень досліджуваної категорії, спілкування фігурантів щодо деталей протиправної діяльності зазвичай відбувається як під час особистих зустрічей, так і за допомогою месенджерів (здебільшого через «WhatsApp» та «Telegram»), при цьому активно використовується заміна сім-карток. Виявивши всі активні засоби зв'язку, що знаходилися у певній місцевості у певний час, можливо встановити: номер абонента користувача Інтернету за допомогою мобільного терміналу за протоколом «gprs/edge/cdma» у разі, якщо відома його IP-адреса і час виходу в Інтернет за цією адресою; адреси розташування та номери базових станцій, які забезпечували зв'язок кінцевого обладнання з визначеними абонентськими номерами;

вид послуги, обсягу наданих послуг, суми коштів до сплати за кожний сеанс зв'язку; типи з'єднання визначеного абонента: вхідні та вихідні дзвінки, SMS (короткі текстові повідомлення), MMS (мультимедійні повідомлення), GPRS (передача інформації по незайнятій голосовим зв'язком смузі частот), переадресація тощо; дату, час та тривалість з'єднань (час початку і закінчення кожного сеансу зв'язку) визначеного абонента, у тому числі з'єднання нульової тривалості (неприйняті виклики); адресу місцеперебування споживача зазначеного абонентського номеру в момент кожного з'єднання (наприклад, вхідний та вихідний дзвінок); GPRS-трафік тощо [165, с. 182].

Сутність такої НСРД, як *аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України)*, полягає у спостереженні за розмовами та поведінкою ймовірних членів злочинного угруповання в житлових або інших приміщеннях, транспортних засобах та інших місцях, яке проводиться без відома присутніх у ньому осіб, якщо є достатні підстави вважати, що дії зазначених осіб містять ознаки вчинення протиправних дій, пов'язаних з підготовкою та безпосередньою реалізацією протиправних дій. У досліджуваній категорії кримінальних проваджень такими особами можуть бути як безпосередні виконавці (наприклад копачі, збувальники, перевізники при розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240¹ КК України), так і члени групи, які забезпечують координаційну діяльність між членами групи, здійснюють інструктаж та організацію поставок технічних засобів, необхідних для виконання злочинного задуму, інші учасники злочинного формування.

У науково-методичній літературі слушно акцентується увага на тому, що ураховуючи різні галузі, в яких здійснюється обіг, предмети, що є об'єктом пошуку при проведенні НСРД, можна розглядати за різними критеріями розмежування, а саме: предмети, що самі по собі не містять ознак кримінального правопорушення, але їх знаходження у певному місці (або у певної особи) може свідчити про підготовку або вчинення злочину (наприклад, наявність у сторонньої особи, яка знаходиться в місцях видобутку великої суми грошей, мотопомпи або приладдя до неї), тобто наявність зазначених предметів у місці видобутку не дає дозволу розглядати їх як об'єкт оперативного пошуку, а в іншому місці вони є пошуковою ознакою [194, с. 34].

Ще одним важливим об'єктом пошуку, що свідчить про злочинну діяльність у

сфері землевикористання та охорони надр, є документи. Йдеться, насамперед, про кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 239¹-240¹ КК України. У досліджуваній категорії кримінальних проваджень окремі документи, як самостійне джерело доказів у кримінальному процесі, можуть слугувати підтвердженням / спростуванням відповідних господарських операцій фігурантами протиправних дій. Тому під час здійснення пошуку основним напрямом діяльності оперативних працівників є саме виявлення місцезнаходження, фіксація та забезпечення вилучення документів, що свідчать про злочинну діяльність.

Відповідно до п. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених Законом підстав, суб'єктам оперативно-розшукової діяльності надано право проводити *контрольовану та оперативну закупку* товарів, предметів та речовин, зокрема заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь (ст. 271 КПК України) [134]. Так, однією з форм отримання доказової інформації у сфері незаконного видобування бурштину є порушення в установленому законом порядку питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та брати участь в їх проведенні (п. 3 ч. 1 ст.8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [228]. Таку перевірку оперативний працівник може здійснювати особисто чи залучити до її проведення відповідних спеціалістів.

Отже, з викладеного вбачається, що для забезпечення розслідування окремих кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, відповідно до оперативної ситуації та за наявності підстав, можливе проведення таких НСРД: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; аудіо-, відео контроль особи; спостереження за особою, річчю або місцем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

аудіо-, відео контроль місця; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; контроль за вчиненням злочину.

Водночас, доводиться констатувати, що подекуди халатне ставлення слідчих до проведення НСРД, унеможлиблює їх використання у доказуванні в кримінальному провадженні, робить марними значні зусилля оперативних підрозділів та інших суб'єктів, долучених до процесу виявлення, розслідування та розкриття протиправних діянь проти довкілля. Так, в одному з кримінальних проваджень Прилуцьким міськрайонним судом Чернігівської області гр-на А. визнано невинуватим у пред'явленому йому обвинуваченні за ст. 254 КК України та виправдано, у зв'язку з відсутністю у його діянні складу кримінального правопорушення. Зокрема, визнано неналежними доказами: протоколи про результати зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (електронних інформаційних систем), оскільки в них відсутня будь-яка інформація, яка підтверджує чи спростовує винуватість А. в межах висунутого обвинувачення. Крім того, суд визнає неналежними доказами протокол про результати контролю за вчиненням злочину, протоколи обшуку, висновки відповідних фахівців та ін. Також суд визнав недопустимими докази, а саме: висновок експерта (використання експертом матеріалів, які визнані судом недопустимими доказами), акт рейдової перевірки по контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства, акт відбору проб ґрунтів, розрахунок розміру шкоди, заподіяної державі в результаті забруднення, протокол вимірювання показників складу та властивостей ґрунтів, оскільки положення КПК України не встановлюють отримання доказів шляхом призначення перевірок ані слідчими судьями, ані прокурорами [46].

Підводячи підсумок з'ясуванню організаційно-тактичних особливостей проведення НСРД при розслідуванні виокремленої нами категорії кримінальних правопорушень проти довкілля, зазначимо, що повнота і ретельність підготовки до їх проведення в сукупності з умінням використання можливостей новітніх технічних засобів значно підвищують вірогідність досягнення бажаного результату. При цьому, має бути усунено «стандартні» недоліки, які властиві й при розкритті та розслідуванні інших кримінально караних діянь, до яких опитані прокурори, слідчі та оперативні працівники віднесли: недостатній рівень знань слідчими можливостей оперативних

підрозділів у документуванні та розслідуванні кримінальних правопорушень (53 %); низький рівень знань, умінь та навичок роботи з оперативно-технічними засобами (46 %); недостатній рівень взаємодії між слідчими та оперативними працівниками (38 %) (Додаток А). Покращенню такого стану речей, на нашу думку, сприятиме організація спільних занять на базі територіальних підрозділів екологічної прокуратури з акцентом на особливостях нормативно-правового регулювання відносин у сфері довкілля, спільної діяльності органів прокуратури, слідчих, оперативних підрозділів та природоохоронних органів, висвітленні можливостей оперативно-технічних засобів та сучасних технологій під час документування та збирання доказів у кримінальному провадженні.

Введення у слідчу та судову практику нових *заходів забезпечення кримінального провадження*, є спробою законодавця систематизувати заходи кримінального процесуального примусу, що можуть бути застосовані у кримінальному провадженні, визначити додаткові гарантії особи від незаконного втручання у її життя з боку державних органів і посадових осіб [3, с. 4]. Дійсно, вказані заходи мають виражений примусовий характер, який залежить не від порядку реалізації цих заходів, а від їх законодавчої моделі. Навіть коли особа не заперечує проти обмеження її прав і свобод, що пов'язане із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, вони все одно мають примусовий характер, оскільки сама можливість застосування примусу передбачена законом [133, с. 256].

В доктрині [30, с. 101-102; 90, с. 228; та ін.] та в практиці Верховного Суду [209] неодноразово наголошувалось на тому, що сторона обвинувачення під час застосування деяких заходів забезпечення кримінального провадження також може отримати докази. Такими, зокрема, є: тимчасове вилучення майна (зокрема комп'ютерних систем або їх частин) у підозрюваного під час затримання (ч. 1 ст. 168 КПК України), обшуку, огляду (ч. 2 ст. 168 КПК України) з подальшим накладенням арешту на це майно (ст. 170 КПК України); тимчасовий доступ до речей і документів (тобто вилучення (виїмка) речей і документів або зняття їх копій, а також зняття копії інформації, що міститься в електронних інформаційних системах, комп'ютерних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення) за ухвалою слідчого судді (ст.

ст. 159, 163 КПК України) [134; 215].

Зазначені заходи забезпечення кримінального провадження, не підміняючи собою слідчих (розшукових) дій, можуть виступати засобом формування інформаційно-доказової бази у кримінальних провадженнях у сфері землевикористання та охорони надр. Дослідимо проблемні питання означених допоміжних процесуальних засобів доказування з організаційно-тактичних позицій.

Відповідно до ст. 148 КПК України, *тимчасове обмеження підозрюваного у користуванні спеціальним правом* застосовується у разі наявності достатніх підстав вважати, що це потрібно для припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди. З огляду на специфіку кримінальних правопорушень аналізованого виду, відповідний ефект здатне дати тимчасове вилучення документів, які посвідчують право на здійснення підприємницької діяльності. Зазначене право може бути частиною професійної діяльності особи, яка використовується для досягнення злочинного результату, тому його обмеження сприятиме досягненню мети застосування означеного заходу забезпечення кримінального провадження. Також не виключена ситуація розслідування, коли відповідний ефект може дати позбавлення особи права керування транспортним засобом, чи правом на володіння та носіння зброї. Так чи інакше, уповноважені особи при ініціюванні / вирішенні питання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом мають враховувати наслідки його обмеження як для підозрюваного (завдати шкоду діловій репутації, тимчасово обмежити професійні контакти тощо), так і для інших осіб, наприклад, для членів сім'ї підозрюваного [164, с. 138].

Застосовуючи такий захід забезпечення кримінального провадження, як *тимчасове вилучення майна*, слідчий повинен пам'ятати, що ч. 2 ст. 167 КПК України не визначає вичерпного переліку майна, яке може бути вилученим, адже вказує на майно у вигляді речей, документів, грошей тощо. У кримінальних провадженнях виокремленої категорії такими можуть бути і засоби вчинення кримінального правопорушення (предмети матеріального світу, що застосовуються особою при

вчиненні суспільно небезпечного діяння), і знаряддя кримінального правопорушення (предмети, використовуючи які особа вчиняє фізичний вплив на матеріальні об'єкти), і сліди кримінального правопорушення (матеріально фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому), і предмети кримінального правопорушення (предмети матеріального світу, у зв'язку з якими чи з приводу яких вчиняється протиправне діяння). Науковцями слушно зазначається, що такими в кримінальному провадженні можуть бути речі, документи, здобуті в результаті вчинення кримінального правопорушення або на які воно було спрямоване, гроші, цінності та інші речі, надані особі з метою схилити її до його вчинення, доходи від набутих в результаті вчинення кримінального правопорушення речей, грошей – це все те, що набуто від реалізації майна, отриманого злочинним шляхом [194, с. 33-49].

Як свідчать результати вивчення кримінальних проваджень, розпочатих за фактами вчинення протиправних діянь у сфері землевикористання та охорони надр, *арешт на майно* підозрюваних (ст. 170 КК України) накладався у більшості з них (82 %) (Додаток В). І це не дивно, оскільки метою застосування зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження решту майна є забезпечення можливої конфіскації майна, спеціальної конфіскації або цивільного позову (ч. 3 ст. 170 КПК України) [134]. Таке майно, за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК України, має процесуальний статус речового доказу, та може бути використане у процесі доказової діяльності. Так, слідчий суддя Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області задовольнив клопотання слідчого про арешт майна – автомобіля та напівпричіпу, що належать підозрюваному у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 239 КК України, які були засобом вчинення кримінального правопорушення та їх подальше використання може призвести до знищення слідів вчинення злочину [285].

Проте, слідчій практиці відомі випадки помилкової оцінки доказів та поводження з ними у кримінальних провадженнях цієї категорії. Зокрема, Кобеляцький районний суд Полтавської області відмовив слідчому в задоволенні клопотання про накладення арешту на майно А., а саме бульдозера та двох екскаваторів, у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 240

КК України. Суд врахував, що в судовому засіданні представником власника майна А. надано весь комплект дозвільних документів на проведення робіт зі зняття ґрунтового покриття та проведенню ремонтних робіт доріг на території відповідної сільської ради, а саме: протокол зборів засновників ТОВ про надання дозволу на забір зосередженого резерву ґрунту з подальшою рекультивацією земельної ділянки за межами населеного пункту, довідку щодо розробки резерву на земельній ділянці, вкопіровку з визначенням земельної ділянки, статут товариства, у колективній власності якого перебувають вказані землі, протокол позачергової сесії сільської ради та її рішення про укладення договору про співпрацю з питання здійснення ремонту доріг на відповідній території [288].

Також за змістом ст. 174 КПК України, арешт майна може бути скасовано повністю чи частково ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування [134]. Так, ухвалою слідчого судді Іршавського районного суду Закарпатської області було задоволено клопотання адвоката в інтересах А. про скасування арешту у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України. на природний колотий камінь, бутовий «Андезит» орієнтовною вагою 20 тонн, завантажений на дерев'яні піддони. В обґрунтування рішення судом вказано на низку порушень, допущених слідчим, зокрема: при розгляді питання про арешт майна А. не був присутній з огляду на його не повідомлення; майно було вилучене у водія-перевізника, яке йому не належить. Тож з матеріалів кримінального провадження не вбачається, що відносно майна свідка, на яке було накладено арешт, існує сукупність підстав, чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди можливої конфіскації майна. Окрім цього матеріали кримінального провадження не містили доказів того, що існує потреба у застосуванні арешту майна свідка [287].

Також в одному з кримінальних проваджень ухвалу слідчого судді Запорізького районного суду Запорізької області про арешт майна скасовано та постановлено нову ухвалу, якою відмовлено у задоволенні клопотання слідчого про накладення арешту на екскаватор, який належить А. Апеляційний суд аргументував своє рішення тим, що

слідчим в обґрунтування свого клопотання не надано доказів того, що невстановленими особами вчинялось незаконне заволодіння саме ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, натомість ґрунт було отримано шляхом зняття шару дна ставка, який перебуває в оренді А з метою його очищення від мулу, що є умовою оренди даного гідротехнічного об'єкту. Крім того, слідчим та прокурором не було надано жодних доказів чи то припущень, що дані дії Б. та підпорядкованих йому осіб створили небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, що є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 239¹ КК України. Таким чином, надані матеріали провадження не містили у собі даних про наявність обґрунтованої підозри у вчиненні невстановленими особами інкримінованого кримінального правопорушення, що є обов'язковою умовою для накладення арешту на майно, з огляду на положення п. 3 ч. 2 ст. 173 КПК України [280].

Як зазначав Верховний Суд, застосування стороною кримінального провадження такого способу збирання доказів як *вилучення речей чи документів (ч. 7 ст. 163 КПК України)* під час отримання доступу до речей і документів може здійснюватися у випадках, якщо: а) особа, у володінні якої знаходяться речі або документи, не бажає добровільно передати їх стороні кримінального провадження або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту чи намагатиметься змінити або знищити відповідні речі або документи; б) речі та документи, містять охоронювану законом таємницю і таке вилучення необхідне для досягнення мети застосування цього заходу забезпечення. В інших випадках сторона кримінального провадження може витребувати та отримати речі або документи за умови їх добровільного надання володільцем без застосування процедури тимчасового доступу до речей і документів [209].

Слідчий, відповідно до положень ч. 1 ст. 159 КПК України, наділений повноваженнями здійснювати *тимчасовий доступ до речей і документів*. Застосування зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження передбачає обов'язок особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, надати можливість ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку) (ч. 1 ст. 159 КПК України) [134]. Так, ухвалою слідчого судді Глобинського районного суду

Полтавської області, за матеріалами кримінального провадження, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК України, задоволено клопотання прокурора про надання тимчасового доступу до документів, а саме реєстраційних справ, які стосуються реєстрації, виникнення, переходу та припинення речових прав на земельні ділянки державної власності розташовані на території сільських рад району, та знаходяться у володінні А. [283].

Як вбачається зі змісту ст. 159 КК України, законодавець покладає на особу, яка є володільцем речей і документів, виконати низку дій, невиконання яких може мати наслідком проведення обшуку. Зокрема, за вказаних обставин слідчий суддя Борзнянського районного суду Чернігівської області задовольнив клопотання слідчого про проведення обшуку земельної ділянки, яка належить А., підозрюваному у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК України, з метою відшукування та вилучення речових доказів, зокрема, що вказують на використання земельної ділянки не за її цільовим призначенням [281].

Звертаючись із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, слідчий повинен фактично переконати слідчого суддю, що відповідні речі, документи мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні, а відомості з них можуть бути використані як докази у ньому та іншим способом довести відповідні обставини неможливо. Зокрема, саме за результатами проведеного тимчасового доступу речей і документів у кримінальному провадженні, розпочатому за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 239 КК України, вилучені відеореєстратор, у якому розміщено носій інформації та плата, а також блок живлення, були долучені до матеріалів, наданих у призначеній комп'ютерно-технічній експертизі [291].

Предметами тимчасового доступу (виїмки) під час розслідування екологічних кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є договірні, дозвільні, технічна і виробнича документація суб'єктів господарювання, землевпорядних організацій (фінансово-звітні документи; документи, що відображають результати внутрішніх та зовнішніх перевірок; цивільно-правові договори на виконання певних видів робіт), та рішення органів виконавчої влади й місцевого самоврядування [83].

Не ставлячи під сумнів те, що тимчасовий доступ до речей і документів є одним із дієвих засобів кримінального процесуального доказування під час розслідування кримінальних правопорушень проти довілля, результати аналізу слідчої практики засвідчують недостатню продуктивність цього засобу отримання доказів у кримінальних провадженнях у сфері землевикористання та охорони надр. У практичній діяльності органів розслідування виникає низка проблемних питань, пов'язаних із отриманням доказів шляхом здійснення тимчасового доступу до речей і документів, що негативно позначається на ефективності розслідування зазначених протиправних діянь та формуванні однозначної правозастосовної практики.

Одним із способів збирання доказів стороною обвинувачення є *витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ст. 93 КПК України)*. Однак, як свідчить практика, під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, у слідчих часто виникають труднощі з витребуванням відомостей, документів та речей, у зв'язку з відмовою у цьому судами (у 34 % вивчених кримінальних проваджень) (Додаток В).

Основна причина такого стану речей криється у процесуальній площині, адже, як слушно з цього приводу зазначає А.В. Крушеницький, до цього часу залишаються законодавчо неврегульованими питання щодо порядку звернення стороною обвинувачення з письмовими вимогами про витребування речей і документів. Зокрема, не визначеним є: перелік суб'єктів, до яких може бути висунута вимога про надання речей та документів; форма та зміст пред'явлення такої вимоги; терміни для виконання вимоги та правові наслідки відмови (ухилення) суб'єкта-володільця відповідних речей і документів від задоволення вимоги; форма фіксації витребування речей і документів стороною обвинувачення [138, с. 153].

Слушними з цього приводу є аргументи науковців щодо законодавчого унормування спрощеної процедури витребування зазначеної криміналістично значимої інформації, що забезпечить таку процедуру досудового розслідування, яка б дозволяла діяти слідчому та прокурору без необґрунтованих затримок з метою реалізації завдань

кримінального провадження щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

На переконання 75 % респондентів, у КПК України варто визначити такий процесуальний порядок, за якого слідчий не повинен вдаватися до звернення із клопотанням до слідчого судді про вилучення речей або документів, які добровільно надаються їх власниками або особами, які відповідальні за їх зберігання (Додаток А). Зокрема, останнім часом для розкриття досліджуваних кримінальних правопорушень по «гарячих» слідах слідчими часто використовується відеоінформація, отримана з камер спостереження, встановлених біля приватних осель та на будівлях, що належать юридичним особам, власники яких досить часто погоджуються сприяти органам розслідування та висловлюють готовність добровільно надати відеозапис, який може бути використаний під час досудового розслідування.

Однак, судовій практиці відомі непоодинокі випадки, коли судами доказом визнаються лише ті матеріали відеозйомки, які отримані саме під час виконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів [144, с. 93–94]. Отримання такого дозволу потребує значного часу, який обумовлюється складною процедурою звернення слідчого з відповідним клопотанням та вирішенням його по суті. За таких умов, слідчий, замість проведення інших невідкладних слідчих (розшукових) дій, вимушений займатися паперовою тяганиною. Саме тому О.І. Литвинчук пропонує ввести (повернути) у чинний КПК України таку слідчу (розшукову) дію, як виїмка, яка проводиться за рішенням слідчого за наявності згоди осіб, у володінні яких перебувають речі або документи, що вилучаються [144, с. 93–94].

Зважаючи на значимість для практики розслідування досліджуваних та інших кримінальних правопорушень такого способу збирання доказів у кримінальному провадженні, як витребування документів та відомостей речей, документів та відомостей, насамперед у зв'язку з його оперативністю, доцільним є удосконалення процесуальної регламентації витребування речей і документів. На нашу думку, доцільним є внесення змін до КПК України. З урахуванням цього, частина 2 статті 93 КПК України матиме таку редакцію: «2. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих

(розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом. *Слідчий, прокурор складає вмотивовану постанову про витребування речей і документів. Результати витребування речей і документів фіксуються у протоколі огляду».*

Також, як свідчить практика розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, з метою отримання криміналістично значимої інформації, що може свідчити про протиправність відповідних діянь, досить розповсюдженою є практика звернення слідчих та оперативних працівників до електронних реєстрів України, які містять інформацію про екологічні показники. З огляду на зазначене, містить «раціональне зерно» пропозиція А.В. Крушеницького удосконалити чинний КПК, передбачивши повноваження сторони обвинувачення із застосування процедури, визначеної ст. 93 КПК України, можливість витребувати електронні документи та мати доступ до інформації, що міститься у електронних реєстрах України [138, с. 158].

Певні дискусії серед теоретиків та у практичній діяльності викликає питання щодо можливостей використання у доказуванні результатів проведення позапланової перевірки. На наше переконання, проведення позапланової перевірки, часто має суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні, може бути використане як доказ, зокрема, коли іншими способами довести обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні неможливо. Так, ухвалою Шумського районного суду Тернопільської області задоволено клопотання слідчого про проведення позапланової перевірки, подане в рамках кримінального провадження, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 240 КК України, з питань дотримання відповідним підприємством вимог законодавства про охорону та використання надр уповноваженим органом державного контролю – Державною екологічною інспекцією, та для встановлення обставин кримінального правопорушення встановити: чи відноситься сировина в частині кар'єру на якій знаходиться некондиційний відсів від видобування бутового каменю, що перебуває у

власності А, та вилучений під час огляду місця події корисні копалини загальнодержавного значення; чи є на території відходи від видобування бутового каменю (некондиційний відсів); чи можливе відчуження сировини, що знаходиться в частині кар'єру на якій знаходиться некондиційний відсів від видобування бутового каменю, без наявності дозволу на спеціальне використання надр; визначити об'єм видобутої сировини в частині кар'єру на якій знаходиться некондиційний відсів від видобування бутового каменю; встановити суму завданих збитків, щодо спричинення порушення правил використання надр; чи створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля видобування корисних копалин [297].

Також не можна недооцінювати вагомість результатів позапланової перевірки для доказування у аналізованих кримінальних провадженнях. Я.О. Дякін наголошує, що дані, які не передбачені ч. 2 ст. 84 КПК України, не можуть бути використані у кримінальному провадженні як докази. Аналізуючи зміст позапланових перевірок, науковець вказує, що вони дозволяють встановити ключові моменти, які свідчать про вчинене кримінальне правопорушення, а саме: підстави для використання земельної ділянки; площу земельної ділянки, яка незаконно використовується; суму збитків, спричинених незаконним зайняттям земельної ділянки та ін. [68, с. 153-154]. Аналогічні висновки застосовні не лише до земельних кримінальних правопорушень у сфері довкілля, а й до інших протиправних діянь, при розслідуванні яких здійснюються позапланові перевірки.

Водночас, переконливими вважаємо аргументи щодо законодавчого врегулювання питання віднесення результатів позапланових перевірок та ревізій, які за своєю процесуальною природою є слідчими (розшуковими) діями, а не заходами забезпечення кримінального провадження, до джерела доказів поряд з показаннями, речовими доказами, документами та висновками експерта (ст. 84 КПК України) [68, с. 152-154].

Слід наголосити, що завдання, які вирішуються за допомогою оціночно-земельної, земельно-технічної та інших експертиз, не охоплюють собою ті питання, які можуть бути вирішені за результатами проведення перевірки. Зокрема, експертиза не може встановити які порушення земельного законодавства було допущено, в чому саме

полягали порушення та встановити розмір завданої матеріальної шкоди. Тому результати позапланової перевірки є важливим доказом для встановлення обставин кримінального провадження [68, с. 155].

Підсумовуючи, відзначимо вагому роль заходів забезпечення кримінального провадження у розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, насамперед тих із них, які є не лише засобом збирання інформаційно-доказової бази, а й за умови вчасного та вмілого використання можуть бути дієвим способом перевірки доказів, пов'язаних із конкретним фактом завдання шкоди навколишньому природному середовищу, суспільству. Такими є, насамперед: тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна.

Висновки до розділу 3

У кримінальних провадженнях у сфері землевикористання та охорони надр місцем події може бути як місце підготовки, безпосереднього вчинення протиправного діяння, так і конкретне місце або ділянка місцевості, де здійснювалось зберігання знарядь учинення кримінального правопорушення, видобутих корисних копалин, бурштину-сирцю, затримання правопорушників та ін.

Основними завданнями, які вирішує слідчий при проведенні огляду земельної ділянки за фактом учинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 239-239², 254 КК України, є такі: виявлення джерел забруднення, їх витоків або іншого шляху потрапляння у ґрунт, водне, атмосферне середовище; встановлення постраждалих; з'ясування часових меж ураження ділянки; здійснення із залученням відповідних спеціалістів експрес-аналізу та встановлення уражаючої речовини; уточнення технічних правил експлуатації обладнання на підприємстві. Типовими завданнями огляду за фактом учинення протиправних діянь, кваліфікованих за ст. ст. 240, 240¹ КК України, є: встановлення обстановки незаконного видобування корисних копалин, збуту, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину; виявлення слідів та інших об'єктів, які підлягають вилученню; встановлення

очевидців події. Загальними завданнями огляду для обох категорій кримінальних правопорушень в аналізованій сфері є: припинення злочинної діяльності; з'ясування даних про особу злочинця; встановлення осіб, які можуть повідомити відомості, що мають значення у кримінальному провадженні; вжиття заходів зі збереження речових доказів і документів; встановлення характеру та орієнтовного розміру шкоди тощо.

Огляд місця події часто відбувається в умовах інформаційного дефіциту, викликаного спотворенням слідової картини кримінального правопорушення внаслідок часових змін і під впливом атмосферних явищ, може характеризуватись внесенням змін у документацію та відображенням слідової інформації на цифрових носіях. Якість огляду може бути підвищена завдяки: залученню до її проведення оперативних працівників та фахівців у відповідній галузі залежно від слідчої ситуації; використанню БПЛА для фіксації матеріальної обстановки; виявленій та вилученій інформації, що міститься в службовій документації та на цифрових носіях тощо.

В аналізованих кримінальних провадженнях завдання, тактика та перелік питань під час допиту свідків, підозрюваних та потерпілих залежать від слідчої ситуації, позиції допитуваного, способу організації, вчинення та приховування кримінального правопорушення тощо. При виборі тактики допиту слід враховувати ситуацію (конфліктна, безконфліктна), процесуальний статус допитуваного, його обізнаність про подію кримінального правопорушення та особу злочинця, та інші обставини, що мають значення для розслідування.

Перелік питань, які ставляться свідкам залежить від їх категорії (очевидці події; посадові особи суб'єкта господарювання, службові особи, інженерно-технічні, наймані працівники; працівники контролюючих, природоохоронних органів та службові особи органів місцевого самоврядування; співробітники правоохоронних органів; близькі та рідні, знайомі підозрюваного; водії транспортних засобів та ін.) складають обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні.

Експертизи, які призначаються під час розслідування означених протиправних діянь згруповано в такий спосіб: екологічної спрямованості (судово-екологічна, геологічна, гідрометеорологічна санітарно-гігієнічна та ін); технічні (судово-технологічна, будівельно-технічна, агротехнічна); криміналістичні (дактилоскопічна,

трасологічна, техніко-криміналістичного дослідження документів, почеркознавча).

До методичних проблем призначення та проведення експертиз віднесено: нестачу або відсутність спеціальних знань у суб'єкта розслідування, незнання можливостей судових експертиз; неправильне визначення потрібного виду експертизи; складнощі, пов'язані з формулюванням запитань експерту; надання у неповному обсязі необхідних об'єктів та матеріалів для проведення експертизи чи об'єктів, непридатних до дослідження внаслідок порушення умов їх зберігання; проблеми розрахунку експертами шкоди, завданої довкіллю, використання ними застарілих методик. Підвищенню ефективності проведення судових експертиз сприятиме удосконалення науково-методичного забезпечення судово-екологічної експертної діяльності, а саме: розробка стандартних судово-експертних операційних процедур дослідження об'єктів довкілля; розширення переліку видів та експертних спеціальностей у сфері судово-екологічної експертизи.

До носіїв інформації, що можуть свідчити про груповий характер злочинної діяльності, та виявлені під час обшуку, відносяться: комп'ютери, гаджети, які могли використовувати організатор та співники для підготовки кримінальних правопорушень, зберігання інформації про членів організації тощо; документи, що вказують на існування «тіньової бухгалтерії»; документи, що свідчать про корумповані зв'язки групи; предмети, що свідчать про джерела придбання засобів вчинення кримінального правопорушення тощо. Серед тактичних прийомів слідчого експерименту виокремлено такі: обмеження кола учасників експериментальних дій, реконструкція обстановки, неодноразове проведення випробувань, отримання пояснень з випередженням та ін. До заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження віднесено: одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб в судовому засіданні під час досудового розслідування, у т. ч. дистанційно, зі створенням акустичних та/або відеоперешкод; пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи, за фотознімками, в режимі відеоконференції.

З метою покращення обізнаності слідчих про можливості проведення у аналізованих кримінальних провадженнях таких НСРД, як зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, спостереження за особою, річчю або місцем,

виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; контроль за вчиненням злочину, доцільною є організація спільних занять на базі територіальних підрозділів спеціалізованої екологічної прокуратури з акцентом на особливостях виявлення, документування та розслідування означених кримінальних правопорушень.

Зважаючи на значимість оперативності отримання доказів при розслідуванні аналізованих та інших кримінальних правопорушень, доцільним є спрощення процедури витребування та отримання речей і документів, а саме – його проведення за складеною слідчим, прокурором постановою. Зазначений захід забезпечення кримінального провадження, а також арешт майна, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, є дієвим способом збирання та перевірки доказів у кримінальних провадженнях цієї категорії.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні теоретично узагальнено і по-новому вирішено науково-прикладну проблему розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, а також сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Моніторинг сучасного стану наукових праць, теоретичних та практичних уявлень про розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, кваліфікованих за ст. ст. 239-240¹, 254 КК України, дозволив констатувати, що в такому форматі кримінально карані діяння проти довкілля науковцями не аналізувались і предметом самостійного дослідження на монографічному рівні не були. З урахуванням вимог сьогодення, вироблення відповідних рекомендацій організаційно-тактичного та процесуального характеру потребують питання, які стосуються, насамперед: організації початкового та подальшого етапу розслідування; взаємодії відомств, слідчих та оперативних підрозділів в ході виявлення, документування та розслідування означених деліктів; проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження; використання спеціальних знань та ін.

2. Криміналістична характеристика розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр являє собою таку, що базується на практиці правоохоронних органів, систему зведених відомостей про криміналістично значимі ознаки зазначених діянь (предмет посягання, обстановку, спосіб, слідову картину кримінального правопорушення та особу злочинця), яка відображає закономірні зв'язки між ними, слугує побудові й перевірці слідчих версій, спрямована на оптимізацію процесу виявлення, документування і розслідування. Типові елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення (місце, час його підготовки, вчинення та приховання, географічні та погодні умови, недоліки в діяльності правоохоронних та природоохоронних органів), поряд із вибором способу вчинення кримінального правопорушення, визначають хід, інтенсивність і результати злочинної діяльності у цій

сфері. Дані про особу потерпілого є факультативним елементом обстановки, що дозволяє висунути та перевірити версію про особу злочинця, мотиви та вибір способу вчинення кримінального правопорушення.

Предмет досліджуваних протиправних діянь часто слугує «провокуючим» фактором, в результаті якого у злочинця формується мотив та умисел на вчинення кримінального правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр. Його складають піддані негативному антропогенному впливу надра і корисні копалини загальнодержавного значення, рослинний і тваринний світ, земельні ділянки, в т. ч. водного фонду.

Характерною ознакою обстановки вчинення зазначених кримінальних правопорушень є те, що вона формується під впливом матеріальних (певна матеріальна обстановка) та інтелектуально-вольових, фізичних факторів (обстановка, пов'язана з фізичними можливостями людини, посадовими обов'язками щодо виконання технічних, технологічних, спеціальних природоохоронних приписів). Володіння інформацією про час та місце дає можливість встановити особу злочинця (злочинців) (ідентифікувати за ознаками зовнішності, видом діяльності, залишеними речами), свідків, з'ясувати тривалість протиправної діяльності, шляхи підходу і відходу злочинців, ступінь їх підготовки, визначитись з межами огляду місця події та ін.

Спосіб вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр здебільшого є повноструктурним, тобто охоплює комплекс взаємообумовлених дій з підготовки, вчинення і приховування протиправного діяння (насамперед протиправні діяння, передбачені ст. ст. 239¹-240¹ КК України). На вибір способу вчинення кримінального правопорушення впливає сфера діяльності суб'єкта, обстановка, навички, уміння, наявність досвіду, зокрема й злочинного. Приховуванню окремих з протиправних діянь характерний здебільшого на постійній основі збут незаконно добутих природних ресурсів.

До типових слідів кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр віднесено: знаряддя, пристосування для вчинення кримінального правопорушення та сліди (рук, взуття, шин транспортних засобів), залишені ними; засоби пересування, завантаження корисних копалин та їх сліди, які містяться у

службових документах, на цифрових носіях; особисті речі, нотатки; сліди біологічного походження (кров, піт, слина або потожирові відображення); мікрооб'єкти; сліди хімічного походження (залишки ґрунту, вапна, піску тощо); запахові сліди; ідеальні сліди (показання підозрюваних, свідків-очевидців, потерпілих) тощо. Слідова картина зазначених протиправних дій перебуває у взаємозв'язку з іншими компонентами їх криміналістичної характеристики, позаяк специфіка слідів кримінального правопорушення відображає метод його вчинення та сприяє отриманню інформації про особу потенційного злочинця тощо.

Узагальнений портрет особи, яка вчиняє кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр віднесено, виглядає таким чином: зазвичай це особа чоловічої статі, у віці від 35 до 50 років, безробітна, або така робота пов'язана з господарською діяльністю у сфері експлуатації надр, має корисливу спрямованість, низьку екологічну та технологічну культуру, проживає в місцевості вчинення протиправного діяння. Організаторів характеризує достатньо високий освітній рівень, яскраво виражені риси лідера, володіння знаннями у галузі екологічного законодавства, обізнаність про методи роботи контролюючих природоохоронних та правоохоронних органів, часто зв'язки з ними.

3. У якості основних критеріїв для типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр взято суб'єкт виявлення (оперативний підрозділ; орган досудового розслідування; контролюючі, природоохоронні органи); інформаційну визначеність про особу злочинця та про спосіб учинення (встановлено виключно факт учинення протиправного діяння; відома особа, яка ймовірно, вчинила кримінальне правопорушення; відома подія кримінального правопорушення та особа, яка його вчинила). Слідчі ситуації, що виникають на наступному етапі розслідування, переважно визначаються результатами попереднього етапу, позицією підозрюваного, інформацією про груповий характер кримінального правопорушення, тактичними рішеннями слідчого тощо. Для вирішення виокремлених слідчих ситуацій розроблено алгоритм тактичних та процесуальних дій слідчого та оперативних працівників, що включають взаємообумовлений комплекс слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих

(розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, заходів забезпечення кримінального провадження.

4. На момент внесення відомостей про кримінальні правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр до ЄРДР, з урахуванням вихідної інформації про подію протиправного діяння, слідчий повинен висунути та перевірити такі типові загальні версії: мало місце вчинення конкретного кримінального правопорушення; мала місце незлочинна подія; мало місце не протиправне діяння у сфері землевикористання та охорони надр, а інше кримінальне правопорушення. Надалі, з урахуванням обставин, що підлягають встановленню, а також слідчої ситуації, висуваються окремі версії про: особу злочинця; груповий характер вчиненого; причетність до протиправного діяння посадових осіб, працівників правоохоронних, природоохоронних органів; мотив кримінального правопорушення; повторюваність злочинної діяльності; місцезнаходження джерела забруднення, незаконно видобутих корисних копалин, бурштину-сирцю. Під час планування розслідування та перевірки слідчих версій слід враховувати організаційні й тактичні аспекти, при цьому пріоритет слід надавати таким заходам і діям, затримка у виконанні яких може призвести до втрати або знищення доказових матеріалів.

5. Основними суб'єктами, з якими слідчі Національної поліції вступають у взаємодію під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр, є працівники Спеціалізованої екологічної прокуратури, оперативні підрозділи, зокрема й Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань та Бюро економічної безпеки, органи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища. Найбільш ефективними процесуальними формами взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень є: здійснення шляхом доручення проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; здійснення розшуку підозрюваного; повідомлення про наслідки оперативно-розшукових заходів. До непроцесуальних форм взаємодії віднесено: створення та діяльність слідчо-оперативних груп; сприяння слідчому під час проведення слідчих (розшукових) дій; взаємний обмін інформацією; спільний аналіз

вихідної інформації; узгоджене планування заходів, спрямованих на перевірку версій. З огляду на зазвичай організований, тривалий, системний характер аналізованих кримінальних правопорушень, необхідне налагодження тісної співпраці між правоохоронними та природоохоронними контролюючими органами, а також міжвідомчої взаємодії підрозділів, яким доручено застосування законодавства про охорону довкілля за координуючої ролі Спеціалізованої екологічної прокуратури, підтримання зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації, використання можливостей негласного співробітництва.

6. Тактика огляду місця події залежить від виду кримінального правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр, а також місця огляду (місцевість або приміщення). Безвідносно до особливостей місцевості, де знаходяться об'єкти огляду, виявленню і фіксації підлягають, насамперед, матеріальні сліди (рук, крові, взуття, транспортних засобів), що можуть містити інформацію про подію та особу злочинця. Організація і тактика огляду місця вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень характеризується такими особливостями: забезпечення безпеки учасників огляду; використання сучасних засобів фото- та відеофіксації; залучення відповідних спеціалістів (екологів, гірників, геологів, маркшейдерів та ін.) та оперативних співробітників залежно від виду протиправного діяння; використання декількох способів огляду залежно від слідчої ситуації; зосередження на виявленні та вилученні інформації, що може міститись у службовій документації та на цифрових носіях; складення та долучення до протоколу огляду місця події планів та схем.

7. Завдання й особливості тактики допиту свідків та підозрюваних у вчиненні аналізованих кримінально караних діянь залежать насамперед від слідчої ситуації, позиції та індивідуальних особливостей допитуваного, а перелік питань – від предмету злочинного посягання, способу вчинення кримінального правопорушення, способу організації та приховування протиправної діяльності, сприяння їй, ситуації допиту, статусу особи тощо.

Допити свідків та підозрюваних у розглянутій категорії кримінальних проваджень часто носять конфліктний характер (заперечується безпосередня причетність до вчиненого та / або причетність інших осіб; особа відмовляється давати

показання). Тому під час їх проведення слід обов'язково застосовувати технічні засоби фіксації, використовувати комплекс відповідних тактичних прийомів (створення уявлення про поінформованість слідчого, пред'явлення доказів за ступенем їх переконливості, допущення легенди, постановку «замаскованих» запитань та ін.), спрямованих на одержання фактичних даних не лише про конкретне кримінальне правопорушення, а й про усю злочинну діяльність злочинної групи та роль кожного в ній. Найбільш доцільними тактичними прийомами в безконфліктних слідчих ситуаціях допиту потерпілих, свідків та підозрюваних, що виявили бажання співпрацювати з органами розслідування, визначено: створення та підтримання психологічного контакту з допитуваним, зняття напруги, формування розумового завдання, аналіз показань та ін.

8. Особливості організації проведення експертиз у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері землекористання та охорони надр обумовлюються насамперед специфікою предметів злочинного посягання, якими є ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель, корисні копалини, бурштин-сирець, а також об'єктів, яким завдається шкода – земля, надране повітря. Вид судової експертизи визначається видом протиправного діяння та характером завдань, які треба вирішити. Типовими експертизами, які призначаються під час розслідування означених протиправних діянь є: судові експертизи екологічної спрямованості (судово-екологічна, геологічна, санітарно-гігієнічна, судово-ветеринарна, зоологічна, гідрометеорологічна); технічні (агротехнічна, судово-технологічна, будівельно-технічна); криміналістичні (дактилоскопічна, трасологічна, почеркознавча, техніко-криміналістичного дослідження документів). Підвищення ефективності проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях цієї категорії напряму залежить від удосконалення науково-методичного забезпечення судово-екологічної експертної діяльності, що включає: розробку із залученням працівників експертних установ, стандартних судово-експертних операційних процедур дослідження об'єктів довкілля; розширення переліку видів та експертних спеціальностей у сфері судово-екологічної експертизи.

9. Тактичні та процесуальні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях цієї категорії детерміновані видом

протиправного діяння, слідчою ситуацією, позицією учасників кримінального провадження, специфікою об'єктів пошуку. Успіх проведення обшуку залежить від отримання якісної оперативної інформації про місця зберігання відповідних предметів і документів; урахування слідчої ситуації на момент проведення обшуку, залучення оперативних працівників та спеціалістів до його проведення, застосованих тактичних прийомів, їх комбінацій (проведення одночасно декількох обшуків, допущення обшуку з негативним результатом та ін.). Серед тактичних прийомів слідчого експерименту виокремлено такі, як реконструкція обстановки, обмеження кола учасників. Здійснення експериментальних дій у зазначеній екологічній сфері не повинно завдавати шкоду довкіллю, не викликати шкідливих наслідків для учасників слідчої (розшукової) дії та оточуючих. У разі загрози життю та здоров'ю учасників кримінального провадження доцільним є вжиття заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій – одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб дії у дистанційному режимі, зі створенням акустичних і / або відеоперешкод; пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи, за фотознімками, в режимі відеоконференції.

З метою забезпечення розслідування протиправних діянь у сфері землевикористання та охорони надр, що відносяться до злочинів (ст. ст. 239¹, 239², ч. 1 ст. 254 КК України), доцільне проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, як: зняття інформації з електронних комунікаційних мереж; спостереження за особою, річчю або місцем; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; контроль за вчиненням злочину. Покращенню розуміння можливостей негласних слідчих (розшукових) дій під час документування та збирання доказів у кримінальних провадженнях цієї категорії, сприятиме організація спільних тематичних занять працівників прокуратури, слідчих, оперативних підрозділів та природоохоронних органів.

Активне застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр є дієвим способом перевірки доказів, пов'язаних із конкретним фактом завдання шкоди довкіллю, суспільству. Такими є, насамперед, тимчасовий доступ до речей і

документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна. Зважаючи на значимість оперативності у виявленні та фіксації доказів у кримінальних провадженнях цієї категорії, доцільним є спрощення процесуальної регламентації витребування речей і документів – на підставі вмотивованої постанови прокурора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : НікаНова, 2017. 152 с.
2. Авдеєва Г. К. Сутність цифрових слідів в криміналістиці. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10–11 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 90–93.
3. Авраменко О. В., Благута Р. І., Хитра А. Я. Заходи забезпечення кримінального провадження : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
4. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 256 с.
5. Алексеєва-Процюк Д. О., Брисковська О. М. Особливості криміналістичної характеристики злочинних порушень правил охорони або використання надр (незаконного видобування бурштину-сирцю). *Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5 груд. 2014 р.). Харків : ХНУВС, 2014. С. 337–339.
6. Алябов Ю. В. Особливості організації призначення експертиз у процесі розслідування злочинів проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 197–200.
7. Аминев Ф. Г. О некоторых вопросах экспертно-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений. *Криміналістика XXI століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2010. С. 574–578.
8. Андреев О. О. Розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 239 с.

9. Антощук А. О. Криміналістична характеристика вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Митна справа*. 2012. № 2. Ч. 2. С. 430–433.
10. Апухтін С. І. Теоретичні та практичні питання взаємодії оперативних підрозділів ОВС під час розшуку обвинувачених і підсудних. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. № 3. С. 151–158.
11. Бабецький Р. В. Інформаційне забезпечення захисту свідків, які беруть участь у кримінальному судочинстві. *Проблеми застосування інформаційних технологій правоохоронними структурами України та вищими навчальними закладами зі специфічними умовами навчання* : зб. наук. ст. за матеріалами доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22 груд. 2017 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 3–6.
12. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія. Харків : Право, 2017. 376 с.
13. Балицький Т. М. Слідчий експеримент в системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2015. 219 с.
14. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. 480 с.
15. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинність як об'єкт феноменологічного аналізу. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 6–10.
16. Баранов П., Сливна О. Деякі особливості та напрямки вирішення експертних завдань при оцінюванні бурштину. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 23 верес. 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 309–312.
17. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. 64 с.
18. Бегалов Є. П. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2019. 277 с.

19. Биленчук П. Д. Транснациональная преступность: состояние и трансформация : учеб. пособие / под ред. П. Д. Биленчука, С. Е. Еркенова, А. В. Кофанова. Киев : Атика, 1999. 272 с.
20. Бистрицький Б. Ю. Розслідування грабежів, учинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 245 с.
21. Благута Р. І., Климчук М. П., Сакал В. М., Цуцкірідзе М. С. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 216 с.
22. Богатирчук О. М. Окремі проблеми початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 5 (5). С. 467–476.
23. Богатирчук О. М., Антощук А. О. Перспективи використання безпілотних літальних апаратів у фіксації кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах воєнного стану. *Захист та безпека життєдіяльності підрозділів єдиної державної системи цивільного захисту в умовах загрози техногенних аварій на атомних електростанціях України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 22 верес. 2023 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 25–29.
24. Богатирчук О. М., Марко С. І. Використання можливостей кримінального аналізу у протидії організованій екологічній злочинності. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 1 (9). С. 8–12.
25. Бондаренко О. О. Класифікація судових експертиз у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. № 1028 (12). С. 339–342. (Серія «Право»).
26. Бондарчук Н. В., Козел С. М. Злочини у сфері земельних правовідносин: організаційні та правові проблеми розслідування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 164–166.
27. Бордюгов Л. Г. Судово-екологічна експертиза: теоретичні аспекти. *Вісник академії адвокатури України*. 2008. Вип. 12. С. 124–126.

28. Брич Л. П. Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежування їх від складів інших правопорушень. *Вісник Львівського університету*. 2011. Вип. 52. С. 267–280. (Серія «Юридична»).
29. Буратевич О. І., Шишов М. А., Бікус Ю. Ф. Експертиза документації із землеустрою та оцінки земель. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2015. Вып. 60. С. 440–448.
30. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.
31. Варфоломеєва Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І. Криміналістика. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
32. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
33. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.
34. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності : підручник. Київ : Атіка, 2006. 740 с.
35. Весельський В. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 112–114.
36. Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 193–199.
37. Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. Київ : КНТ, 2009. 160 с.
38. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів : монографія / [А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін.]; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : Курсор, 2009. 320 с.
39. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.]; за

- заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доповн. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.
40. Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 2 груд. 2020 р. Справа № 556/1829/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93275727>.
41. Вирок Дубровицького районного суду Рівненської області від 7 верес. 2021 р. Справа № 949/996/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99462083>.
42. Вирок Зачепилівського районного суду Харківського області від 22 трав. 2019 р. Справа № 620/315/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81961852>.
43. Вирок Ічнянського районного суду Чернігівської області від 20 січ. 2020 р. Справа № 742/1669/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87017753>.
44. Вирок Маневицького районного суду Волинської області від 27 трав. 2020 р. Справа № 157/538/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89490667>.
45. Вирок Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 15 берез. 2019 р. Справа № 348/1416/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80475387>.
46. Вирок Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 3 жовт. 2022 р. Провадження № 1-кп/742/5/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106577142>.
47. Вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 18 квіт. 2019 р. Справа № 723/1427/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81295657>.
48. Вирок Тисменицького районного суду Івано-Франківської області від 19 черв. 2019 р. Справа № 352/1289/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82475760>.
49. Висновок Консультативної ради європейських прокурорів № 17 (2022) про роль прокуратури в охороні довкілля. Страсбург, 4 жовт. 2022 р. URL: <https://rm.coe.int/ccpre-opinion-no-17-2022-ua/1680aa298e>.

50. Вірт А. О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 225 с.
51. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / вступ. слово О. О. Дудорова. Київ : Нац. акад. внутр. справ ; Освіта України, 2016. 236 с.
52. Волобуєв А.Ф. Загальні положення криміналістичної методики : лекція. Харків : Ун-т внутр. справ, 1996. 36 с.
53. Волобуєва О. О., Самойленко О. А. Криміналістика : навч. посіб. Київ : КНТ ; Самміт-Книга, 2011. 504 с.
54. Гавриш С. Б. Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища (проблеми теорії та розвитку кримінального законодавства України) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1994. 38 с.
55. Галицька О. К. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням водних об'єктів (за матеріалами Чорноморського регіону) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2021. 231 с.
56. Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час проведення огляду місця події. *Вісник Луганського державного університету імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Т. 2 (94). С. 107–119.
57. Гетьман Г. М. Моделювання особи невідомого злочинця (криміналістичні засоби, методи та технології) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 20 с.
58. Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І. Актуальні питання судової техніко-криміналістичної експертизи документів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Т. 2, № 75. С. 163–170.
59. Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : кол. монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 204 с.

60. Гутнік К. В. Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруженості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 248 с.
61. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування⁶¹ злочинів у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.
62. Демін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 20 с.
63. Денисюк С. Ф. Система тактичних прийомів обшуку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1999. 18 с.
64. Дмитренко І. В., Тимченко О. В., Левицький А. О. Криміналістичні аспекти розслідування злочину проти забруднення моря : монографія. Миколаїв : НУК, 2018. 244 с.
65. Дудоров О. О., Комарницький М. В., Калмиков Д. О. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні : монографія / за ред. О. О. Дудорова, В. М. Комарницького. Суми : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. 567 с.
66. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Корисні копалини як предмет злочину, передбаченого статтею 240 Кримінального кодексу України: аналіз законодавчих новел. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 55. С. 58–64. (Серія «Юриспруденція»).
67. Дякін Я. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С. 148–151.
68. Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 235 с.
69. Дякін Я. О. Типові версії у справах про злочини в сфері земельних відносин. *Форум права*. 2011. № 4. С. 240–246.

70. Екологічне право України : підручник / [А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. К. Попов та ін.] ; за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Харків : Право, 2005. 380 с.
71. Екологічне право України. Академічний курс : підручник. 2-ге вид. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2008. 720 с.
72. Екологічне право. Особлива частина : навч. посіб. / [О. М. Шуміло, І. В. Бригадир, В. А. Зуєв та ін.]. Харків : ХНУВС, 2014. 386 с.
73. Експертиза з питань землеустрою. *Київський науково-дослідний інститут судових експертиз* : [офіц. сайт]. URL: <https://kndise.gov.ua/ekspertyza-z-pytan-zemleustroyu>.
74. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.
75. Єпринцев П. С. Взаємодія правоохоронних органів з іншими органами у запобіганні організованій злочинності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2022. № 59. С. 55–60.
76. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми формування та застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 4. С. 202–213.
77. Журавель В. А. Допрос потерпевшего и использование его показаний для построения методики расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1983. 14 с.
78. Завгородня Г. В. Криміналістична характеристика злочинних порушень правил охорони або використання надр. *Форум права*. 2012. № 3. С. 201–205.
79. Замула Б. А. Методика розслідування вбивств, вчинених іноземцями на території України : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 284 с.
80. Зарубей В. Криміналістична характеристика злочинів: поняття, зміст, значення для розслідування. *Право України*. 2007. № 9. С. 86–89.
81. Зеленецький О. С. Взаємодія органів внутрішніх справ та засобів масової інформації у сфері профілактики та розкриття злочинів. *Форум права*. 2012. № 4. С. 385–388.

82. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
83. Ігнатченко Н. В. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 210 с.
84. Ізовіта А. М. Вивчення та попередження злочинності в сфері земельного ринку в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2014. 20 с.
85. Ізовіта А. М. Поняття та структурна характеристика кримінального ринку земель в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 619–625.
86. Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.
87. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.
88. Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : наказ МВС України від 6 лип. 2017 р. № 570.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17>.
89. Іщенко В. О. Торгівля жінками та дітьми (кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби) : монографія. Київ : Атіка, 2008. 247 с.
90. Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування в кримінальному провадженні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Одеса, 27 листоп. 2013 р.). Одеса : Юрид. літ., 2013. С. 223–229.

91. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 215 с.
92. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. До питання класифікації злочинів проти довкілля. *Екологічне право України*. 2016. № 3–4. С. 31–37.
93. Кікінчук В. В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2014. 20 с.
94. Кішко Д. І., Кондратюк Л. В. До питання призначення судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. № 14. С. 19–28. URL: <https://journals.ondise.in.ua/index.php/herald/article/view/55/50>.
95. Клименко С. В. Теоретичні, кримінально-правові і кримінологічні проблеми боротьби з посяганнями на навколишнє природне середовище (досвід системного аналізу) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 1996. 20 с.
96. Климчук М. П., Фурман Я. В., Тактичні особливості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 174–177.
97. Климчук М. П., Цуцкірідзе М. С. Правові та організаційні засади вдосконалення процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 255–263.
98. Козаченко О.І., Гелемей М.О. Теоретичні засади забезпечення безпеки особи, яка погодилася на засадах конспірації надавати свою допомогу правоохоронним органам в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86(5). С. 72-79.
99. Книженко С. О. Криміналістична характеристика незаконного видобування корисних копалин. *Право і безпека*. 2006. Т. 5. № 4. С. 64–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2006_5_4_19.

100. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 17 с.
101. Книженко С. О. Особливості огляду місця події при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 186–190.
102. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 182 с.
103. Ковальова Н. Г. Особливості тактики огляду місця події під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 29. Т. 2. С. 166–169. (Серія «Право»).
104. Кодекс України про надра : Закон України від 27 лип. 1994 р. № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
105. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : лекция. Харьков : Юрид. ин-т, 1976. 93 с.
106. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
107. Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А. О системе версий и методике их построения. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1970. Вып. 7. С. 7–13.
108. Колеснікова І. Значення цифрових слідів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Нац. наук. центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10 листоп. 2023 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 194–196.
109. Комаринська Ю. Б. Методика розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 242 с.

110. Комарницький В. М. Право спеціального природокористування : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 424 с.
111. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.: прийнята резолюцією ГА ООН від 15 листоп. 2000 р. № 55/25. *Багатосторонні договори* : зб. Міжнар. договорів України про правову допомогу у крим. справах. Київ, 2006. С. 554–606.
112. Кондратюк Л. В. Методика розслідування злочинів у сфері земельних відносин : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2023. 239 с.
113. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве : монографія. Харьков : Вапнярчук Н. Н., 2007. 192 с.
114. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений. Харьков : Вища шк., 1978. 144 с.
115. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
116. Конституція України : наук.-практ. комент. / [редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2011. 1128 с.
117. Коршикова Т. В. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 255 с.
118. Косанов Ж. Х. Правовая охрана земель сельскохозяйственного назначения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Алма-Ата, 1983. 24 с.
119. Кравченко К. С. Тактика одночасного допиту у кримінальних провадженнях, пов'язаних з торгівлею людьми. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2017. № 2 (35). С. 195–205.
120. Кравчук І. І. Використання можливостей судових експертиз у межах розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 322–326.
121. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.

122. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. 752 с.
123. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. 464 с.
124. Криміналістика : мультимед. підруч. / [О. О. Алексєєв, В. В. Арешонков, В. М. Атаманчук та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kriminalist/lections/lecture_3.19.html.
125. Криміналістика : навч. посіб. / [Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.] ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ : Атіка, 2012. 496 с.
126. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.
127. Криміналістика : підручник / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін.]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
128. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярвої. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. Т. 1. 384 с.
129. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 1. 456 с.
130. Криміналістична тактика : навч. посіб. / за ред. М. А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2016. 244 с.
131. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2010. 456 с.
132. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юрид. думка, 2004. 272 с.

133. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Тумаянц та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2014. 824 с.
134. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.
135. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
136. Крігер Л. Ю. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень проти докільля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 24 с.
137. Крупка Я. А., Кралоук М. О., Костенко Т. В., Зав'ялова О. Л. Злочини в сфері охорони та раціонального використання надр: досудове розслідування, судова експертиза. *Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ конф. (Київ, 26 груд. 2023 р.). Київ : Ліра-К, 2023. С. 87–99.
138. Крушеницький А. В. Витребування та отримання речей і документів в системі процесуальних дій. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2 (79). С. 152–164.
139. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Мойсеєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
140. Кумановський М. В. Проблема предмета злочину, передбаченого ст. 239-2 Кримінального кодексу України (незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах). *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 128–134.
141. Левков В. М. Криміналістичні версії : лекція. Харків : ХЮІ, 1991. 24 с.
142. Легеза Ю. О. Відомчі засоби масової інформації у механізмі формування правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2005. 170 с.
143. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Взаємозв'язь следственных ситуаций с тактикой производства следственных действий. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1988. № 36. С. 3–9.

144. Литвинчук О. І. Щодо правового регулювання порядку збирання доказів у кримінальному провадженні. 2017. С. 93–94.
URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=dwipTPIAAAAAJ&citation_for_view=dwipTPIAAAAAJ:qjMakFHDy7sC.
145. Лотоцький М. В. Законність залучення «інших осіб» до участі у негласних слідчих (розшукових) діях (контроль за вчиненням злочину). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2016. № 2. С. 224–229. (Серія «Право»).
146. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Слідчий огляд: поняття та види. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 264–269.
147. Лысенко В. В. Расследование вымогательства. Харьков : ХНУВС, 1996. 342 с.
148. Максименцев М. Г. Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 36 с.
149. Маланчук П. М., Рубець Е. Є. Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 8 (21). С. 89–94.
150. Малюга В. М. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами в системі методики розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 289 с.
151. Марко С. І. Характеристика типових способів незаконного видобування бурштину в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 1. С. 130–134.
152. Марко С. І., Заїка С. О. Заходи протидії організованій злочинності проти довкілля в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 1 (54). С. 88–92.
153. Марко С. І., Татаров О. Ю. Криміналістична характеристика порушень правил охорони або використання надр на прикладі незаконного видобування бурштину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. Вип. 3. С. 273–286. (Серія «Юридична»).
154. Маркусь В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с.

155. Марчук Р. П. Форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів та їх криміналістична систематизація. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2. С. 156–160. (Серія «Кримінальний процес та криміналістика»).
156. Матвієць А. Прокурорська діяльність у сфері охорони земель в Україні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 137–144.
157. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 511 с.
158. Матвійчук В. К., Харь І. О. Забруднення атмосферного повітря: кримінальна відповідальність, досудове слідство та запобігання : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2013. 272 с.
159. Мельник О. В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані із забрудненням довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 168–175.
160. Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу : постанова Кабінету Міністрів України від 25 лип. 2007 р. № 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-п>.
161. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органами внутрішніх справ : навч. посіб. / [О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.] ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.
162. Методичні рекомендації з питань організації аналітичної роботи в органах прокуратури України / [І. В. Європіна, О. М. Литвак, А. М. Мудров та ін.]. Київ : Ген. прокуратура України ; Нац. акад. прокуратури України, 2013. 37 с.
163. Методичні рекомендації щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил охорони надр (ст. 240 КК України). № 13/3-1671. Київ : ГСУ МВС України, 2004. 31 с.

164. Мірковець В. І. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканість при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 218 с.
165. Мірковець О. М. Розслідування розбоїв, вчинених організованою групою в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 258 с.
166. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 35 с.
167. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 662 с.
168. Мороз І. В. Можливості судових експертиз, що призначаються під час розслідування злочинів у сфері земельних правовідносин. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 81–83. (Серія «Юридичні науки»).
169. Мудрецька Г. В. Взаємодія з державними спеціалізованими установами під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій при здійсненні досудового розслідування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 203–208.
170. Мурихін С. В. Покарання за екологічні злочини в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 264 с.
171. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 19 с.
172. На Рівненщині відбуваються рейди проти незаконного видобутку бурштину. *Укрінформ* : [сайт]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3227987-na-rivnensinividbuvautsa-rejdi-proti-nezakonnogo-vidobutku-burstinu.html>.
173. Нарожна О. В. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного видобування корисних копалин. *Вісник Одеського національного університету*. 2015. Т. 20. Вип. 2. С. 85–91. (Серія «Правознавство»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_prav_2015_20_2_12.
174. Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2007. 728 с.

175. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 26 груд. 2012 р. № 1950/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n17>.
176. Науково-практичний коментар Кодексу України про надра / [Г. І. Балюк, О. В. Бевз, Ю. Л. Власенко та ін.]; за ред. Г. І. Балюк. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 326 с.
177. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
178. Никифорчук Д. Й. Проблемні питання проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 173–180.
179. Нуджейдат В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування зґвалтувань : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2021. 228 с.
180. Обаль О. О. Взаємодія правоохоронних, контролюючих та інших органів при розслідуванні економічних злочинів : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2021. 227 с.
181. Одерій О. В. Наслідки як елемент криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 55–61.
182. Одерій О. В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 40 с.
183. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
184. Одерій О. В., Кожевніков О. А. Отримання криміналістично значущої інформації шляхом аналізу відкритих Інтернет-джерел. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 4 (73). С. 144–155.

185. Одерій О. В. Аналіз стану та причин злочинності проти довкілля в Україні: комплексно-криміналістичний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 504–511.
186. Одерій О. В. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : навч. посіб. Луганськ : [б.в.], 2015. 410 с.
187. Омельчук Л. В., Колосов О. О. Потреба реформування прокуратури України як засіб розбудови правової держави. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 243–249.
188. Омеляненко А. С. Окремі аспекти взаємодії слідчого та уповноважених оперативних підрозділів при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 5. С. 287–291.
189. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія / [В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський та ін.]. Херсон : Гельветика, 2020. 352 с.
190. Організаційно-правові засади розвитку аграрного і земельного ринків в Україні / ред. В. І. Семчик. Київ : Юрид. думка, 2006. 264 с.
191. Організація і тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : навч. посіб. / [С. С. Чернявський, О. О. Алексеєв, А. А. Вознюк та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 66 с.
URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/1131>.
192. Організація роботи слідчо-оперативної групи : навч. посіб. / [Л. Д. Удалова, Ю. В. Сухомлин, А. С. Симчук та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 504 с.
193. Осипенко І. П. Криміналістика (Методика розслідування окремих видів злочинів) : навч. посіб. Чернігів : ЧНТУ, 2018. 292 с.
194. Особливості досудового розслідування за фактами незаконного видобування бурштину-сирцю : метод. рек. / [С. С. Чернявський, Д. О. Алексеєва-Процюк, В. І. Василичук та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 64 с.
195. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с.

196. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : монографія. Харків : Право, 2009. 183 с.
197. Пастух А. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2023. 233 с.
198. Пенязькова О. Землі та земельна ділянка як предмет злочинів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 135–147.
199. Підюков П., Конюшенко Я. Захист доказів і доказового провадження в кримінальному процесі України. *Вісник Академії управління МВС України*. 2010. № 2. С. 109–117.
200. Поліщук В.В. Застосування спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля. Одеса, 2018. 35 с.
201. Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
202. Положення про Державну екологічну інспекцію України : постанова Кабінету Міністрів України від 19 квіт. 2017 р. № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-п>.
203. Попов В. Ю. Методика розслідування терористичного акту : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2021. 255 с.
204. Портретна експертиза. *Київський науково-дослідний інститут судових експертиз* : [сайт]. URL: <https://kndise.gov.ua/portretna/>.
205. Порядок взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля : наказ Офісу Генерального прокурора, МВС України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16 черв. 2022 р.

- № 94/363/150/226/356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094_905-22#Text.
206. Порядок видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриття (родючого шару ґрунту) земельних ділянок : наказ Державного комітету України по земельних ресурсах від 4 січ. 2005 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0070-05>.
207. Порядок здійснення комплексних планових заходів державного нагляду (контролю) : постанова Кабінету Міністрів України від 24 трав. 2017 р. № 350. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/350-2017-п>.
208. Порядок проведення перевірок додержання органами державного нагляду (контролю) вимог Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» в частині здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 24 трав. 2017 р. № 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/361-2017-п>.
209. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 17 лют. 2022 р. Справа № 243/7977/18. Провадження № 51-3006км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103525198>.
210. Постанова Євпаторійського міського суду АРК від 22 лют. 2012 р. Справа № 1-751/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24281632>.
211. Правова статистика : підручник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2007. 350 с.
212. Приполов І. І. Правовідносини у процесі розшукової діяльності органів внутрішніх справ. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФІП України*. 2004. № 2 (26). С. 141–148.
213. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>.

214. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 9 лип. 2022 р. № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text>.
215. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квіт. 2013 р. № 223-559/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13>.
216. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистична інформація. *Генеральна прокуратура України* : [сайт]. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
217. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 27 квіт. 2020 р. № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>.
218. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1392-15>.
219. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0705-98>.
220. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : наказ Офісу Генерального прокурора

України від 30 черв. 2020 р. № 298.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n7>.

221. Про затвердження Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури України : наказ Офісу Генерального прокурора від 10 лют. 2022 р. № 25. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/nakazi-generalnogo-prokurora-z-osnovnih-naryamiv-prokurorskoyi-diyalnosti>.
222. Про затвердження Положення про проведення державної експертизи звітів щодо результатів геологічного вивчення надр, а також інших геологічних матеріалів : наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 11 берез. 2013 р. № 95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0513-13#Text>.
223. Про затвердження Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора : наказ Офісу Генерального прокурора від 5 лип. 2023 р. № 185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0185905-23#Text>.
224. Про затвердження порядку видачі дозволів на проведення робіт на землях водного фонду : постанова Кабінету Міністрів України від 12 лип. 2005 р. № 557. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/557-2005-%D0%BF#Text>.
225. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності : наказ Офісу Генерального прокурора України від 8 лют. 2021 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text>.
226. Про затвердження уніфікованої форми акта, що складається за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері використання та охорони земель : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 6 листоп. 2018 р. № 538. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1321-18>.
227. Про нотаріат : Закон України від 2 верес. 1993 р. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
228. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

229. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 5 січ. 2017 р. № 3341-ХІІ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3341-12>.
230. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України від 19 груд. 2012 р. № 4ГП. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_004900-12#Text.
231. Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лют. 2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.
232. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 5 квіт. 2007 р. № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.
233. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовт. 1992 р. № 2707-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>.
234. Про охорону земель : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.
235. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
236. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
237. Прокоп Л. М. Особливості огляду місця події незаконного видобування корисних копалин державного значення. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2017. Вип. 2. С. 75–78.
238. Протидія злочинам у сфері земельних відносин : навч. посіб. / [С. В. Андрусенко, О. М. Бандурка, М. С. Рябченко та ін.]; за заг. ред. С. М. Гусарова. Харків : ХНУВС, 2013. 170 с.
239. Протидія кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин : посібник / [Д. М. Тичина, О. С. Тарасенко, М. В. Бурак та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 140 с.
240. Пряхін Є. В. Слідча тактика : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 116 с.

241. Пустовойтова Я. В. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із незаконним видобутком дорогоцінного каміння органогенного утворення. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 7 (43). Vol. 2. С. 130–133.
242. Пустовойтова Я. В. Окремі аспекти обшуку під час розслідування незаконного видобутку дорогоцінного каміння органогенного утворення. *Наукові записки НаУКМА*. 2021. Т. 8. С. 54–59. (Серія «Юридичні науки»).
243. Пчолкін О. В. Питання класифікації слідчих ситуацій. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 2000. Спецвип. С. 58–62.
244. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 225 с.
245. Ревенко О. І. Основи методики розслідування незаконного видобування вугілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 225 с.
246. Риб'янець С. А., Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 160 с.
247. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / [О. В. Бишевець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва та ін.]; за ред. М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2015. 536 с.
248. Романенко Р. Р. Виявлення та розслідування підрозділами Національної поліції України розкрадання лісодеревини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2021. 215 с.
249. Саган О. Проблеми екології у вченні та нинішній практиці церков та релігійних напрямів України. *Релігійно-інформаційна служба України* : [сайт]. URL: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/45398/.
250. Садова Т. С. Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2023. 230 с.

251. Сало О. М. Реалізація повноважень керівником органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2018. 254 с.
252. Салтевский М. В. Собрание криминалистически значимой информации техническими средствами на предварительном следствии. Киев : КВШ, 1980. 111 с.
253. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
254. Санакоєв Д. Б. Виявлення та розслідування торгівлі людьми підрозділами Національної поліції України : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 192 с.
255. Семенишина-Фіголь Б. М. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Маріуполь, 2021. 266 с.
256. Сингаєвська М. І. Земельні відносини в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 229 с.
257. Синчук О. В. Типові версії в структурі криміналістичної методики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 209 с.
258. Сімакова С. І., Малишко І. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях проти докільця. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 521–525. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/118>.
259. Сіроштан Ю. В., Кульпанов М. М. Алгоритм дій працівників поліції при виявленні фактів незаконного використання земельних ділянок (самовільне зайняття) : метод. рек. Кривий Ріг : Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2017. 32 с.
260. Скуба Г. В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування терористичних актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 242 с.
261. Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 15–23.

262. Слідчі (розшукові) дії : навч. посіб. / [О. В. Авраменко, Р. І. Благути, Ю. В. Гуцуляк та ін.] ; за заг. ред. Р. І. Благути, Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
263. Слюсаренко В., Хомутенко О., Тарасютіна С. Проведення комплексних і комплексів судових експертиз із використанням спеціальних знань у галузі економіки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. № 1 (34). С. 209–222.
264. Смик С. І. Підстави та процесуальний порядок здійснення допиту на стадії досудового розслідування в судовому засіданні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 222 с.
265. Стасюк Л. Л. Можливості судових експертиз при розслідуванні злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 281–286.
266. Тальянчук І. С. Види та кримінально-правові ознаки злочинів у сфері земельних відносин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 659–668.
267. Тальянчук І. С. Використання спеціальних знань під час проведення огляду місцевості (на прикладі розслідування злочинів у сфері земельних відносин). *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 112–116.
268. Таркан О. М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2021. 244 с.
269. Татаренко С. В. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля. *Київський часопис права*. 2022. № 2. С. 182–187.
270. Татарин Н. М. Особливості тактики допиту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 209–212.
271. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Вища шк., 1998. 196 с.
272. Тетерятник Г. К. Огляд місця події і складання слідчим протоколу : лекція. Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 36 с.

273. Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2002. 360 с.
274. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 961–965.
275. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
276. Топчій В. В., Колб О. Г. Про необхідність активізації наукових досліджень, що стосуються кримінально-процесуальних засад запобігання злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 462–465. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/109.pdf.
277. Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 485 с.
278. Туровець Ю. М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 19 с.
279. Удовенко Ж. В. Криміналістика : конспект лекцій / за заг. ред. В. І. Галагана. Київ : Центр учб. літ., 2016. 320 с.
280. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області від 29 трав. 2018 р. Справа № 317/1244/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74389872>.
281. Ухвала Борзнянського районного суду Чернігівської області від 5 груд. 2018 р. Справа № 730/1530/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78366648>.
282. Ухвала Глибоцького районного суду Чернівецької області від 22 черв. 2018 р. Справа № 715/1776/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76048462>.
283. Ухвала Глобинського районного суду Полтавської області від 14 груд. 2018 р. Справа № 527/2552/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78551407>.
284. Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 27 квіт. 2016 р. Справа № 559/871/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57519957>.

285. Ухвала Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 14 листоп. 2018 р. Справа № 695/3801/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/77840939>.
286. Ухвала Іванківського районного суду Київської області від 4 трав. 2016 р. Справа № 1-кц/366/113/16. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/85592555>.
287. Ухвала Іршавського районного суду Закарпатської області від 5 січ. 2018 р. Справа № 301/2652/17. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/71458972>.
288. Ухвала Кобеляцького районного суду Полтавської області від 3 верес. 2018 р. Справа № 532/1822/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/76201089>.
289. Ухвала Красноградського районного суду Харківської області від 14 черв. 2019 р. Справа № 626/1216/18. URL: <http://www.reustr.court.gov.ua/Review/82456590>.
290. Ухвала Лугинського районного суду Житомирської області від 9 лют. 2016 р. Справа № 281/66/16-к. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/55619013>.
291. Ухвала Свалявського районного суду Закарпатської області від 26 жовт. 2018 р. Справа № 306/2251/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/77437007>.
292. Ухвала Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 5 черв. 2018 р. Справа № 683/2464/16-к. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/75577561>.
293. Ухвала Хотинського районного суду Чернівецької області від 20 черв. 2018 р. Справа № 724/959/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/74836351>.
294. Ухвала Хустського районного суду від 31 серп. 2018 р. Справа № 309/1629/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/76164370>.
295. Ухвала Чортківського районного суду Тернопільської області від 1 лют. 2024 р. Справа № 597/637/16-к. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/116712772>.
296. Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 8 верес. 2016 р. Справа № 1-кц/366/113/16. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/61219979>.
297. Ухвала Шумського районного суду Тернопільської області від 6 груд. 2017 р. Справа № 609/1497/17. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/70749973>.

298. Фаринник В. І. Початок досудового розслідування та особливості кримінального переслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 178–195.
299. Флюнт М. Теоретико-методологічні основи вивчення способу вчинення злочину у кримінологічній науці. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 312–319.
300. Хижняк Є. С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Держава та регіони*. 2017. № 4 (58). С.80–85. (Серія «Право»).
301. Хижняк Є. С. Тактичні прийоми проведення слідчого огляду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 207–211.
302. Цвіркун Н. Ю. Особливості предмета злочинного безгосподарського використання земель. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9). С. 163–173.
303. Цимбал П. В. Попередження, виявлення, розкриття та розслідування податкових злочинів : монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2009. 408 с.
304. Цільмак О. М. Типові помилки слідчого під час процесу побудови та перевірки криміналістичних версій. *Право і суспільство*. 2014. № 5-2. С. 316–322.
305. Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення проведення слідчого огляду (організаційний аспект). *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 262–267.
306. Чаплинська Ю. А. Одночасний допит двох і більше осіб (організаційний аспект). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 548–555.
307. Чаплинський К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС, 2004. 192 с.
308. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2010. 496 с.

309. Черемис О. О. Земельне правопорушення у сфері містобудування як підстава юридичної відповідальності : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 237 с.
310. Черков В. О. До питання про взаємодію прокурора, слідчого й оперативних підрозділів органів внутрішніх справ в умовах дії нового КПК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. № 4. С. 100–110.
311. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.
312. Чорноус Ю. М. Актуальні питання реалізації міжнародного співробітництва під час розслідування злочинів. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 581–585.
313. Чорноус Ю. М. Криміналістична характеристика злочинів міжнародного характеру. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 1 (17). С. 34–40.
314. Чорноус Ю. М. Особливості тактики слідчих (розшукових) дій за участю іноземців. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 62–69.
315. Шевченко Н. С. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання забрудненню атмосферного повітря : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2024. 271 с.
316. Шевчук В. М. Слідчі ситуації та їх вплив на розробку тактичних операцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6-3. Т. 2. С. 125–129. (Серія «Юриспруденція»).
317. Шем'яков О. П. Правове регулювання використання та охорони надр : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2003. 208 с.
318. Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. 3-е изд. Харьков: Одиссей, 2006. 368 с.
319. Шепитько В. Ю. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.

320. Шепітько В. Ю. Криміналістика. *Енциклопедичний словник (українсько-російський, російсько-український)* : 1500 терм. / ред. В. Я. Тацій. Харків : Право, 2001. 560 с.
321. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. 432 с.
322. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учб. літ., 2009. 472 с.
323. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Луганськ, 2003. 238 с.
324. Шостко О. Ю., Овчаренко О. М. Перспективи співробітництва України з європейськими інститутами у сфері протидії організованій злочинності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2008. Вип. 15. С. 110–122.
325. Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : наук.-практ. вид. Харків : НікаНова, 2012. 192 с.
326. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2021. 525 с.
327. Щербаковська К. О. Використання можливостей судових експертиз при розслідуванні торгівлі дітьми. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 183–189.
328. Щербанюк В. М. Розслідування втечі з місць позбавлення волі або з-під варті : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 231 с.
329. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / под общ. ред. В. Е. Коноваловой, Г. А. Матусовского. Харьков : Глобус, 1994. 226 с.
330. Юрченко Л. В. Особливості початку досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним законодавством України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 338–343. (Серия «Юридические науки»).

331. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 20 с.
332. Юхно О. О. Окремі аспекти взаємодії слідчих та інших підрозділів органів внутрішніх справ під час розслідування злочинів. *Митна справа*. 2012. № 2 (80). С. 164–168.
333. Яковенко М. О. Розслідування нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2011. 227 с.
334. Яковіна О. Б. Типові слідчі ситуації розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 348–350.
335. Connecting Global Priorities: Biodiversity and Human Health: A State of Knowledge Review : book / [C. Romanelli, D. Cooper, D. Campbell-Lendrum et al.]. World Health Organisation and Secretariat of the UN Convention on Biological Diversity, 2015. 364 p. URL: <https://www.cbd.int/health/SOK-biodiversity-en.pdf>.
336. Dirzo R., Young H. S., Galetti M., Ceballos G., Isaac N. J. B., Collen B. Defaunation in the Anthropocene. *Science*. 2014. No. 345 (6195). P. 401–406.
337. Electronic evidence guide as basic guide for police officers, prosecutors and judges. Version 2.1. Cybercrime division. Directorate General of Human Rights and Rule of Law. Strasbourg, 2020. 200 p.
338. Hall M., Wyatt T. Tackling environmental crime in Europe A LIFE-ENPE Capitalisation and Gap-filling Report. Environment Agency, 2017. 97 p.
339. Icove D., Seger K., VonStorch W. Computer crime: a crime fighter's handbook. Sebastopol, Calif. : O'Reilly & Associates, Inc, 1995. 437 p.
340. Lynch M. J., Long M. A., Stretesky P. B., Barrett K. L. Green criminology. Oakland : University of California Press, 2017. 328 p.
341. Pires S. F., Olah G. Wildlife Crime: Issues and Promising Solutions. *Animals*. 2022. No. 12 (14). DOI: <https://doi.org/10.3390/ani12141736>.
342. Ratcliffe J. H., Taylor R. B., Askey A. P., Thomas K., Grasso J., Bethel K. J., Fisher R., Koehnlein J. The Philadelphia predictive policing experiment. *Journal of Experimental Criminology*. 2020. No. 78 (2). P. 558–567. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11292-019-09400-2>.

ДОДАТКИ

Додаток А

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

слідчих, співробітників оперативних підрозділів, прокурорів – процесуальних керівників на предмет з'ясування точок зору щодо окремих питань, пов'язаних із розслідуванням кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр

Загальна кількість респондентів – 303: слідчих – 129 осіб; співробітників оперативних підрозділів – 106, прокурорів - 68 осіб. Регіон анкетування: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, м. Київ, Київська, Львівська, Рівненська, Харківська області.

Допускається декілька відповідей на одне запитання.

1. Ваше місце праці (вид діяльності):

2. Трудовий стаж за спеціальністю:

а) до 3-х років 11 %; б) 4-7 років 16 %; в) 8-15 років 40 %; г) понад 15 років 33%.

1. Чим обумовлена необхідність удосконалення методики розслідування землевикористання та охорони надр:

а) складністю розслідування злочину, пов'язаною з особливостями нормативного регулювання правовідносин у сфері надро- та землекористування, охорони довкілля 53 %;

б) наявністю проблем організаційно-технічного характеру 49 %;

в) кримінально-процесуальними особливостями 7 %;

г) криміналістичними особливостями 77 %.

2. Зазначте напрямки, на які слід звернути особливу увагу при розробці методики розслідування землевикористання та охорони надр:

а) організація початкового етапу розслідування	66 %;
б) організація наступного етапу розслідування	59 %;
г) взаємодія різних відомств	52 %;
в) спільна, узгоджена діяльність слідчих та оперативних підрозділів	23 %;
д) використання можливостей контролюючих природоохоронних органів	45 %;
е) недостатньо ефективне використання криміналістичних засобів і методів розслідування	67 %;
є) використання можливостей негласних слідчих (розшукових) дій та засобів забезпечення кримінального провадження	38 %;

3. Що, на Вашу думку, стало основною причиною, яка зумовила визнання особою вини у вчиненні кримінального правопорушення у сфері землевикористання та охорони надр?

а) беззаперечні докази, що вказують на причетність особи до вчиненого діяння	51 %;
б) прагнення приховати інформацію про співучасників протиправних дій	35 %;
в) намагання приховати свою участь у вчиненні інших аналогічних або більш тяжких кримінальних правопорушень	14 %;
г) щире каяття, наміри сприяти органам розслідування	3 %;
д) вагаюсь відповісти	0 %.

4. Які типові слідчі версії висувались Вами зазвичай під час планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр?

а) про суб'єкта(ів) кримінального правопорушення	57 %;

б) про спосіб учинення кримінального правопорушення	15 %;
в) про груповий характер учиненого	44 %;
г) про мотив кримінального правопорушення	6 %;
д) про місце вчинення злочину	2 %;
е) про місце зберігання речових доказів, предметів протиправного посягання	28 %;
є) вагаюсь відповісти	0 %.

5. Чи здійснювали Ви планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр?

а) так, у всіх випадках	28 %;
б) у разі необхідності	53 %;
в) вважаю планування розслідування недоцільним	19 %;
г) вагаюсь відповісти	10 %.

6. В яких формах Ви здійснювали планування у вказаних кримінальних провадженнях?

а) розгорнутий письмовий план розслідування	66 %;
б) перелік першочергових слідчих (розшукових) дій	18 %;
в) схема злочинних зв'язків співучасників злочинної групи та їх функціональних ролей	13 %;
г) письмовий план окремої слідчої (розшукової) дії	3 %;
д) усний план	9 %.

7. Чи існує, на Вашу думку, необхідність у взаємодії слідчого, оперативних підрозділів з іншими правоохоронними відомствами й державними структурами під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр?

а) так, у всіх випадках	65 %;
б) залежно від особливостей кримінального провадження	27 %;

б) ні	8 %;
в) вагаюсь відповісти	0 %.

8. Які тактичні прийоми контролю використовувались під час документування та розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень?

а) перевірка та заслуховування відповідальних за виконання окремих заходів	62 %;
б) перевірка планів проведених заходів	55 %;
в) узагальнення результатів	69 %;
г) заслуховування старших груп	74 %;
д) такі заходи не проводились	13 %.

9. Чи вважаєте Ви належно налагодженою (організованою) взаємодію органів прокуратури зі слідчими та оперативними підрозділами під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії?

а) рівень взаємодії відповідає потребам розкриття та розслідування	21 %;
б) здійснюється задовільно	57 %;
в) організовано формально	15 %;
г) практично не здійснюється	7 %.

10. Які, на Вашу думку, причини неякісної взаємодії слідчих та органів прокуратури під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії?

а) неналежна організація комунікації на локальному рівні	51 %;
б) тривале погодження процесуальних рішень прокурором	36 %;
в) недотримання слідчими вимог щодо оформлення клопотань про проведення окремих процесуальних дій	29 %;
г) вагаюсь відповісти	0 %.

11. Висловіть свою точку зору щодо доцільності створення регіональних екологічних прокуратур, які передбачатимуть обов'язкову внутрішню спеціалізацію прокурорів щодо здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням окремих кримінальних правопорушень проти довкілля:

а) функціонування екологічної прокуратури в сучасному вигляді здатне вирішувати покладені на неї завдання	21 %;
б) доцільно	68 %;
в) вважаю взагалі недоцільним функціонування в структурі органів прокуратури України такого самостійного підрозділу	5 %;
г) вагаюсь відповісти	6 %.

12. Зазначте, чи достатньо унормований у відомчих нормативних актах порядок міжвідомчої взаємодії правоохоронних органів з метою підвищення ефективності виявлення та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля?

а) так	29 %;
б) ні	63 %;
в) вагаюсь відповісти	8 %.

13. Вкажіть найбільш оптимальний спосіб взаємодії органів Національної поліції з іншими правоохоронними відомствами шляхом обміну оперативною інформацією з метою оптимізації розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр:

а) обмін оперативною інформацією	25 %;
б) спільний аналіз оперативної інформації	48 %;
в) спільне проведення оперативних заходів	27 %;
г) спільний план оперативних заходів	23 %;

в) вагаюсь відповісти 2 %.

14. За якими напрямками роботи під час діяльності з розкриття, розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 239-240¹, 254 КК України, Вам доводилося звертатися до інших відомств?

а) виявлення кримінальних правопорушень	39 %;
б) встановлення злочинців	35 %;
в) збирання і дослідження доказів злочинців	29 %; г) розшук злочинців 18 %;
д) запобігання або припинення кримінальних правопорушень	20 %.

15. Що, на Ваш погляд, перешкоджає повноцінному здійсненню взаємодії під час діяльності з розкриття, розслідування аналізованих кримінальних правопорушень?

а) нерозуміння завдань і можливостей взаємодії	51 %;
б) недосконалість нормативного регулювання взаємодії різних відомств	12 %;
в) складність організації такої взаємодії	54 %;
г) низький рівень матеріально-технічного забезпечення діяльності	18 %;
д) відсутність зацікавленості залучуваної до взаємодії сторони	31 %;
е) вагаюсь відповісти	0 %.

16. Які, на Ваш погляд, заходи необхідно вжити для поліпшення такої спільної діяльності?

а) розроблення методичних рекомендацій щодо взаємодії	39 %;
б) створення необхідної інформаційної бази	62 %;
в) установити відповідальність за ухилення від взаємодії	26 %;
г) вивчення й поширення передового досвіду	47 %;
д) вагаюсь відповісти	0 %.

17. Вкажіть, яка кількість часу була Вами витрачена на проведення огляду місця події у таких кримінальних провадженнях?

а) до однієї години	12 %;
б) понад одну годину	56 %;
в) понад дві години	32 %.

18. Чи ефективним є застосування БпЛА при проведенні огляду місця події у аналізованій категорії кримінальних проваджень?

а) так, у всіх випадках	58 %;
б) під час розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень	36 %
б) ні	4 %;
в) вагаюсь відповісти	2 %.

19. Чи достатньо, на Вашу думку, в науковій та методичній літературі приділено розкриттю питань типових ситуацій, які виникають при проведенні допиту окремих категорій осіб при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр?

а) так	27 %;
б) ні	62 %;
в) вагаюсь відповісти	9 %.

20. Вкажіть на організаційні та методичні проблеми проведення судових експертиз при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр:

а) незнання можливостей судових експертиз	62 %;
б) неправильне визначення потрібного виду експертизи	18 %;
в) визначення експерту загального завдання без постановки конкретних	

запитань	55 %;
г) постановка запитань, що відносяться до предмету інших експертиз	31 %;
д) постановка запитань правового характеру, що знаходяться в компетенції самого суб'єкта розслідування	10 %;
е) з жодними проблемами не стикався	17 %.

21. Чи доцільним Ви вважаєте виїзд експерта-еколога на місце події з метою проведення експертного огляду під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр?

а) так, у всіх випадках	62 %;
б) під час розслідування окремих категорій кримінальних проваджень	31 %;
б) ні	7 %;
в) вагаюсь відповісти	4 %.

22. Чи стикались Ви з проблемою залучення кваліфікованих експертів-екологів до розслідування аналізованих кримінальних правопорушень?

а) іноді	31 %;
б) часто	54 %;
б) ніколи	15 %.

23. Оцініть рівень використання допомоги громадськості під час розкриття, розслідування землевикористання та охорони надр:

а) належний	20 %;
б) неналежний	38 %;
в) потребує покращення	41 %;
г) вагаюсь відповісти	1 %.

24. Які, на Вашу думку, заходи слід вжити для підвищення ефективності

проведення судово-екологічних експертиз у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії:

а) додаткова спеціальна підготовка слідчих у формі курсів підвищення кваліфікації або регулярного проведення семінарів із запрошенням експертів	76 %;
б) службова підготовка, стажування	24 %;
в) вагаюсь відповісти	0 %.

25. Проведення яких слідчих (розшукових) дій викликає у Вас труднощі при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр:

а) огляд місця події	38 %;
б) допит підозрюваних	45 %;
в) допит свідків	21 %;
г) одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб	32 %;
д) обшук	43 %;
е) пред'явлення для впізнання	8 %;
є) слідчий експеримент	11 %;
ж) призначення відповідної експертизи	59 %.

26. Оцініть ефективність проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні аналізованих кримінальних правопорушень у сфері:

а) ефективна	16 %;
б) ефективна залежно від слідчої ситуації	47 %;
в) неефективна	13 %;
г) вагаюсь відповісти	24 %.

27. Чи виникали у Вас труднощі з витребуванням відомостей, документів та речей під час розслідування аналізованих кримінальних правопорушень?

а) так, часто	34 %;
б) рідко	21 %;
в) не виникало	45 %.

28. Оцініть потенціал проведення такої НСРД, як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) у досліджуваній категорії кримінальних проваджень:

а) значний, залежно від слідчої ситуації	35 %;
б) незначний	48 %;
в) вагаюсь відповісти	17 %.

29. Вкажіть основні недоліки застосування сучасних засобів таємного документування при розслідуванні кримінальних правопорушень, що мають груповий характер?

а) неналежна правова регламентація окремих НСРД	15 %;
б) неналежний стан технічного забезпечення	56 %;
в) недостатнє розуміння їх можливостей у розкритті та розслідуванні аналізованих протиправних діянь	32 %;
г) халатне ставлення окремих суб'єктів, залучених до такої діяльності	27 %;
д) складна процедура погодження дозволів на здійснення окремих процедур	29 %;
е) вагаюсь відповісти	3 %.

30. Зазначте основні недоліки, які властиві слідчим та оперативним підрозділам при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр:

а) недостатній рівень знань слідчими можливостей оперативних підрозділів	53 %;

- б) низький рівень знань, умінь та навичок роботи з оперативно-технічними засобами 46 %;
- в) недостатній рівень взаємодії між слідчими та оперативними працівниками 38 %;
- г) вагають відповіді 4 %.

31. Висловте своє ставлення до доцільності визначення спрощеного процесуального порядку вилучення речей або документів, які добровільно надаються їх власниками або особами, які відповідальні за їх зберігання:

- а) доцільно 75 %;
- б) недоцільно 21 %;
- в) вагають відповіді 4 %.

ГРАФІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ АНКЕТУВАННЯ

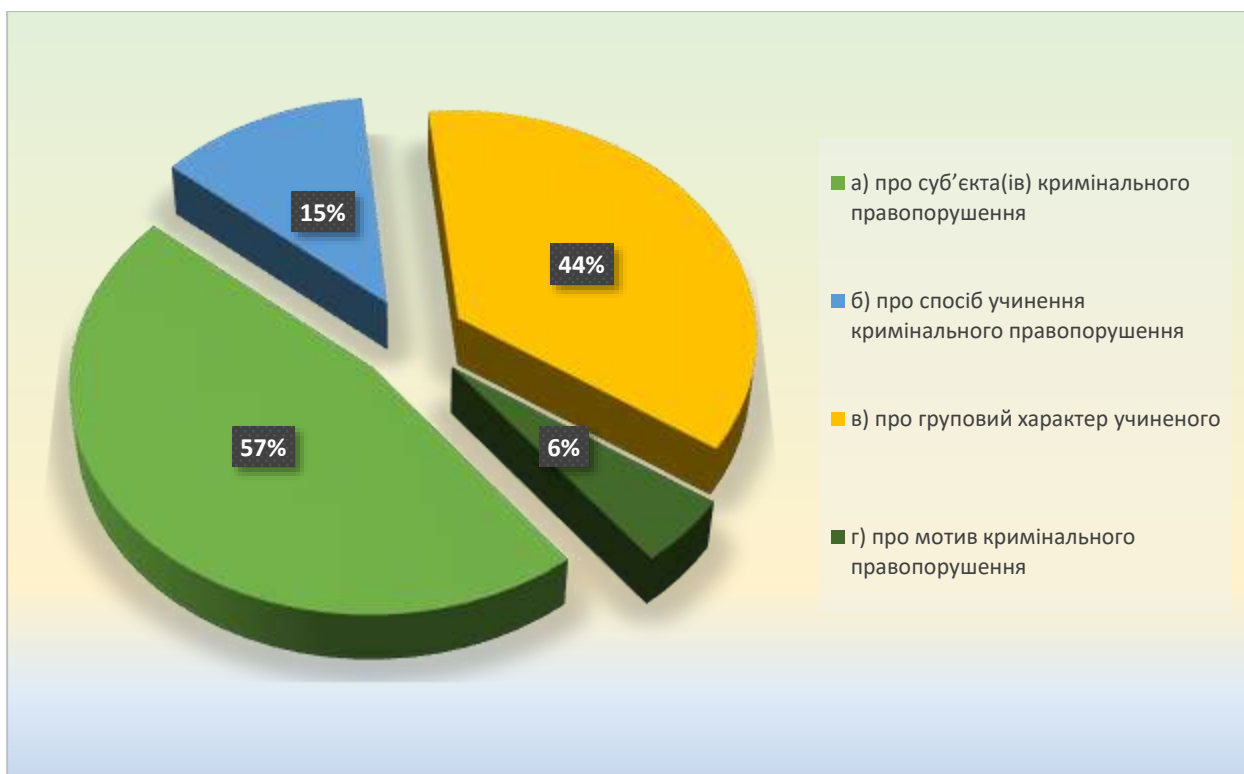
1. Чим обумовлена необхідність удосконалення методики розслідування землевикористання та охорони надр

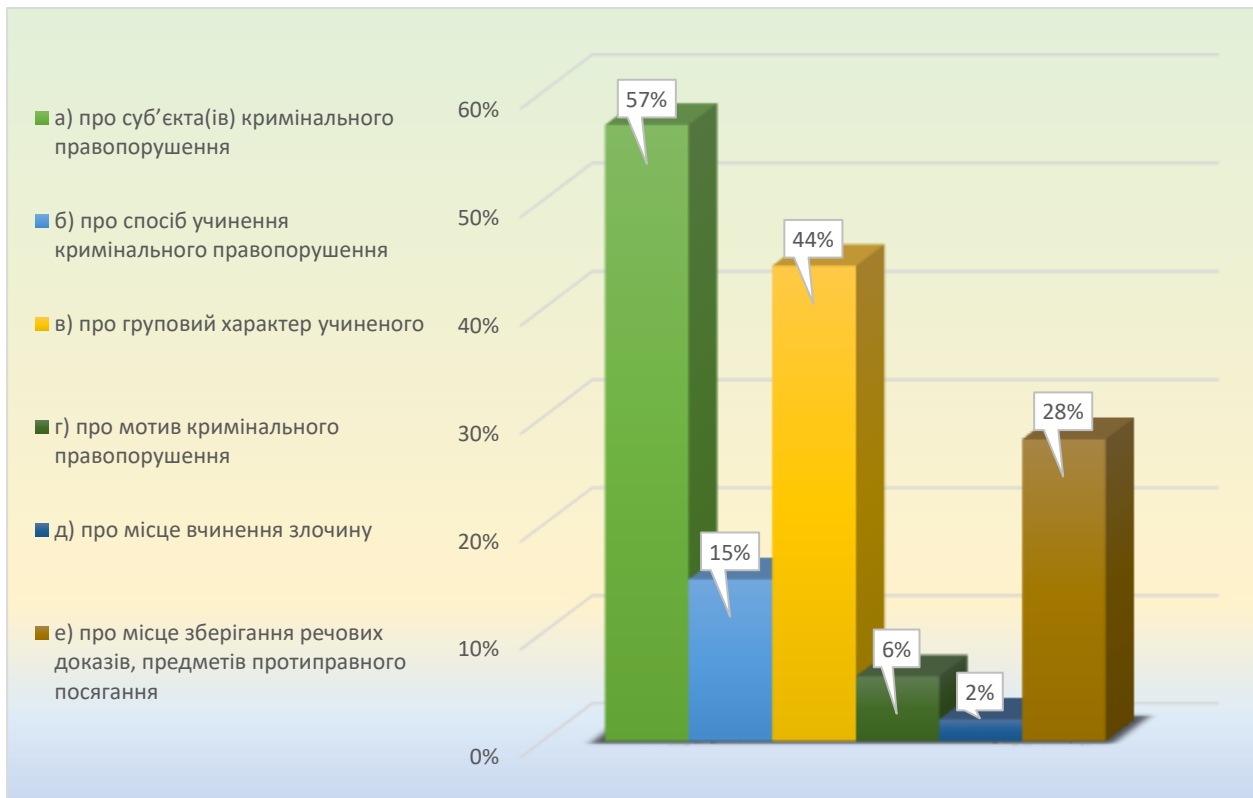
2. Напрямки, на які слід звернути особливу увагу при розробці методики розслідування землевикористання та охорони надр

3. Основні причини, які зумовили визнання особою вини у вчиненні кримінального правопорушення у зазначеній сфері

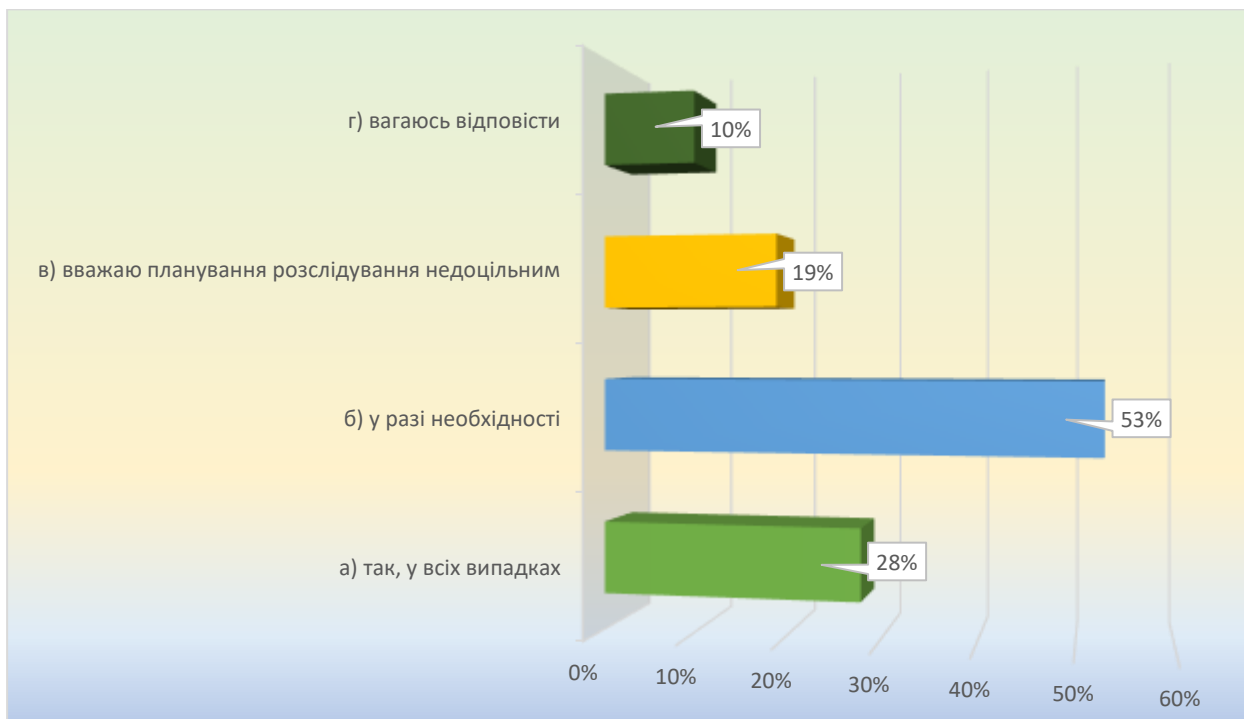

4. Типові слідчі версії, які висувались під час планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр

5.

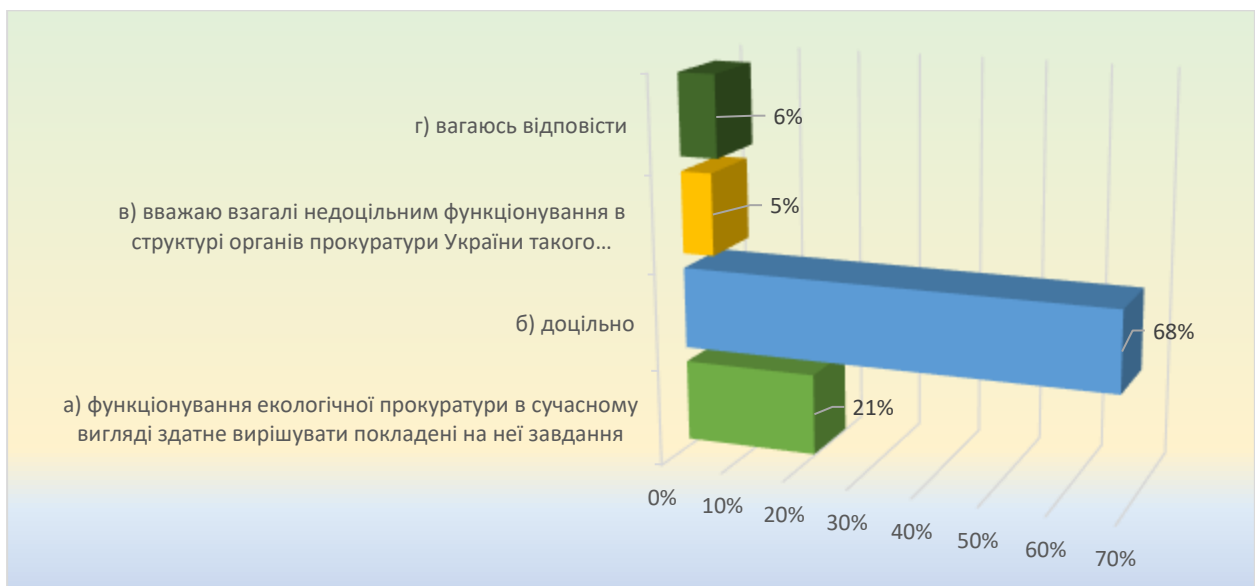
5. Ставлення до здійснення планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр

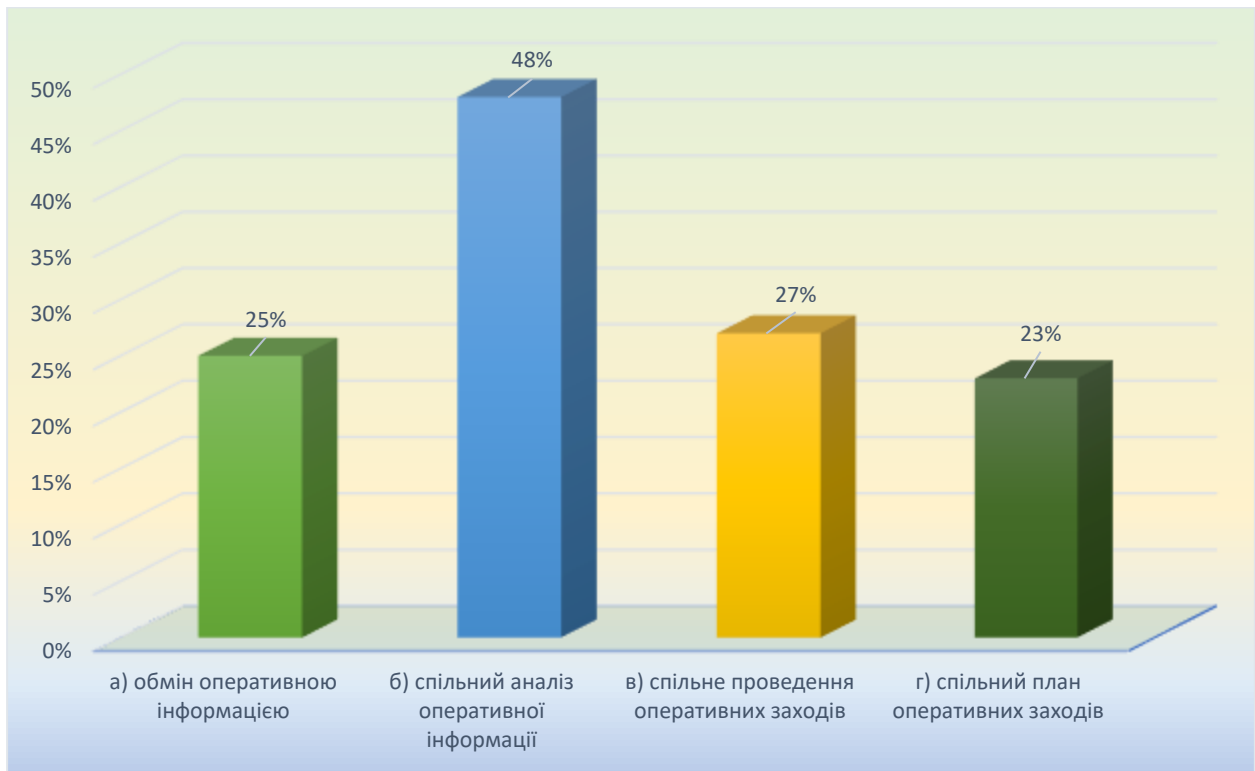
6. Причини неякісної взаємодії слідчих та органів прокуратури під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії

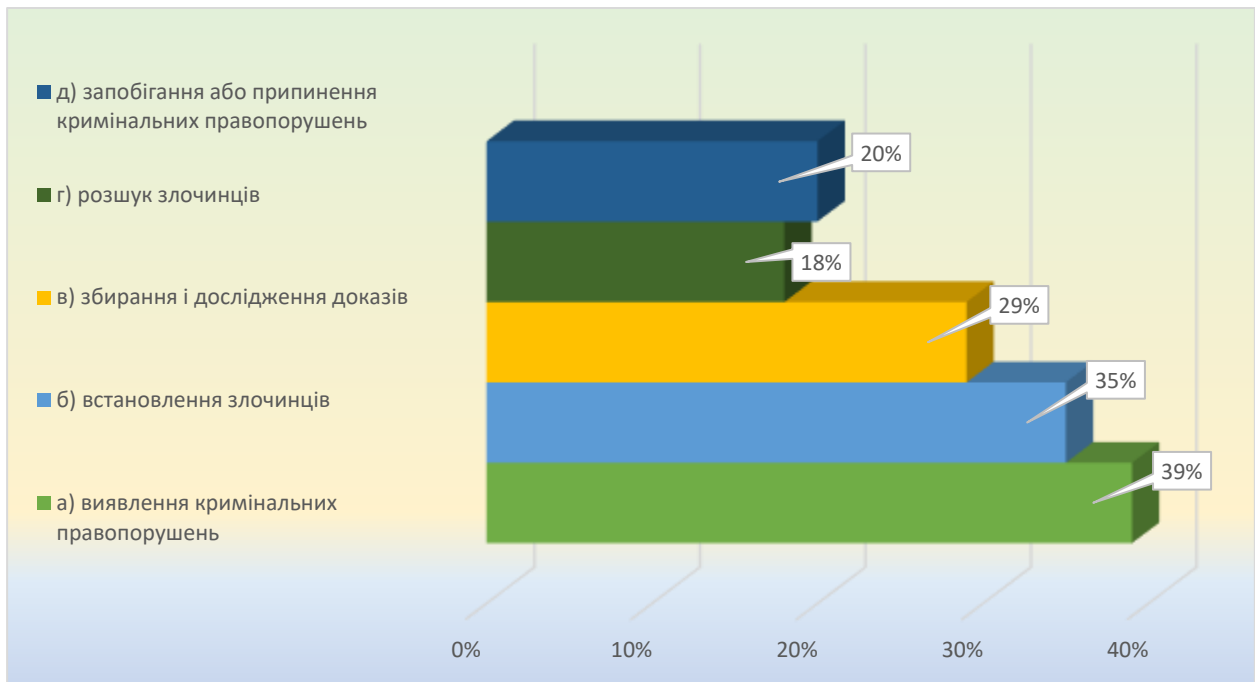
7. Ставлення опитаних щодо доцільності створення регіональних екологічних прокуратур, які передбачатимуть обов'язкову внутрішню спеціалізацію прокурорів щодо здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням окремих кримінальних правопорушень проти довкілля

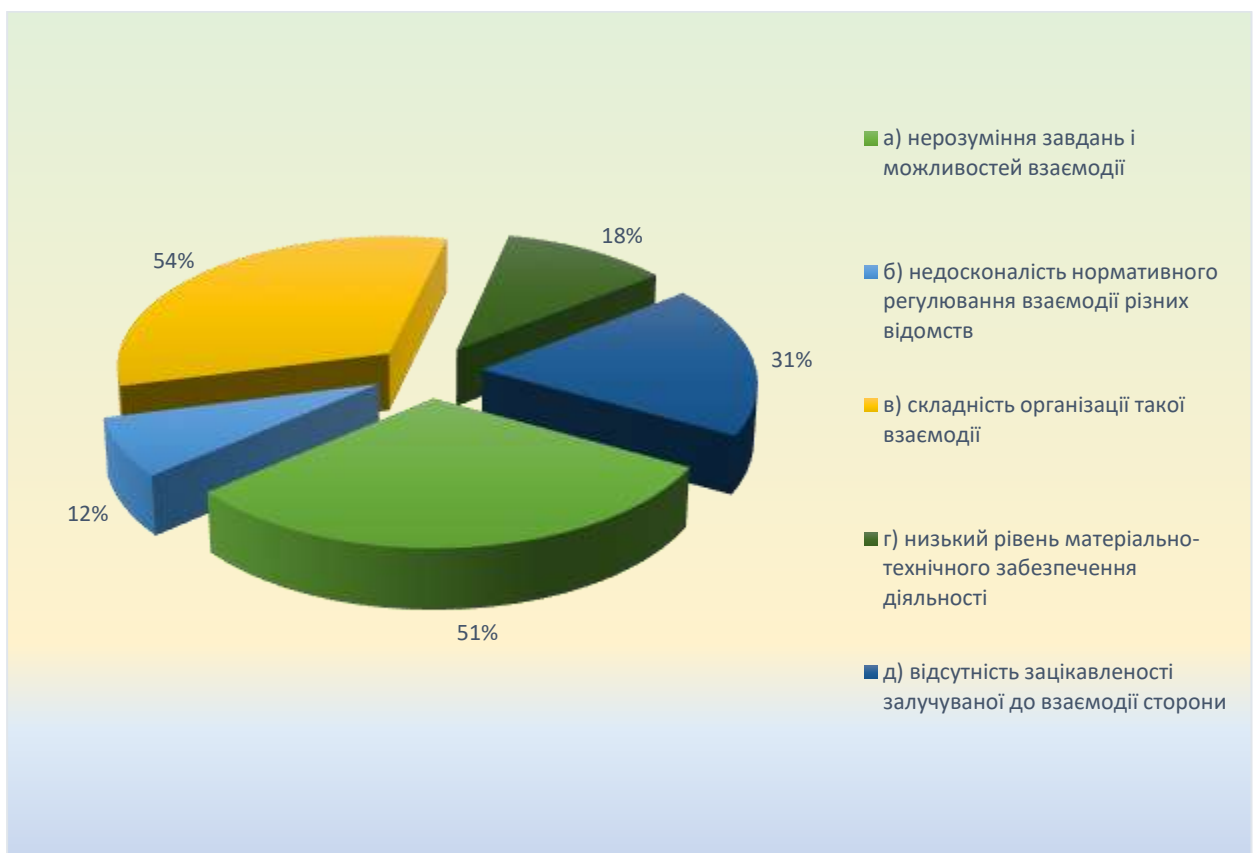
8. Найбільш оптимальні, на думку опитаних, способи взаємодії органів Національної поліції з іншими правоохоронними відомствами шляхом обміну оперативною інформацією з метою оптимізації розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр

9. Напрями роботи під час діяльності з розкриття, розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 239-240¹, 254 КК України, за якими опитаним доводилося звертатися до інших відомств

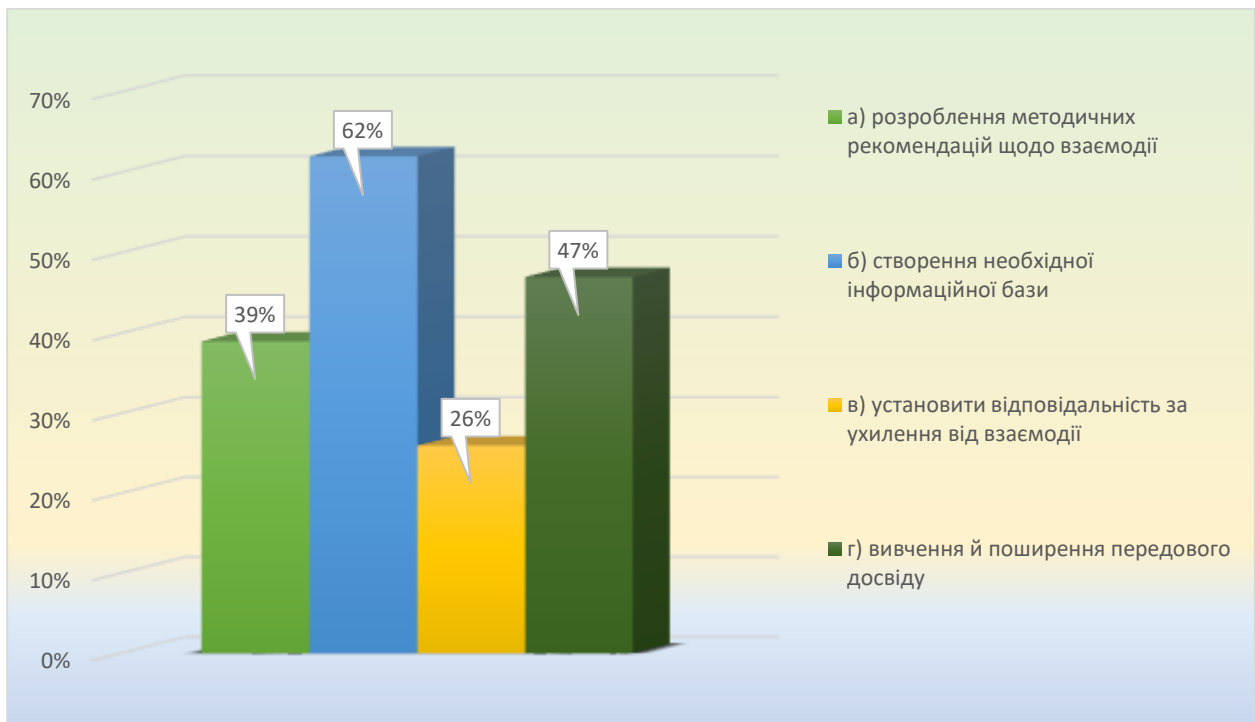

10. Причини перешкоджання повноцінному здійсненню взаємодії під час діяльності з розкриття, розслідування аналізованих кримінальних правопорушень

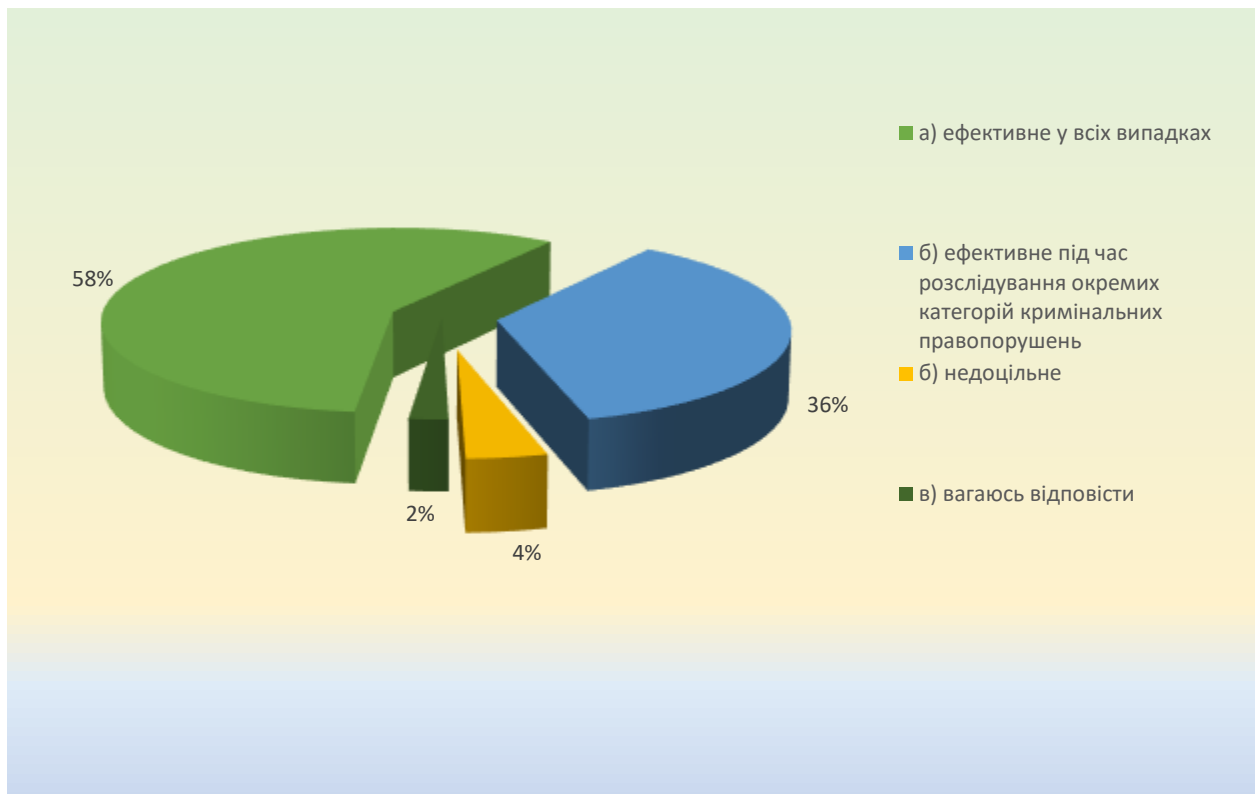

11. Заходи, які, на думку опитаних, необхідні для поліпшення здійсненню взаємодії під час діяльності з розкриття, розслідування аналізованих

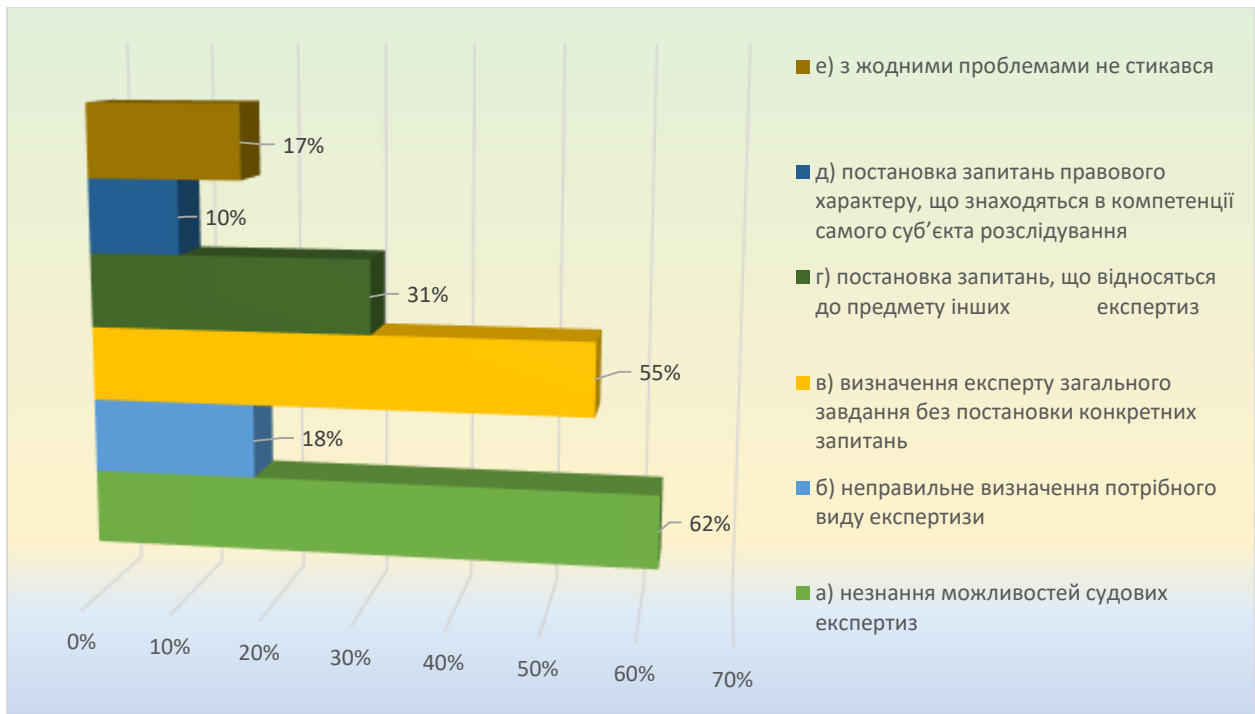
кримінальних правопорушень

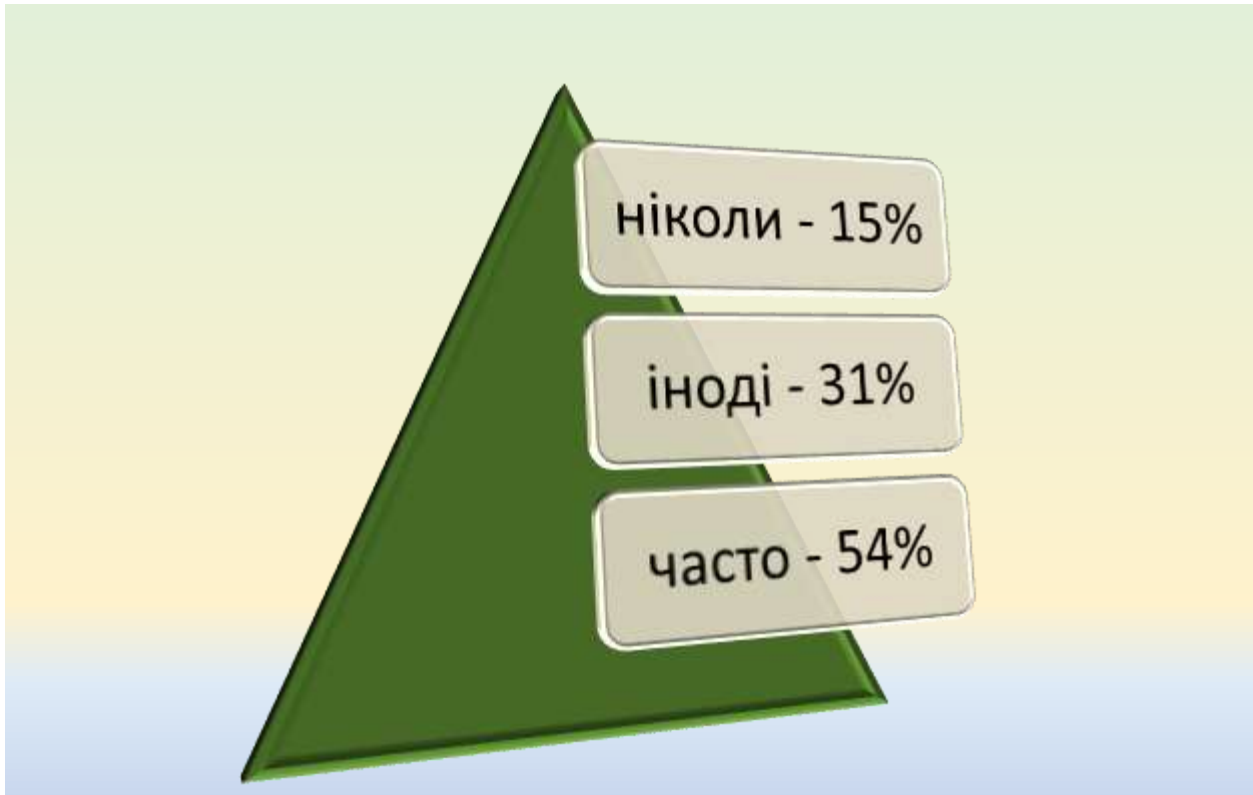
12. Ставлення опитаних до доцільності застосування БпЛА при проведенні огляду місця події у аналізованій категорії кримінальних проваджень?

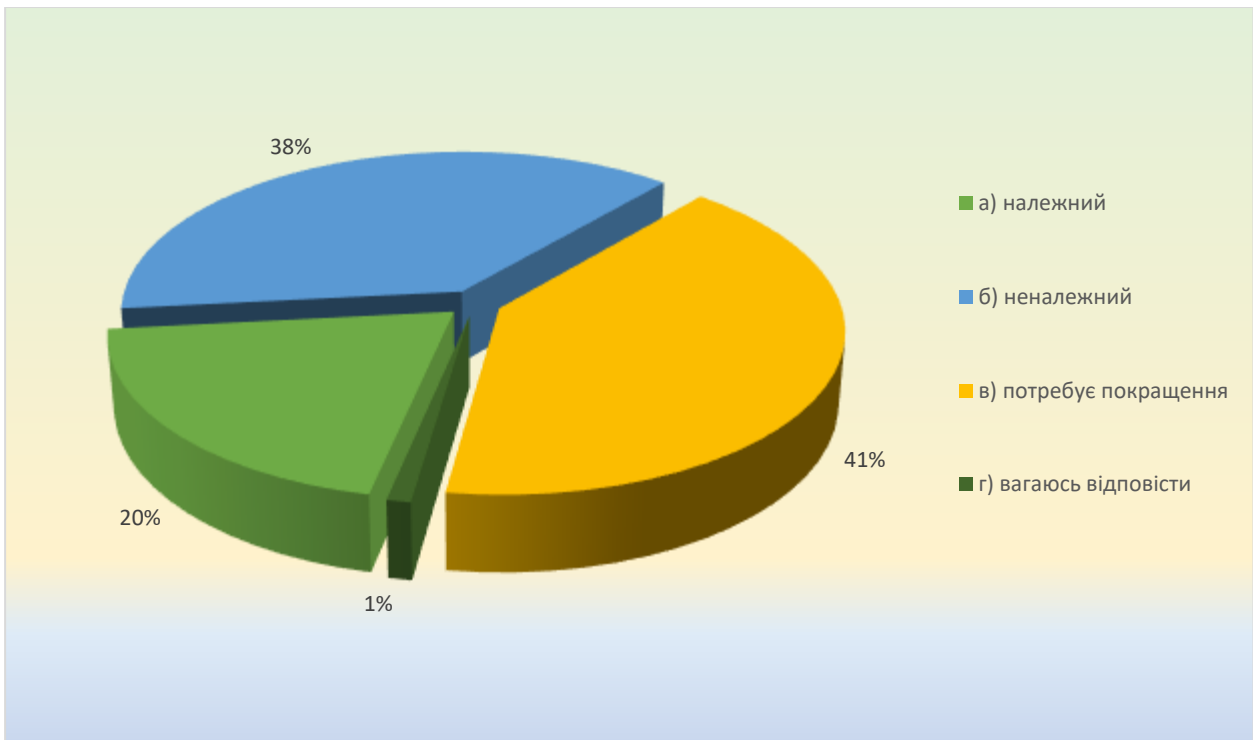
13. Організаційні та методичні проблеми проведення судових експертиз при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр

14. Чи існує проблема залучення кваліфікованих експертів-екологів до розслідування аналізованих кримінальних правопорушень?

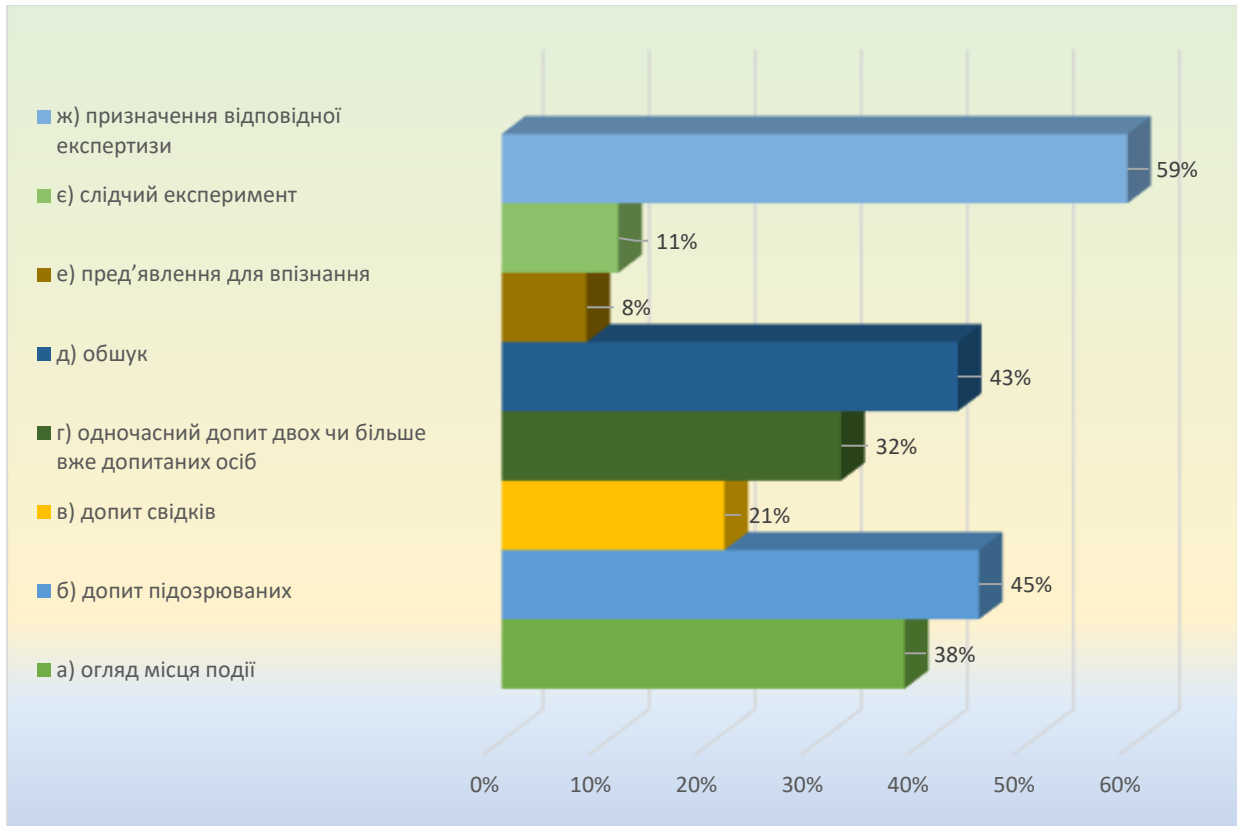

15. Рівень використання допомоги громадськості під час розкриття, розслідування землевикористання та охорони надр

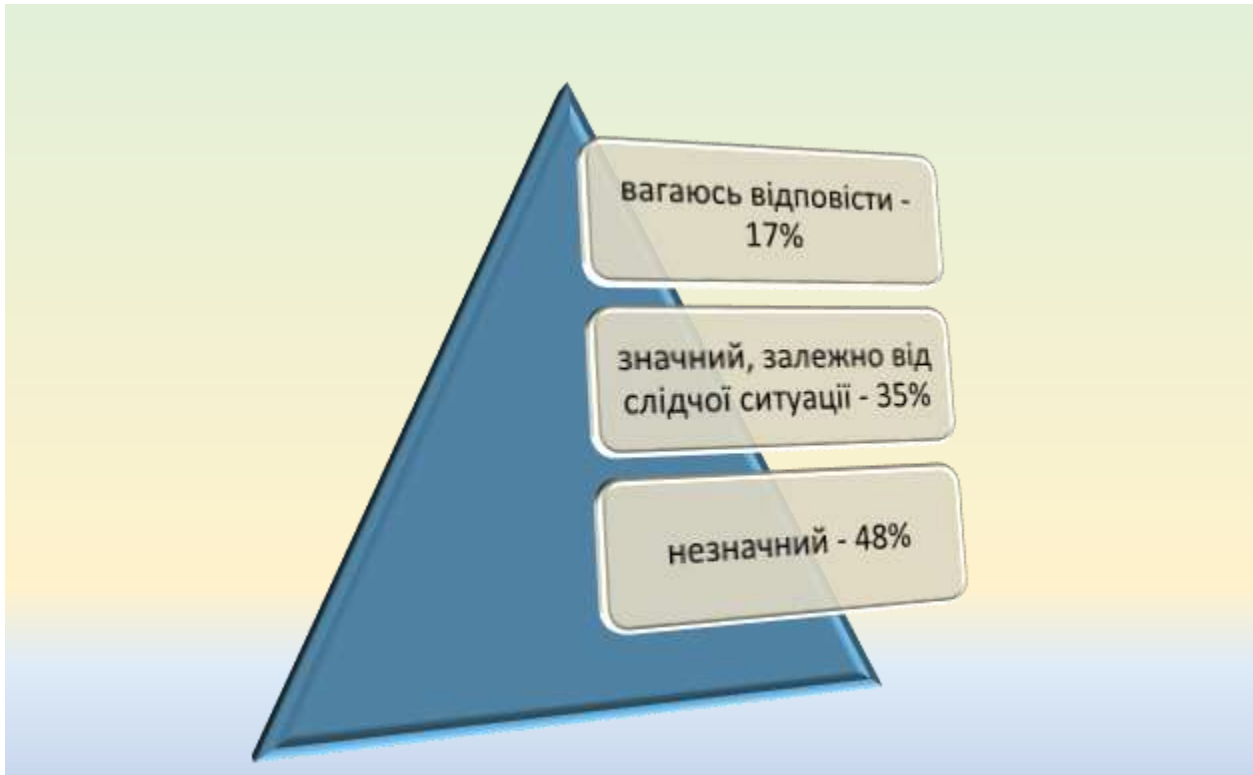

16. Слідчі (розшукові) дії, проведення яких викликає труднощі при

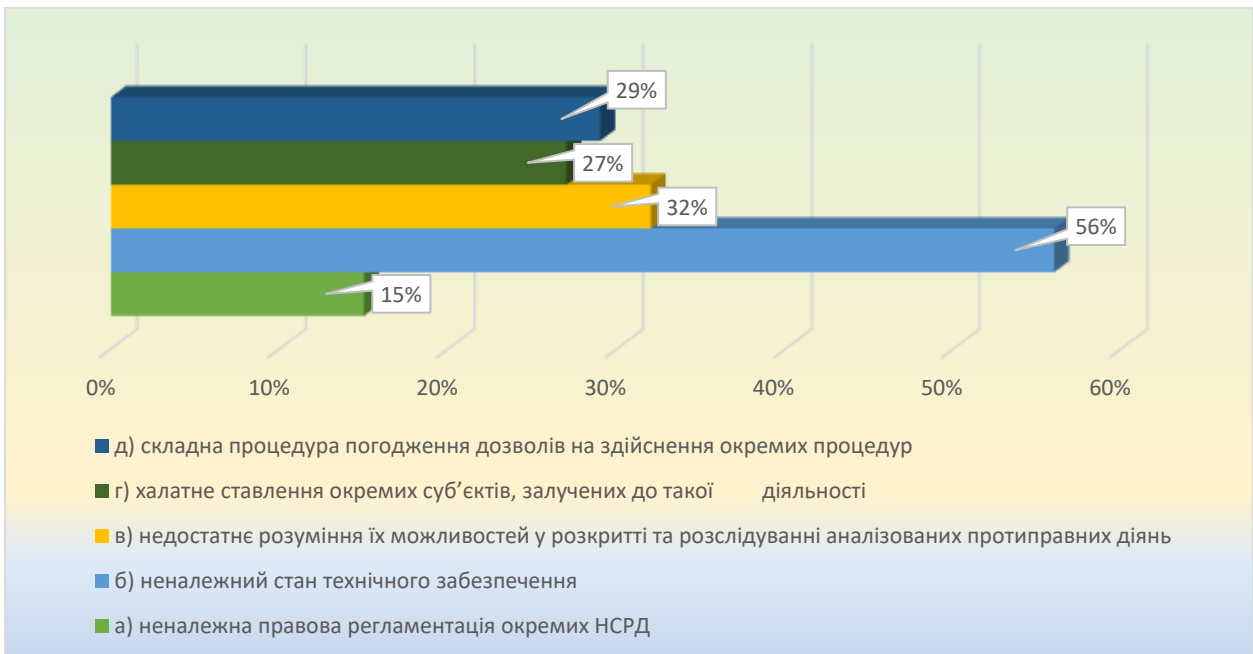
розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр

17. Ставлення опитаних до потенціалу проведення такої НСРД, як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) у досліджуваній категорії кримінальних проваджень

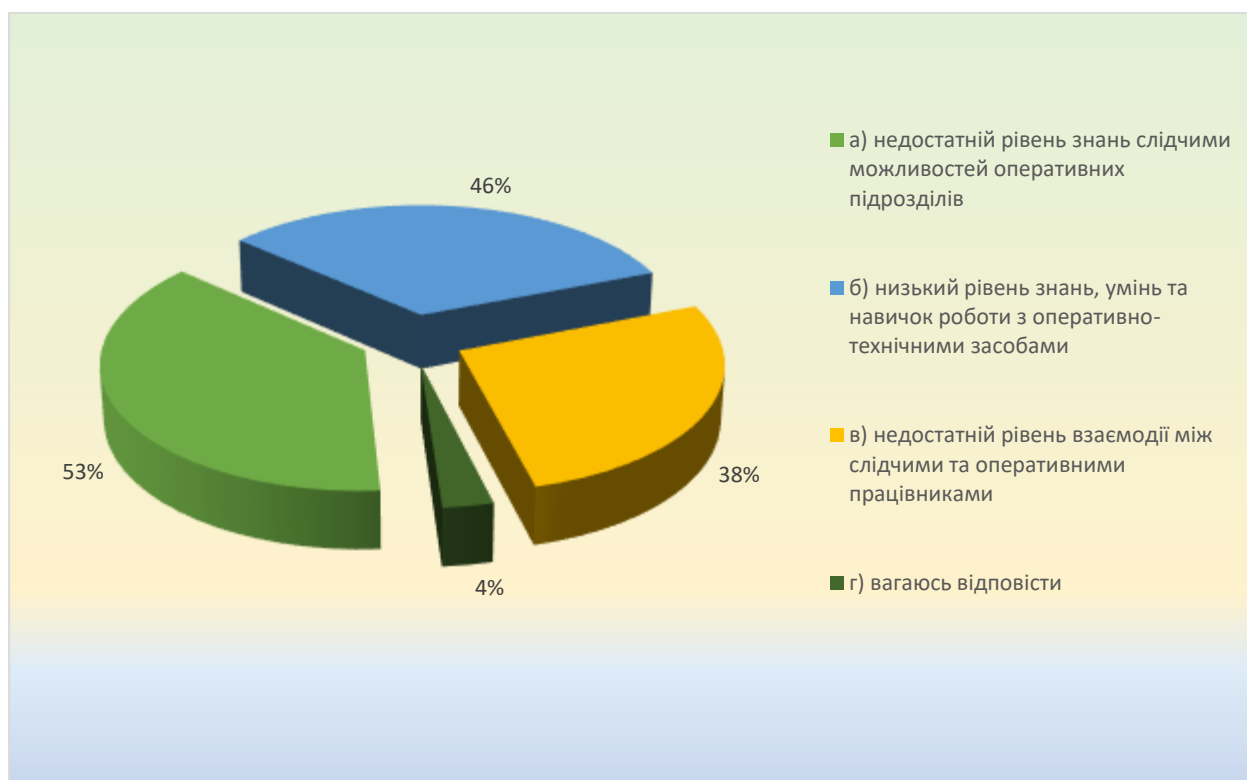

18. Основні недоліки застосування сучасних засобів таємного документування при розслідуванні кримінальних правопорушень, що мають груповий характер?

19. Недоліки у діяльності слідчих та оперативних підрозділів при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері

землевикористання та охорони надр

Додаток В

**Узагальнені дані вивчення матеріалів кримінальних проваджень,
розпочатих за фактами вчинення кримінальних правопорушень у сфері
землевикористання та охорони надр (ст. ст. 239-240¹, 254 КК України)
(%, 2015-2024 роки, всього досліджено 109 кримінальних проваджень)**

Значна частина аналізованих кримінальних правопорушень (73 %), були вчинені з попередньою підготовкою. Тобто, злочинець продумували зміст і послідовність дій з реалізації свого злочинного наміру і приховання слідів кримінального правопорушення, визначали час його вчинення (46 %), розробляли план (20 %); підбирали, виготовляли засоби і знаряддя (21 %); підшукували співучасників, розподіляючи між ними ролі (35 %); збирали інформацію про місця протиправних дій (31 %), здійснював попередню розвідку (29 %), підшукував транспорт та іншу техніку (28 %); визначав можливі шляхи збуту, реалізації (19 %).

Незаконне видобування корисних копалин було вчинено: відкритим способом (вилучення їх з верхніх пластів залягання з кар'єрів, з копальні (типовий спосіб видобування бурштину-сирцю) (44 % випадків); підземним способом (вилучення їх з родовищ, крім з поверхні землі, шляхом викачування, побудови шахт, копалень) (56 % випадків).

Спосіб вчинення кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр з криміналістичної точки зору здебільшого є повноструктурним: у 79 % кримінальних проваджень він охоплює комплекс взаємообумовлених дій з підготовки, вчинення і приховування кримінального правопорушення, котрі об'єднані єдиним злочинним задумом. Здебільшого це протиправні діяння, передбачені ст. ст. 239¹-240¹ КК України. У 68 % на етапі підготовки злочинцями проводились різні заходи розвідувального характеру, налагоджувались корупційні зв'язки тощо.

У кримінальних провадженнях у сфері землевикористання та охорони надр мало місце приховування у вигляді приховання знарядь (засобів) – 51 %, знищення доказової інформації або її носіїв (матеріальних відображень, приведення у відповідність документації, очисних елементів, швидка реалізація добутих корисних копалин) – 42 %; маскуванню з метою зміни уявлення про спосіб вчинення кримінального правопорушення, особистість злочинця, предмети злочинного посягання (36 %); фальсифікація інформації (19 %). У 8 % випадків приховування не було виявлено (насамперед йдеться про випадки безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України).

Злочинці залишали безпосередньо на місці вчинення аналізованих кримінальних правопорушень, на маршруті їх до місця протиправного діяння, зберігали в інших місцях характерні матеріальні сліди: сліди біологічного (кров, піт, слина або потожирові відображення) (8 %); сліди рук (19 %); сліди взуття (10 %); сліди шин транспортних засобів (12 %); сліди хімічного походження (залишки ґрунту, вапна, піску тощо) (8 %); знаряддя, пристосування для вчинення кримінального правопорушення та сліди, залишені ними (27 %); засоби пересування, завантаження корисних копалин та їх перевезення (16 %); сліди, які містяться у службових документах (15 %), на цифрових носіях (12 %); особисті речі, нотатки, залишки їжі (14 %) тощо.

У осіб, які вчинюють аналізовані кримінальні правопорушення, не використовуючи своє службове становище (насамперед, передбачені ст. ст. 239-239², 254 КК України), типовою є відсутність певної професії; джерела доходів або відсутні взагалі, або мають непостійний характер. Серед них 34 % – офіційно працевлаштовані особи, 14% – особи, які навчаються в технікумах, професійно-технічних училищах, закладах вищої освіти, 52 % – безробітні. Аналогічно особи, які є виконавцями вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240, 240¹ КК України, характеризуються зазвичай невисоким соціальним становищем, освітою, часто відсутністю певної професії, певного роду занять.

Особи, які вчинили кримінальні правопорушення, у зв'язку з неналежним

ставленням до своїх службових обов'язків (ст. ст. 239², 254 КК України), мали здебільшого високий соціальний статус (65 %), вищу освіту (84 %), посаду (керівники промислових підприємств, інженери, провідні спеціалісти (66 %) та інші особи, до повноважень яких входило дотримання певних вимог і правил (34 %)).

На формування корисливого мотиву в осіб впливали такі обставини: тяжке матеріальне становище особи (56 %); прагнення до особистого збагачення (35 %); низька заробітна плата, пенсія (9 %).

Відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР за ознаками ст. ст. 239-240¹, 254 КК України найчастіше вносяться на підставі такої інформації: за заявами потерпілих (2 %); за повідомленнями, що надійшли від державних органів, громадських організацій юридичних осіб (18 %); за заявами свідків-очевидців (16 %); самостійне виявлення ознак кримінального правопорушення слідчими, оперативними підрозділами (36 %); за результатами перевірки контролюючими природоохоронними органами (28 %).

Часто на початковому етапі розслідування в такій ситуації (37 %) відсутня будь-яка достовірна інформація про особу (осіб), яка вчинила кримінальне правопорушення.

Залежно від обсягу інформації про особу, на початковому етапі розслідування виявлено такі типові слідчі ситуації: 1) особу (усіх причетних осіб) затримано під час учинення (замаху на вчинення) кримінального правопорушення і він визнає свою винуватість у вчиненому (42 %); 2) особу ймовірного злочинця встановлено, він визнає себе винним у вчиненні кримінального правопорушення, при цьому заперечує причетність до вчиненого інших осіб (24 %); 3) особу ймовірного злочинця встановлено і він не визнає себе винним у вчиненні кримінального правопорушення та заперечує причетність до вчиненого інших осіб (20 %); 4) особу ймовірного злочинця встановлено, проте він переховується з метою уникнення кримінальної відповідальності та його місцезнаходження невідоме (14 %).

Під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень

встановлено наявність таких суб'єктів взаємодії, як: Національна поліція України (100 %); органи прокуратури (100 %); експертні підрозділи (100 %); контролюючі та природоохоронні органи (86 %); слідчі та оперативні підрозділи Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки (19 %); Засоби масової інформації (17 %); населення і громадські організації (28 %); дипломатичні та консульські установи інших держав (4 %); правоохоронні органи іноземних держав та міжнародні поліцейські організації (6 %).

У 58 % випадків взаємодія здійснювалася в рамках виконання окремих доручень (38% випадків взаємодії в рамках виконання доручень слідчих оперативним підрозділам, 7% – доручень слідчих, спрямованих іншим слідчим, 2 % – доручень з надання міжнародної правової допомоги слідчих).

Огляд місцевості проводився у 89 % випадків, огляду документів у 78 % випадків, огляд речей у 20 % кримінальних проваджень.

Сліди, нашарування ґрунту, глини, іншої породи з місця незаконного видобування корисних копалин, бурштину було виявлено та вилучено в 4 % кримінальних проваджень на одязі особи, транспортних засобах, які були задіяні у перевезенні корисних копалин, бурштину-сирцю.

Основними об'єктами огляду стали: одяг (14 %); засоби вчинення кримінального правопорушення (67 %); транспортні засоби (18 %); речі, отримані злочинним шляхом (11 %).

У 5 % показання отримувались шляхом допиту в порядку ст. 225 КПК України.

У 70 % кримінальних проваджень було призначено дві та більше судових експертиз. На початковому етапі розслідування було призначено 48 % судово-екологічних експертиз, на наступному етапі – 52 %. У 29 % випадків слідчі призначали судово-екологічну експертизу, у 61 % висновки слідчих базувались на даних зі звітів фахівців, довідок спеціалістів.

Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб проводився у 81 % кримінальних проваджень, судова експертиза – у 60 %; повторний слідчий огляд

(14 %) та обшук (9 %); решта слідчих (розшукових) дій склала 11 % серед проведених після слідчого експерименту.

Здебільшого при проведенні одночасного допиту двох чи більше осіб такими особами були свідки та підозрювані (94 % кримінальних проваджень). Одночасний допит мав конфліктний характер у 54 % випадків.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) було спрямоване на з'ясування: факту передавання інформації у режимі реального часу з фіксацією змісту відомостей, що передаються, встановленням їх отримувача, кінцевого обладнання тощо (28 %); даних про початок, кінець, тривалість і зміст з'єднання, що передаються в режимі реального часу (10 %); змісту електронної пошти або SMS чи MMS повідомлень (як відкритих та прочитаних абонентом, так і невідкритих і непрочитаних) (32%); змісту телефонних розмов підозрюваного або іншої особи (30 %).

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) проводилось у 26 % кримінальних проваджень, у яких були підстави для проведення НСРД.

У 79 % випадків спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) та аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) проводились з метою забезпечення проведення окремих процесуальних дій (підготовка до обшуку, арешт майна), а також виявлення місця збору кримінальних елементів (17 %), збуту майна, нажитого злочинним шляхом (2 %).

У випадках, коли в ході розслідування була наявна оперативна інформація про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) здійснювалося з метою забезпечення вирішення тактичних та розшукових завдань розслідування із затримання підозрюваного, встановлення можливого знаходження свідків, інших співучасників злочину в певному місці і у певний час або проміжок часу до, під час або після вчинення злочину, яким належав (знаходився у користуванні) радіоелектронний засіб (інший радіовипромінювальний пристрій), активований у мережі оператора рухомого

(мобільного) зв'язку (32 %), пошуку та вилучення речових доказів та іншої слідової інформації (21 %), а також для забезпечення проведення інших НСРД (здебільшого, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, або з електронних інформаційних систем (36 %)).

Арешт на майно підозрюваних (ст. 170 КК України) накладався у більшості з кримінальних проваджень (82 %).

ЗАТВЕРДЖУЮ

Керівник

Головного слідчого управління

Державного бюро розслідувань

доктор юридичних наук, професор

заслужений юрист України

Дмитро МІРКОВЕЦЬ

27.06.2025 року

Акт

впровадження у практичну діяльність

Державного бюро розслідувань результатів дисертаційного дослідження Богатирчука Олександра Миколайовича на тему «Розслідування кримінальних правопорушень у сфері землекористування та охорони надр» поданого на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі:

1. заступника керівника Управління Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань, кандидата юридичних наук К.М. Бруссо;
2. заступника керівника відділу Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань, кандидата юридичних наук С.Ю. Стратонова;
3. заступника керівника відділу Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань, кандидата юридичних наук В.В. Загамули

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Богатирчука Олександра Миколайовича на тему «Розслідування кримінальних правопорушень у сфері землекористування та охорони надр» можуть застосовуватися у практичній діяльності Головного слідчого управління ДБР під час розслідування кримінальних правопорушень, а також під час проведення занять у системі службової підготовки працівників ДБР.

Заступник керівника Управління
Головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань
кандидат юридичних наук

К.М. Бруссо

Заступник керівника відділу
Головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань
кандидат юридичних наук

С.Ю. Стратонов

Заступник керівника відділу
Головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань
кандидат юридичних наук

В.В. Загамула

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник пенсії

«*Сергій Чернявський*»
2024 р.

АКТ*06.12* 2024

м. Київ

№ *197-011*

Впровадження результатів дисертації
Богатирчука Олександра
Миколайовича на тему:
«Розслідування злочинів у сфері
землевикористання, охорони надр,
атмосферного повітря» в наукову
діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника, підполковника поліції Віктора Корольчука;
- т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Андрія Містока;
- завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Оксани Хабло;
- завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1, доктора юридичних наук, професора, майора поліції Андрія Вознюка;
- завідувача загальної бібліотеки Людмили Гайдар.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», наукові праці аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Богатирчука Олександра Миколайовича на тему: «Розслідування злочинів у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і практичних рекомендацій спрямованих на удосконалення досудового розслідування злочинів у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря, що дає підстави запровадити їх для використання в науковій діяльності Національної академії внутрішніх справ.

Проаналізовано основні результати дослідження Богатирчука О.М., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Богатирчук О.М., Марко С.І. Особливості документування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Криміналістика*

і судова експертиза. Вип. 68, 2023, С. 173–182.
DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.17>.

2. Bogatyrchuk O. Forensic examinations during the investigation of criminal offenses in the field of land use, subsoil protection, and atmospheric air. *European socio-legal and humanitarian studies*. No. 1, 2024. P. 21–31. DOI: <https://doi.org/10.61345/2734-8873.2024.1.3>

3. Богатирчук О.М., Марко С.І., Використання можливостей кримінального аналізу у протидії організованій екологічній злочинності. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. № 1(9), 2024. С. 8–12. DOI <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-1-9-3>

4. Богатирчук О.М. Можливості кримінального аналізу у протидії організованій екологічній злочинності. *Європейський правничий часопис*. № 3, 2024. С. 32–40. DOI 36919/3041-1149(Print).3.2024.96-101

5. Богатирчук О.М. Окремі проблеми початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 5(5). С. 467-476. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5\(5\)-467-476](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5(5)-467-476)

6. Богатирчук О.М. Організація початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря, вчинених в умовах війни в Україні. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 22-23 лютог. 2024 р.). Львів, 2024. С. 117–119.

7. Богатирчук О.М. Використання безпілотних літальних апаратів під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу*. (Київ, 28 берез. 2024 р.); редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ, 2024. С. 195–197.

8. Богатирчук О.М., Марко С.І. Деякі аспекти техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.). Харків, 2023. С. 241–243.

9. Богатирчук О.М. Особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* (Одеса, 31 травн. 2023 р.) Одеса, 2023. С. 42–44.

10. Богатирчук О.М. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря. *Правовий дискурс: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти*. (Черкаси, 12 жовт. 2023 р.) Черкаси, 2023. С. 206–208.

11. Богатирчук О.М., Антощук А.О. Перспективи використання безпілотних літальних апаратів у фіксації кримінальних правопорушень проти

довкілля в умовах воєнного стану. *Захист та безпека життєдіяльності підрозділів єдиної державної системи цивільного захисту в умовах загрози техногенних аварій на атомних електростанціях України*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 22 вересн. 2023 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 25-29.

12. Богатирчук О.М. Використання безпілотних літальних апаратів під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи*: матер. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2023 р.); редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ, 2023. С. 181-185.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Богатирчука О.М. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень» «Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень» під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Вікторія БОЙЧУК

Віктор КОРОЛЬЧУК

Оксана ХАБЛО

Володимир АТАМАНЧУК

Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

«06.12» 2024 р. **Станіслав ГУСАРЄВ**

АКТ

06.12 2024

м. Київ

№ 198-46

Впровадження результатів дисертації Богатирчука Олександра Миколайовича на тему: «Розслідування злочинів у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації освітнього процесу, лейтенанта поліції Вікторії Бойчук;
- начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника, підполковника поліції Віктора Корольчука;
- завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Оксани Хабло;
- завідувача кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз ННІ № 2, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Володимира Атаманчука;
- завідувача загальної бібліотеки Людмили Гайдар.

Комісія розглянула основні положення та результати, викладені в дисертаційному дослідженні на тему «Розслідування злочинів у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря», підготовленому аспіранткою кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Богатирчуком Олександром Миколайовичем

Проаналізовано основні результати дослідження Богатирчука О.М., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Богатирчук О.М., Марко С.І. Особливості документування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 68, 2023. С. 173–182. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.17>.
2. Bogatyrchuk O. Forensic examinations during the investigation of criminal offenses in the field of land use, subsoil protection, and atmospheric air. *European socio-legal and humanitarian studies*. No. 1, 2024. P. 21–31. DOI: <https://doi.org/10.61345/2734-8873.2024.1.3>
3. Богатирчук О.М., Марко С.І., Використання можливостей кримінального аналізу у протидії організованій екологічній злочинності. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. № 1(9), 2024. С. 8–12. DOI <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-1-9-3>
4. Богатирчук О.М. Можливості кримінального аналізу у протидії організованій екологічній злочинності. *Європейський правничий часопис*. № 3, 2024. С. 32–40. DOI 36919/3041-1149(Print).3.2024.96-101
5. Богатирчук О.М. Окремі проблеми початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 5(5). С. 467-476. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5\(5\)-467-476](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5(5)-467-476)
6. Богатирчук О.М. Організація початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря, вчинених в умовах війни в Україні. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22-23 лютог. 2024 р.)*. Львів, 2024. С. 117–119.
7. Богатирчук О.М. Використання безпілотних літальних апаратів під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу*. (Київ, 28 берез. 2024 р.); редкол.: В.В. Чернєй, С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський та ін. Київ, 2024. С. 195–197.
8. Богатирчук О.М., Марко С.І. Деякі аспекти техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.)*. Харків, 2023. С. 241–243.
9. Богатирчук О.М. Особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 31 травн. 2023 р.)* Одеса, 2023. С. 42–44.
10. Богатирчук О.М. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря. *Правовий дискурс: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. (Черкаси, 12 жовт. 2023 р.)* Черкаси, 2023. С. 206–208.

11. Богатирчук О.М., Антощук А.О. Перспективи використання безпілотних літальних апаратів у фіксації кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах воєнного стану. *Захист та безпека життєдіяльності підрозділів єдиної державної системи цивільного захисту в умовах загрози техногенних аварій на атомних електростанціях України*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 22 вересн. 2023 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 25-29.

12. Богатирчук О.М. Використання безпілотних літальних апаратів під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи*: матер. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2023 р.); редкол.: В.В. Чернєй, С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський та ін. Київ, 2023. С. 181–185.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали дисертаційного дослідження Богатирчука О.М. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Віктор КОРОЛЬЧУК

 Оксана ХАБЛО

 Андрій ВОЗНІЮК

 Людмила ГАЙДАР

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:***

1. Богатирчук О.М., Марко С.І. Особливості документування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 68, 2023. С. 173–182. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.17>.
2. Bogatyrchuk O. Forensic examinations during the investigation of criminal offenses in the field of land use, subsoil protection, and atmospheric air. *European socio-legal and humanitarian studies*. No. 1, 2024. P. 21–31. DOI: <https://doi.org/10.61345/2734-8873.2024.1.3>
3. Богатирчук О.М., Марко С.І., Використання можливостей кримінального аналізу у протидії організованій екологічній злочинності. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. № 1(9), 2024. С. 8–12. DOI <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-1-9-3>
4. Богатирчук О.М. Можливості кримінального аналізу у протидії організованій екологічній злочинності. *Європейський правничий часопис*. № 3, 2024. С. 32–40. DOI [36919/3041-1149\(Print\).3.2024.96-101](https://doi.org/10.36919/3041-1149(Print).3.2024.96-101)
5. Богатирчук О.М. Окремі проблеми початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 5(5). С. 467-476. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5\(5\)-467-476](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5(5)-467-476)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Богатирчук О.М. Організація початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря, вчинених в умовах війни в Україні. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22-23 лютог. 2024 р.)*. Львів, 2024. С. 117–119.

7. Богатирчук О.М. Використання безпілотних літальних апаратів під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу. (Київ, 28 берез. 2024 р.); редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський та ін. Київ, 2024. С. 195–197.

8. Богатирчук О.М., Марко С.І. Деякі аспекти техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.). Харків, 2023. С. 241–243.

9. Богатирчук О.М. Особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 31 травн. 2023 р.) Одеса, 2023. С. 42–44.

10. Богатирчук О.М. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря. *Правовий дискурс*: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. (Черкаси, 12 жовт. 2023 р.) Черкаси, 2023. С. 206–208.

11. Богатирчук О.М., Антощук А.О. Перспективи використання безпілотних літальних апаратів у фіксації кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах воєнного стану. *Захист та безпека життєдіяльності підрозділів єдиної державної системи цивільного захисту в умовах загрози техногенних аварій на атомних електростанціях України*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 22 вересн. 2023 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 25-29.

12. Богатирчук О.М. Використання безпілотних літальних апаратів під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи*: матер. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2023 р.); редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарєв, С.С.

Чернявський та ін. Київ, 2023. С. 181–185.

13. Богатирчук О. М. Слідова картина кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря. *Цифрове наукове суспільство: соціально-економічні, правові та міжнародні аспекти*: зб. наук. пр. з матеріалами V Міжнар. наук. конф., м. Одеса, 1 серп. 2025 р. / Міжнар. центр наук. дослідж. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2025. С. 102–106.